

Prikaz Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku od 1936. do 1939. godine

Zorica, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:607015>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-29**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Njemački jezik i književnost i povijest, nastavnički smjer

Luka Zorica

Španjolski građanski rat u hrvatskom tisku od 1936. do 1939. godine

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Njemački jezik i književnost i povijest, nastavnički smjer

Luka Zorica

Španjolski građanski rat u hrvatskom tisku od 1936. do 1939. godine

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, znanstveno polje povijesti, znanstvena grana
hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Slađana Josipović Batorek

Sumentor: dr. sc. Luka Pejić

Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 25.09.2020. Luca Zoric ime i prezime studenta,
0122219825 JMBAG

Sažetak

Španjolski građanski rat je kao međunarodno praćen događaj u zlatnom dobu stranih dopisnika bio središnja međunarodna tema hrvatskog tiska od 1936. do 1939. Sukobile su se legalno izabrana vlada Narodne fronte, na čiju su stranu stali socijalisti, anarhisti, komunisti, baskijski i katalonski nacionalisti, a podržavali su ih Sovjetski Savez, Francuska i članovi Međunarodnih brigada, a s druge strane nacionalisti predvođeni španjolskim fašističkim pokretom na čelu s Franciskom Francom, na čiju su stranu stali članovi Civilne straže, Legija stranaca, monarhistički i klerikalni krugovi, kao i karlisti. Hrvatske su novine rat pojednostavljeno shvaćale kao sukob fašizma i demokracije ili fašizma i komunizma, iako su suprotstavljene strane u ratu imale raznolik sastav političkih struja i grupacija. Shodno tomu su određene novine nastojale ocrniti sebi suprotstavljenu ideološku stranu, a sebi blisku prikazati kao nadmoćnu i ispravnu. Obrađene su vinkovačke novine *Hrvatski branik*, osječki *Hrvatski list*, splitski *Novo doba*, varaždinski list *Varaždinske novosti*, zagrebački *Katolički list* i *Hrvatska straža* i komunistički listovi *Proleter*, *Radnik* i *Radničke novine*. U skladu s tim su *Hrvatski branik*, *Hrvatski list*, *Katolički list* i *Hrvatska straža* otvoreno podržavali stranu Franciska Franca, pri čemu su nastojali prikazivati samo zločine počinjene na republikanskom teritoriju, opravdavali nacionalističke zločine i poistovjećivali republikansku stranu isključivo s komunistima, a nacionalističku su stranu predstavljali kao obranu od širenja komunizma. Suprotno njima su komunistički listovi *Proleter*, *Radnik* i *Radničke novine* otvoreno podržavali republikance, nastojali prikupiti materijalnu pomoć i organizirati odlazak dobrovoljaca u Španjolsku. *Varaždinske novosti* su, također, podržavale republikance, a osuđivali širenje španjolskog fašizma. Splitski list *Novo doba* nastojao je objektivno izvještavati o sukobu te nije moguće odrediti koju stranu su autori novina podržavali. Novine su pisanjem o španjolskom sukobu nastojale ostvariti vlastite političke ciljeve u Kraljevini Jugoslaviji pa su zagovarale revolucionarne ideje u slučaju komunističkih, profašističke u slučaju *Hrvatskog branika*, militantno katoličke u slučaju *Hrvatske straže* i sl. Španjolski građanski rat izazvao je veliku reakciju u hrvatskoj javnosti, što dokazuju i polemike između pojedinih listova, poput onih između *Varaždinskih novosti* i *Proletera* s jedne, a *Hrvatske straže* s druge strane.

ključne riječi: *Španjolski građanski rat, novine, tisak, Kraljevina Jugoslavija, hrvatski tisak*

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Metodološki okvir	2
2.1. Novine kao povijesni izvor.....	2
2.2. Dosadašnja istraženost teme Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku	3
2.3. Odabrane novine i način njihova uspoređivanja.....	4
3. Uzroci Španjolskog građanskog rata	15
3.1. Pitanje autonomnosti pokrajina	17
3.2. Antiklerikalizam i ustavne promjene.....	17
3.3. Seljaštvo, agrarna reforma i problem španjolske poljoprivrede	18
3.4. Anarhizam u Španjolskoj – CNT i FAI.....	20
3.5. Španjolska nakon mandata prve republikanske vlade	21
3.6. Nasilje, pobune i izbori 1936. godine.....	22
3.7. Izbori 1936. i početak Španjolskog građanskog rata	23
4. Međunarodni značaj Španjolskog građanskog rata	29
5. Španjolski građanski rat u hrvatskom tisku.....	31
5.1. Hrvatski tisak i politički život za vrijeme Kraljevine Jugoslavije.....	31
5.2. Uzroci Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku	34
5.3. Prikaz sukobljenih strana Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku	44
5.4. Bombardiranje Guernice u hrvatskom tisku.....	50
5.5. Osvrti na zločine počinjene u Španjolskom građanskom ratu u hrvatskom tisku	58
6. Zaključak	66
7. Popis literature:.....	69

1. Uvod

U radu će biti prikazani novinski izvještaji o Španjolskom građanskom ratu (1936. – 1939.) objavljeni u hrvatskom tisku. Obradene novine su *Hrvatski branik* (Vinkovci, 1935.-1942.), *Hrvatski list* (Osijek, 1921-1945.), *Hrvatska straža* (Zagreb, 1929-1945.), *Katolički list* (Zagreb, 1877-1945.), *Novo doba* (Split, 1918-1941.), *Proleter* (razni gradovi, 1929-1942.), *Radničke novine* (Zagreb, 1930-1936.), *Radnik* (Zagreb, 1936-1938.) i *Varaždinske novosti* (Varaždin, 1929-1941.). *Hrvatski branik*, *Novo doba* i *Varaždinske novosti* dostupni su u digitalnom obliku, *Hrvatski list* dostupan je u pisanom obliku u Muzeju Slavonije u Osijeku, dok su ostale novine obrađene na temelju navoda iz sekundarne literature, prvenstveno iz knjige Vjerana Pavlakovića *The Battle for Spain is Ours: Croatia and the Spanish Civil War, (1936-1939)* te članka Jure Krište *Odjek građanskog rata u Španjolskoj (1936.-1939.) u Hrvatskoj*. U prvom će se poglavlju predstaviti metodološki okvir rada koji će sadržavati problematiziranje novina kao povijesnih izvora, pregled dosadašnjih istraživanja na temu Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku te će se predstaviti novine, koje će biti obrađene u radu, ali i obrazložiti razloge zbog kojeg su odabrane upravo te novine. Uz to, prikazat će se način na koji će novine biti obrađene u ostatku rada. Poglavlje „Uzroci Španjolskog rata“ sadrži pregled uzroka izbijanja Španjolskog građanskog rata, a to su problem autonomnosti pojedinih pokrajina u Španjolskoj tijekom 1930.-ih godina, antiklerikalizam u španjolskoj politici i njime uzrokovane ustavne promjene, položaj seljaštva i problem španjolske poljoprivrede, anarhistički pokret u Španjolskoj okupljen u organizacijama CNT i FAI te neučinkovit mandat republikanske vlade. Posljednja dva potpoglavlja sadrže pregled nasilnih incidenata koji su kulminirali povodom za izbijanje građanskog rata 1936. godine. Uz to, bit će predstavljene političko-ekonomske struje sukobljene u ratu, a okupljene oko dva ideološka bloka – nacionalističkog i republikanskog. U četvrtom poglavlju bit će opisan međunarodni značaj Španjolskog građanskog rata te razlozi zbog kojih je bio jako zastupljen u onovremenom tisku. Poglavlje „Španjolski građanski rat u hrvatskom tisku“ čini središnji dio rada te će na početku poglavlja biti predstavljen pregled političkog života tijekom razdoblja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, a nakon toga će biti opisan razvoj i položaj hrvatskog tiska u odnosu na međunarodne novinarske trendove. U ostalim potpoglavljima petog poglavlja će se prikazati i analizirati izvještaji odabranih novina o Španjolskom građanskom ratu, a podijeljeni su u tematske cjeline uzroci rata, sukobljene strane u ratu, bombardiranje Guernice te zločine počinjene u ratu. Na temelju tematskih cjelina nastojat će se istražiti na koji su način određene novine izvještavale o događajima u Španjolskom građanskom ratu te jesu li i na koji način

izražavali simpatije prema jednoj od sukobljenih strana. U zaključku će se pokušati odgovoriti na gore spomenuta pitanja i ukazati na najvažnije zaključke rada. Uz to, potvrdit će se ili opovrgnuti hipoteza da su odabrane novine pristrano pisale o Španjolskom građanskom ratu, selektivno prenosile izvještaje koji su se slagali s političkim gledištima autora i urednika nastojeći pokazati da je njima ideološki bliža strana u građanskom ratu moralno, vojno i ideološki nadmoćna.

2. Metodološki okvir

2.1. Novine kao povijesni izvor

Novine predstavljaju vrijedan historiografski materijal ako se na umu imaju njihove manjkavosti kao povijesnog izvora. Novine se, prije svega, natječu sa suparničkim listovima da što prije objave vijest, što može rezultirati netočnim i neprovjerenim informacijama, a postoji i problem pristranosti pojedinih urednika koji selektivno odabiru što će se objaviti.¹ Tijekom 1930.-ih godina način na koji je vijest bila prikazana, stranica na kojoj se nalazila te forma kojom je pisana su označavale političko stanovište autora i urednika, iako ono nije eksplicitno izrečeno.² Iz spomenutog proizlazi zaključak da novine ne mogu u potpunosti služiti kao faktografski povijesni izvori, već da se kritičkim pristupom i metodom usporedbe može rekonstruirati politička slika kao i stajalište pojedinaca i društvenih skupina o određenom događaju. John Erickson tvrdi da su osnovne vrijednosti šire kulture reflektirane ili sadržane u sadržaju tiska i novinske kritike.³ Karmen Erjavec zaključuje da je potrebno kritičko proučavanje novina koje će istražiti svijet umjetničkih interpretacija u potrazi za razumijevanjem društvenih i kulturnih praksi društva.⁴ Stoga u ovom radu odabrane novine neće biti proučavane kao faktografski izvori o povijesnim događajima, već kao refleksija hrvatske društveno-političke dinamike, koja se zrcalila u izvještajima i ostalim novinskim tekstovima o Španjolskom građanskom ratu.

2.2. Dosadašnja istraženost teme Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku

Španjolski građanski rat je detaljno istraživao u vremenu socijalističke Jugoslavije s naglaskom na sudjelovanje jugoslavenskih, a među njima i hrvatskih dobrovoljaca na španjolskim bojištima. Shodno tomu je historiografska produkcija tog vremena usredotočena na ulogu komunista u organizaciji i slanju dobrovoljaca, a zanemarena je uloga ostalih socijalista, anarhista i antifašista u događajima u Španjolskoj. Uz to, historiografija za vrijeme SFRJ nije bila usredotočena na percepciju Španjolskog građanskog rata u tisku, već na aktivno sudjelovanje budućih partizana u organizaciji i borbi, dok su komunisti predstavljani kao jedini baštinici španjolske borbe, odnosno propale španjolske revolucije koja je uspješno provedena u Jugoslaviji.⁵ Temom Španjolskog rata u hrvatskom tisku detaljno se bavio Vjeran

¹ Baumgartner, Joseph. „Newspapers as historical sources“. // *Phillipine Quarterly of Culture and Society*, University of San Carlos Publications, 9/3(1981), str. 256-258., str. 256. Preuzeto s <http://www.jstor.org/stable/29791732> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

² Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. Zagreb: Golden marketing, 2003., str. 359.

³ Erickson, John E. „One Approach to the Cultural History Reporting“. // *The History of Journalism*, 2/2(1975), str. 40-41., str. 40. Citirano prema: Erjavec, Karmen. „Kako proučavati povijest novinarstva? Kritička razmatranja o smjerovima povijesti novinarstva“. // *Medijska istraživanja*, 14/1(2008), str. 21-34., str. 27.

⁴ Isto, str. 31.

⁵ Pavlaković, Vjeran. *The Battle for Spain is Ours: Croatia and the Spanish Civil War, 1936-1939*. Zagreb: Srednja Europa, Zagreb, 2014., str. 29.

Pavlaković u opsežnom istraživanju na engleskom jeziku imena *The Battle for Spain is Ours: Croatia and the Spanish Civil War, 1936-1939* iz 2014. godine.⁶ Djelo predstavlja svojevrsnu kulminaciju Pavlakovićevog dugogodišnjeg istraživanja povezanosti Španjolskog građanskog rata i hrvatskog tiska i politike 1930.-ih godina, dok je spomenutu povezanost kroz prizmu kulture sjećanja obradio u člancima „Matija Gubec goes to Spain: Symbols and Ideology in Croatia, 1936-1939“ te „Španjolski Siget: Simbolika Alcázara u hrvatskim novinama“.⁷ Odnos Vlatka Mačeka, HSS-a i Španjolskog građanskog rata obrađen je u članku „Vladko Maček, the Croatian Peasant Party and the Spanish Civil War“.⁸ Odjek Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku s naglaskom na pisanje zagrebačkog *Katoličkog lista* istražuje Jure Krišto u članku „Odjek građanskog rata u Španjolskoj (1936.-1939.) u Hrvatskoj“, a valja spomenuti i knjigu Luke Pejića *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj – fragmenti subverzije* u kojoj je u poglavlju o hrvatskim anarhistima u Španjolskom građanskom ratu kratko obrađen stav nekolicine hrvatskih novina o anarhistima.⁹ Dosadašnja istraživanja ne obuhvaćaju cjelokupni onovremeni hrvatski tisak te bi se u budućim istraživanjima moglo sintetizirati izvještaje svih hrvatskih novina. Uz to, u članku Jure Krište, u kojemu se istražuje pisanje *Katoličkog lista*, manjka kritični pristup spram onovremene nacionalističke propagande te nisu uključeni brojevi žrtava novijih istraživanja, već brojevi izneseni 1930.-ih godina.¹⁰

2.3. Odabrane novine i način njihova uspoređivanja

⁶ Isto.

⁷ Pavlaković, Vjeran. „Matija Gubec goes to Spain: Symbols and Ideology in Croatia, 1936-1939“. // *The Journal of Slavic Military Studies*, 17/4(2004), str. 727-755.; Pavlaković, Vjeran. „Španjolski Siget: Simbolika Alcázara u hrvatskim novinama“. // *Časopis za suvremenu povijest*, 41/3(2009), str.735-749.

⁸ Pavlaković, Vjeran. „Vladko Maček, the Croatian Peasant Party and the Spanish Civil War“. // *Contemporary European History*, 16/2(2007), str. 233-246.

⁹ Krišto, Jure. „Odjek građanskog rata u Španjolskoj (1936.-1939.) u Hrvatskoj“. // *Časopis za suvremenu povijest*, 40/3(2008), str. 1033-1044., str. 1035.; Pejić, Luka. *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj—fragmenti subverzije*. Zagreb: DAF, 2016.

¹⁰ Pavlaković, Vjeran. *The Battle for Spain is Ours: Croatia and the Spanish Civil War, 1936-1939.*, str. 129.

Dnevni list *Novo doba* je počeo izlaziti u Splitu 9. lipnja 1918., a prestao je izlaziti odlukom talijanskih vlasti 21. travnja 1941.¹¹ Slovio je kao „najvažniji splitski dnevni list s izgrađenom pozicijom koja je nadilazila lokalne okvire“, a Božidar Novak ga, uz osječki *Hrvatski list*, smatra najvažnijim pokrajinskim listom u Hrvatskoj.¹² Ulogu *Novog doba* u modernizacijskom procesu grada Splita sažima Ivanka Kuić: „Kao javni medij, obavljajući društvenu zadaću informiranja i oblikovanja javnog mišljenja, *Novo doba* predstavlja prekretnicu u povijesti splitskog novinstva jer označava prijelaz na moderan, građanski način informiranja, koji nije *vidljivo* politički *obojen*, nego širi ideologiju građanskog zajedništva.“¹³ List je sadržavao domaće i inozemne političke poglede, „pratio najvažnija gospodarska zbivanja, društvene i socijalne mijene, događanja i probleme u kulturi i znanosti“.¹⁴ Sadržavao je mnogobrojne ilustrirane reklame, kao i zasebne rubrike namijenjene ženama i djeci, kao i tjedni prilog „Jadranski sport“.¹⁵ List je imao naknadu od 9000 primjeraka, a tiskan je u tiskari Hrvatska štamparija. *Novo doba* je bilo neslužbeno glasilo Demokratske stranke, bivše Hrvatsko-srpske koalicije Svetozara Pribičevića i srbijanske Demokratske stranke Ljube Davidovića, a zagovarala je unitaristički program.¹⁶ Uređivačka politika i ideološka pozicija *Novog doba* nije sasvim jasna i jednostrana. List je do početka 1930.-ih zagovarao jugoslavenski unitaristički program, no početkom 1930.-ih godina nastoji se zadržati „*vanpartijski* pravac“.¹⁷ Unatoč složenosti ideološkog stajališta uredništva *Novog doba*, spomen vrijedna je činjenica da su talijanske okupacijske snage 23. travnja 1941. „poslale vojsku da okupira administraciju, redakciju i tiskaru *Novog doba*“, što dokazuje antifašistički karakter lista.¹⁸ List je uključen u ovaj rad zbog velike tiraže, povezanosti istaknutog člana Demokratske stranke Svetozara Pribičevića s HSS-om i Stjepanom Radićem, kao i zbog činjenice da se određeni broj Dalmatinaca borio na Španjolskoj na strani republikanaca.¹⁹ Svi

¹¹ Sveučilišna knjižnica u Splitu, *Novo doba (1918.-1941.)*. Preuzeto s <http://dalmatica.svkst.hr/?sitetext=368> (Posljednji pristup 13.09.2020.); Novak, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing, 2005., str. 236.

¹² Novak, Božidar. Nav. dj., str. 236.

¹³ Kuić, Ivanka. „NOVO DOBA – NAJVAŽNIJI SPLITSKI I DALMATINSKI LIST IZMEĐU DVA RATA“. // *Kulturna baština*, (39)(2013), str. 113-138., str. 114. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/129885> (Posljednji pristup 19.09.2020.)

¹⁴ Sveučilišna knjižnica u Splitu. Preuzeto s <http://dalmatica.svkst.hr/?sitetext=368> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

¹⁵ Isto.

¹⁶ Najbar Agičić, Magdalena. „Povijest novinarstva. Kratki pregled.“ // *Medijska istraživanja*, 22/1(2015), str. 163-165., str. 139.

¹⁷ Kuić, Ivanka. Nav. dj., str. 126.

¹⁸ Isto., str. 130.

¹⁹ Matković, Blanka. „Svjedočanstva o Dalmatincima u Španjolskom građanskom ratu“. // *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (54)(2012), str. 273-303.

uključeni brojevi *Novog doba* dostupni su u digitalnoj zbirki starih novina i časopisa Sveučilišne knjižnice u Splitu.²⁰

Početak rata u Sjevernoj Africi

NOVO DOBA

IZDAVAČI: NOVAK, BOŽIDAR I ČIČIĆ
GLAVNA UREDARNA KANCELARIJA: SPLIT, BRZDENA 22. JULA 1936.
BROJ 218.

RAT U ŠPANIJI SE NASTAVLJA

Trupe generala Mole krenuće na Madrid

PROTUSLOVNE VJESTI O SITUACIJI U POJEDINIM KRAJEVIMA ŠPANJE — IZ MADRIDA JAVLJAJU O PREDAJI POBLJENICIMA — POBJENJENICI SU ZAULEZLI GRAD S. SEBASTIAN — NE ZNA SE U ČIJIM JE RU KAMA MALAGA — ŠPANSKI RADIJO STANICE DAJU PROTUSLOVNE VJESTI KODIMA SU NE OVEK ŽEJEROVATI

1. Paris, 22. Rat između španskih vojskovača i vojske nastavlja se. Iz Španije i dalje stizaju nepovoljna vijesti. Njemačke i evropske snage pobunjenici zadržavaju u potpunosti u svojim rukama, a iz Madrida nije stigla vijest da bi se pobunjenici mogli povući. Španski vojskovođe su nepovratno odlučili izmisliti planove za oporavak. Izmislili su planove za oporavak, i izmislili su planove za oporavak. Izmislili su planove za oporavak. Izmislili su planove za oporavak.

2. Barcelona, 22. Hrana i lijekovi u Barceloni su u velikom nedostatku. U gradu se održavaju demonstracije protiv vlasti. U Gibraltaru su vojske i dalje u napetosti. U Gibraltaru su vojske i dalje u napetosti. U Gibraltaru su vojske i dalje u napetosti.

Prilog 1. Naslovna stranica *Novog doba*, 22. srpnja 1936., br. 170.

Osječki *Hrvatski list* izlazio je u dnevno od 4. siječnja 1920. do 1945. godine. Novine, prema Pavlakoviću, izdaje regionalna organizacija HSS-a, a prema Josipu Horvatu „mjesni predstavnik građanske »Hrvatske zajednice«* dr. Franjo Papratović, dr. Milan Čaćinović i dr. Vjekoslav Hengl.“²¹ S druge strane, Novak tvrdi da je *Hrvatski list* „najprije (...) bio glasilo Hrvatske zajednice, a nakon 1925. čvrsto zastupa politiku Radića i njegove stranke.“²²

²⁰ *Novo doba*, Digitalna zbirka Sveučilišne knjižnice u Splitu <http://dalmatica.svkst.hr/index.php?sitetext=368> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

²¹ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 85.; Horvat, Josip. Nav. dj., str. 348.

²² Novak, Božidar. Nav. dj., str. 128.

*Hrvatska zajednica je nastala je spajanjem grupe Starčevićke stranke prava i grupe Hrvatske napredne demokratske stranke 1918. godine. Tijekom 1920.-ih godina je zagovarala republikanizam blizak Stjepanu Radiću, a pred drugi svjetski rat se približila republikancima. Najbar-Agičić Hrvatsku zajednicu smatra strankom liberalno-građanske orijentacije te ističe da „nije postigla veći utjecaj“, dok Novak tvrdi da je *Hrvatski list* čitan u cijeloj Slavoniji i pridonijeo „uspjehu hrvatske oporbe na izborima 1923. i 1925. godine“. Marina Vinaj potvrđuje doprinos *Hrvatskog lista* uspjehu Hrvatske zajednice na gradskim izborima, kada je osvojila sedam mandata i „preuzela vodstvo komunalne politike“. Vidi Najbgar Agičić, Magdalena. Nav. dj., str. 140.; Horvat, Josip. Nav. dj., str. 347-348.; političke stranke, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav

Pavlakovićeva tvrdnja da je novine pokrenula regionalna organizacija HSS-a utemeljena je na prorepublikanskom tonu novina te na činjenici da su novine poput *Hrvatskog lista* nominalno podržavali vodstvo HSS-a, ali često izražavali lijeva ili desna politička stajališta u odnosu na Mačeka.²³ HSS je kao najveća onovremena hrvatska stranka predstavljao platformu preko koje su radikalnije političke struje nastojale djelovati na šire narodne mase. Shodno tomu su i komunisti i članovi budućeg ustaškog pokreta nastojali djelovati na članstvo HSS-a te utjecati na lijevo i desno krilo stranke.²⁴ Horvat ističe da je list „mijenjao političku liniju“ te da je „nakon 1925. pristao (...) uz Radićevu Seljačku stranku“, a „pred drugi svjetski rat zašao (...) na čisto frankovačke staze“.²⁵ Božidar Novak tvrdi da je list „najviše (...) podupirao politiku HSS-a“ te da je u policijskim izvještajima okarakteriziran kao politički neodređen ili separatistički.²⁶ Marina Vinaj ga opisuje kao list „suvremene koncepcije, kvalitetnih tekstova, te izrazitog nacionalnog izričaja“, a ističe da je bio „rezultat potpuno nove uređivačke politike informativnih glasila u Hrvatskoj“.²⁷ Činjenica da je *Hrvatski list* nastavio izlaziti i za vrijeme NDH kao državno glasilo svjedoči o ideološkim simpatijama njegovih urednika od 1939. godine pa nadalje.²⁸ U povijesti lista se ističe 18. ožujak 1923. godine kada su „orjunaši (...) bacili bombu na prostorije osječkog *Hrvatskog lista*“.²⁹ *Hrvatski list* se, prema Horvatu, zaslugom usporedno osnovane Građanske tiskare, „razvio u najjači, najbolje uređeni pokrajinski informativni list“ te dosegnuo nakladu od 10 000 primjeraka.³⁰ Novak *Hrvatski list*, uz splitsko *Novo doba*, smatra najvažnijim pokrajinskim listom u Hrvatskoj.³¹ Svi uključeni brojevi *Hrvatskog lista* dostupni su u hemeroteci Muzeja Slavonije u Osijeku u fizičkom obliku.

Krleža, 2020. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49237> (Posljednji pristup 13.09.2020.); Novak, Božidar. Nav. dj., str. 129.; Vinaj, Marina. *Povijest osječkih novina 1848. – 1945*. Osijek: Muzej Slavonije Osijek, 1998., str. 32.

²³ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 85.

²⁴ Isto, str. 84.

²⁵ Horvat, Josip. Nav. dj., str. 348.

²⁶ Novak, Božidar. Nav. dj., str. 236.

²⁷ Vinaj, Marina. *Povijest osječkih novina 1848. – 1945*. Osijek: Muzej Slavonije Osijek, 1998., str. 32-33.

²⁸ Novak, Božidar. Nav. dj., str. 129.; Vinaj, Marina. Nav. dj., str. 39.

*Treba napomenuti da *Hrvatski list* nije jedini list koji je nastavio izlaziti za vrijeme NDH, kako to tvrdi Novak. Vinkovački *Hrvatski branik* izlazio je do 1942. godine.

²⁹ Isto, str. 143.

³⁰ Horvat, Josip. Nav. dj., str. 348.

³¹ Isto.

Prilog 2. Naslovna stranica 216. broja *Hrvatskog lista* od 6. kolovoza 1936.

Tjednik *Varaždinske novosti: Nezavisno hrvatsko glasilo* izlazi od 12. prosinca 1929. do 27. ožujka 1941. godine u Varaždinu u Narodnoj tiskari Bogdana Svobode.³² Prema opisu novina na stranicama digitalne knjižnice Fakulteta organizacije i informatike Varaždin on je „bio najbolje uređivani i najčitaniji list u kojem su priloge objavljivali vrsni suradnici kao Branko Svoboda, Hinko Krizman, Vladimir Deduš, Krešimir Filić i drugi“.³³ Pavlaković tvrdi da su dva istaknuta člana SDS-a, koju Drago Roksandić naziva „vođećom strankom Srba u Hrvatskoj“, Hinko Krizman i Većeslav Vilder značajno doprinijeli izdavanju *Varaždinskih novosti*, koje su, s listom *Nova riječ*, pisale znatno više o političkim temama u odnosu na listove SDS-a u Srbiji te iskazuju izrazito lijeva politička stajališta u odnosu na druge poznate novine zagrebačkoj područja.³⁴ Ton i stajalište *Varaždinskih novosti* i *Nove riječi* rezultirali su time da su često napadani od strane *Hrvatske straže* i drugih crkvenih listova, a njihovi su se urednici često upuštali u polemike s drugim novinama.³⁵ Pavlaković zaključuje da *Varaždinske novosti* iskazuju znatno različite stavove vodstva SDS-a u odnosu na njihove koalicijske partnere u

³² *Varaždinske novosti: Nezavisno hrvatsko glasilo*. Knjižnica Fakulteta organizacije i informatike Varaždin. Preuzeto s: <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?sqlx=N00002&sqlid=1&C=2&H=&vrsta=&grupa=&lang=hr> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

³³ Isto.

³⁴ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 85.; Roksandić, Drago. *Srbi u Hrvatskoj*. Zagreb: Vjesnik, 1991., str. 126.

³⁵ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 86.

HSS-u po mnogim ključnim pitanjima te su stoga odabrane za potrebe ovog rada.³⁶ Svi uključeni brojevi *Varaždinskih novosti* dostupni su u digitalnom obliku na stranicama digitalne knjižnice Fakulteta organizacije i informatike Varaždin.³⁷

Prilog 3. Naslovna stranica 350. broja *Varaždinskih novosti* od 13. kolovoza 1936.

Prvi broj iznova pokrenutog vinkovačkog tjednika *Hrvatski branik: Nezavisni tjedni informativni list* izašao je 16. studenog 1935., a zadnji 6. lipnja 1942 u vlasništvu i izdavaštvu Građanske tiskare.³⁸ Glavni urednik bio je novinar Ivan Grubiša.³⁹ List je pokrenut ranije, ali je bio na udaru vladajućeg režima i 1923. više puta zaplijenjen te zabranjen 1925. godine.⁴⁰ U 21. broju iz 1935. godine u tekstu naslova „Hrvatski branik“ piše da se „istinski kupe oko hrvatskog seljačkog pokreta i njegovog vođe dra Vlatka Mačeka, koji zastupa ideje demokracije, pravde

³⁶ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 86.

³⁷ *Varaždinske novosti: Nezavisno hrvatsko glasilo*. Knjižnica Fakulteta organizacije i informatike Varaždin. Preuzeto s: <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?sqlx=N00002&sqlid=1&C=2&H=&vrsta=&grupa=&lang=hr> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

³⁸ *Hrvatski branik*, Digitalna knjižnica Fakulteta organizacije i informatike Varaždin. Preuzeto s: <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00013#1939> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

³⁹ Isto.

⁴⁰ Novak, Božidar. Nav. dj., str. 143-146.

i čovječanske pravice za sve podjednako u državnompravnom, političkom, kulturnom i socijalnom pogledu“.⁴¹ List, unatoč iskazanoj privrženosti Mačekovom HSS-u, zrcali radikalno nacionalističke i profašističke stavove. List od 19. travnja 1941. izdaje Hrvatski ustaški logor Vinkovci. Svi obrađeni brojevi *Hrvatskog branika* dostupni su u digitalnom obliku na stranicama digitalne knjižnice Fakulteta organizacije i informatike Varaždin.⁴²

Prilog 4. Naslovna stranica *Hrvatskog branika*, 22. kolovoza 1936., br. 34.

Za potrebe rada obrađeno je nekoliko komunističkih novina jer se, prema pisanju Josipa Horvata, novinstvo Komunističke partije nakon 1919. razvijalo „pod naročito (...) teškim

⁴¹ „Hrvatski branik“. *Hrvatski branik*, br. 21, 16. studenog 1935., str. 3; Novak, Božidar. Nav. dj., str. 143-146.

⁴² *Hrvatski branik*, Digitalna knjižnica Fakulteta organizacije i informatike Varaždin. Preuzeto s: <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00013#1939> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

prilikama“.⁴³ Listovi naklonjeni komunističkim idejama su, posebno nakon 1921. godine i donošenja *Obznane*, „doduše zabranjivani, ali se redovno nakon jednoga zabranjenog lista odmah pojavio drugi“.⁴⁴ Tomu u prilog ide i činjenica da je službeno glasilo Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske *Srp i čekić* izlazio „ilegalno i neredovito“ te nije sačuvan nijedan njegov broj iz razdoblja između 1936. i 1939. godine.⁴⁵ Milan Vesović ističe da je cenzura tiska, ipak, znatno popustila sredinom tridesetih godina.⁴⁶ Uključene su novine *Proleter*, *Radnik* i legalne *Radničke novine*. *Radnik* počinje izlaziti 13. kolovoza 1936. u Zagrebu, bio je „organ lijevoga sindikalnog pokreta“ te ostvario nakladu od čak 80 000 primjeraka.⁴⁷ List je naposljetku zabranjen 1938. godine, a naslijedio ga je *Radnički list*.⁴⁸ *Radničke novine* su, prema Novaku, bile službeno glasilo Komunističke Partije Hrvatske nakon njenog osnivanja 1937. godine, a Pavlaković smatra da su isključivo prenosile klasni politički program te ih opisuje kao izrazito subverzivne novine koje su često veličale militantne španjolske radnike pa su iz tog razloga i zabranjene u studenom 1936. godine.⁴⁹ *Proleter* je značajan jer je u njemu, između ostaloga, autor članaka bio i budući vođa partizanskog pokreta Josip Broz Tito, kao i Milan Gorkić i Edvard Kardelj.⁵⁰ *Proleter* je bio ilegalni list tiskan u Zagrebu 1929. zatim u Beču do 1934., u Pragu do 1936. te na kraju uređivan u Parizu, a tiskan u Bruxellesu do početka 1938. godine.⁵¹ Tiraža mu se kretala između 3000 i 3200 brojeva, od kojih je dio distribuiran u inozemstvu, a dio u Jugoslaviju.⁵² Vesović ga smatra najznačajnijim i najtrajnijim ilegalnim listom KPJ između dva svjetska rata.⁵³ U *Proleteru* je, prema Vesoviću objavljeno oko 80 članaka i priloga o Španjolskom građanskom ratu, a dva cijela broja (studeni

⁴³ Horvat, Josip. Nav. dj., str. 350.

⁴⁴ Isto, str. 360.;

* Obznana je bila naredba vlade Kraljevine SHS donesena 29. 12. 1920. kojom je zabranjeno legalno djelovanje Komunističke partije Jugoslavije. Njeno donošenje potaknuto je neočekivanim uspjehom KP Jugoslavije na izborima za Ustavotvornu skupštinu u studenome 1920 na kojima je bila treća po snazi politička opcija. Iduće godine su odredbe pooštrene *Zakonom o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* (02. 08. 1921.). Obznana. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44663> (Posljednji pristup 18.09.2020.)

⁴⁵ Novak, Božidar. Nav. dj., str. 192.; Vesović, Milan. *Ilegalna štampa KPJ 1929-1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1989., str. 191.

⁴⁶ Vesović, Milan. Nav. dj., str. 13.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Novak, Božidar. Nav. dj., str. 201.; Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 168. i 179.

* S obzirom na to da je tiskano nekoliko novina naziva *Radničke novine* potrebno je naglasiti da su u ovom radu obrađeni izvještaji iz zagrebačkog tjednika *Radničke novine*, koji je počeo izlaziti 1930. godine.

⁵⁰ Vesović, Milan. Nav. dj., str. 83.

⁵¹ Milosavljević, Olivera. „Savremenici fašizma 1. Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941.“ // *Ogledi*, br. 14.(2010). Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 26. Preuzeto s <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Ogledi14.pdf> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

⁵² Vesović, Milan. Nav. dj., str. 89.

⁵³ Isto, str. 77.

1936. i svibanj 1937.) bila su posvećena španjolskom sukobu.⁵⁴ Listovi ove skupine su preuzeti iz sekundarne literature, posebice iz knjige Vjerana Pavlakovića *The Battle for Spain is Ours: Croatia and the Spanish Civil War. 1936 – 1939*. Potrebno je naglasiti da je Pavlaković u svom djelu preveo izvještaje komunističkih listova na engleski jezik, osim u rijetkim slučajevima gdje je cijeli broj prikazan u obliku priloga, te će stoga većina izvještaja komunističkih listova biti parafrazirani s engleskog jezika. Uz to, nekolicina izvještaja komunističkih listova preuzeta je iz knjige *Ilegalna štampa KPJ 1929-1941* Milana Vesovića koji spominje mnogobrojne članke komunističkih listova o Španjolskoj, ali ih često ne navodi izravno, nego samo spomene naslove članaka ili ukratko prepriča sadržaj određenog broja.

Prilog 5. Naslovna stranica *Proletara*, srpanj 1937. Preuzeto iz Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 206-207.

Za novine koje predstavljaju stavove Katoličke crkve po pitanju Španjolskog građanskog rata izabrani su „zagrebački katolički informativni list“ *Hrvatska straža* i dnevnik *Katolički list*.⁵⁵ Dnevnik *Hrvatska straža* je počeo izlaziti 2. srpnja 1929. u izdavaštvu Konzorcija *Narodne politike*, a izdavanje je nedugo nakon toga preuzeo Konzorcij *Hrvatske*

⁵⁴ Vesović, Milan. Nav. dj., str. 115.

⁵⁵ Novak, Božidar. Nav. dj., str. 178.

straže.⁵⁶ Policijski izvještaji iz 1936. godine ga nazivaju informativnim političkim listom klerikalne tendencije.⁵⁷ *Hrvatska straža* nastojala je okupiti sve hrvatske katolike bez obzira na politička gledišta, zastupala je isključivo pravilno shvaćene interese Katoličke crkve i hrvatskog naroda te se borila „protiv neprijatelja katolicizma i hrvatstva“.⁵⁸ Novak ističe da je *Hrvatska straža* bila polemična i „žučljiva“, čemu se pokušalo dokinuti osnivanjem novog lista naziva *Hrvatski glas*.⁵⁹ List prestaje izlaziti 26. siječnja 1941. godine nakon Biskupske konferencije iz siječnja 1940. godine „na kojoj je odlučeno da će se umjesto *Hrvatske straže* izdavati strogo informativni katolički list“ jer se Katolička akcija htjela „riješiti pisanja u prilog svih totalitarizama i fašizma“ prema naputcima pape Pija XII.⁶⁰ Jure Krišto *Katolički list* naziva poluslužbenim glasilom Zagrebačke nadbiskupije.⁶¹ List je pod tim imenom počeo izlaziti 1877. godine kao crkveno-pastoralni časopis na tjednoj razini, a prvi put izlazi pod imenom *Katolički list zagrebački* od 1849., zatim 1851. godine mijenja ime u *Zagrebački katolički list*.⁶² Izlazio je za vrijeme NDH sve do 1945. godine.⁶³

⁵⁶ Novak, Božidar. Nav. dj., str. 178.

⁵⁷ Isto, str. 233-234.

⁵⁸ Isto, str. 178-179.

⁵⁹ Isto, str. 234.

⁶⁰ *Novosti*, 2. ožujak 1940. Citirano prema: Novak, Božidar. Nav. dj., str. 234.

*Katoličkom akcijom naziva se laička organizacija koja je za cilj imala duhovnu obnovu te implementaciju kršanskih načela u javni i društveni život. Njeno osnivanje potiče papa Pio XI. enciklikom *Ubi arcano dei* (1922.), a organizirana je oko 1930. godine. U Hrvatskoj je označavala „novi vjerski zamah u već postojećem katoličkom pokretu“. Katolička akcija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30900> (Posljednji pristup 18.09.2020.)

⁶¹ Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1035.

⁶² *Katolički list*. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=30904> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

⁶³ Novak, Božidar. Nav. dj., str. 292.; *Katolički list*. Stari hrvatski časopisi – portal digitaliziranih časopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Preuzeto s: <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=2123592d-03bf-44d4-af95-82018f47259e> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

Prilog 6. Naslovna stranica *Hrvatske straže*, 13. rujna 1936., br. 38. Preuzeto iz: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 206-207.

Doprinos istraživačkom području nastoji se ostvariti analizom neobrađenih novina poput *Hrvatskog branika* te manje obrađenih regionalnih novina poput *Varaždinskih novosti*, *Hrvatskog lista* i *Novog doba*. Izabrana su dva lista usko vezana uz HSS zbog važnosti stranke u onovremenoj hrvatskoj politici, ali i zbog različitih političkih pogleda unutar same stranke ili koalicija u kojima je sudjelovala. S tim na umu je izabran list liberalne struje unutar SDS-a *Varaždinske novosti* da bi se ukazalo na različite političke stavove unutar Udružene opozicije s izbora za Narodnu skupštinu 1935. u kojoj su se, između ostaloga, našli HSS i SDS.

Novine će u nastavku rada biti obrađivane i sadržajno uspoređivane unutar tematskih blokova. Teme su odabrane na temelju zastupljenog sadržaja u novinama te s obzirom na važnosti određenih događaja tijekom Španjolskog građanskog rata. Navodi novina bit će popraćeni odgovarajućim komentarom koji služi kontekstualizaciji listova određene političke ideološke struje unutar političkog spektra u Hrvatskoj, kao i istraživanju odnosa između pojedinih političkih opcija. Teme analiziranih članaka odnose se na uzroke Španjolskog

građanskog rata, koji su zbog svoje složenosti često pojednostavljivani u onovremenom tisku. Idući tematski blok odnosi se na sukobljene strane u Španjolskom građanskom ratu, koje se, unatoč heterogenoj strukturi dvaju suprotstavljenih blokova, često poistovjećivalo s komunistima ili fašistima. Bombardiranje Guernice obrađeno je kao zaseban tematski blok jer je bio jedan od ključnih događaja po pitanju međunarodnog izvještavanja, a posljednja tema odnosi se na zločine počinjene u Španjolskom građanskom ratu, jer su selektivnim izvještavanjem o zločinima novine često iskazivale svoje ideološke i političke stavove.

3. Uzroci Španjolskog građanskog rata

Španjolski građanski rat je oružani sukob koji se dogodio na teritoriju današnje Kraljevine Španjolske, a trajao je od srpnja 1936. do travnja 1939. godine. Ratu se pripisuje velik međunarodni značaj jer je predstavljao prvi sukob na europskom tlu nakon Prvog svjetskog rata u kojemu je sudjelovalo nekoliko europskih velesila. Gabrielle Ranzato tvrdi da se Španjolski građanski rat može „razmatrati na dva načina: jedan više vodi računa o posebnostima te zemlje i o specifičnim španjolskim korijenima tih događaja, dok drugi naglašava njihovu međunarodnu dimenziju i univerzalni pouku“.⁶⁴ Ranzato ističe da je rat pojednostavljeno smatran sukobom dviju ideologija nakon njegove internacionalizacije, dok su dugogodišnji i korjeniti problemi španjolskog društva tijekom 1920.-ih i 1930.-ih u stranim analizama najčešće zanemareni.⁶⁵ Vjeran Pavlaković sažima da je „Španjolski građanski rat prije svega rezultat političkih, društvenih i ekonomskih problema Španjolske u ranom 20. stoljeću, a ne rezultat ideoloških podjela koje su ga kasnije okarakterizirale“.⁶⁶

Razdoblje prije izbijanja rata obilježeno je velikim promjenama u Španjolskoj. Potrebno je prije svega spomenuti diktaturu generala Miguel Primo de Rivere, koja je trajala od 1923. – 1930., a koju je podržao tadašnji kralj Alfonso XIII. imenovavši ga premijerom. U sedam godina njegove vladavine poduzeti su veliki javni radovi, što je smanjilo nezaposlenost, ali ispraznilo državnu blagajnu.⁶⁷ Provođena je snažna represija spram nacionalnog pokreta u Kataloniji, a diktator se sve više oslanjao na podršku krupnih zemljoposjednika, crkve i vojske da bi se održao na vlasti.⁶⁸ Ubrzo je postalo jasno da niti Primo de Rivera, niti kralj Alfonso XIII., kojeg je nastojao održati na vlasti, neće moći dugo vladati Španjolskom. Kralj Alfonso je pokušao ponovno vratiti normalnu ustavnu vladu, ali nije imao dovoljno podrške u političkim krugovima da to ostvari.⁶⁹ Neizvjesne okolnosti rezultirale su raspisivanjem općinskih izbora 12. travnja 1936. godine. Na izborima su svi glavni provincijski gradovi, osim njih 4, glasali za uvođenje republike, a seljaštvo je dobrim dijelom glasalo za monarhiju.⁷⁰ Gerald Brenan tvrdi da nijedan vladar ne može vladati Španjolskom, ako nema podršku u gradovima, čime su glasovi za monarhiju od strane seljaka i zemljoposjednika bili od minimalne političke važnosti.⁷¹ Manjak podrške u građanskoj srednjoj klasi, kao i nestanak potpore od strane

⁶⁴ Skupina autora. *Povijest 17 – Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936. – 1945.)*. Zagreb; Europapress Holding, 2008., str. 210.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 18.

⁶⁷ Brenan, Gerald. *The Spanish Labyrinth – An Account of the Social and Political Background of the Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1960., str. 82

⁶⁸ Isto, str. 83-85.

⁶⁹ Isto, str. 85.

⁷⁰ Isto, str. 85-86.

⁷¹ Brenan, Gerald. Nav. dj., str. 86.

crkvenih i vojnih krugova, rezultiralo je time da je Alfonso XIII. napustio Španjolsku i proglašena Druga Španjolska republika. Radi potpunog razumijevanja duboko ukorijenjenih ekonomskih, političkih i društvenih problema u Španjolskoj, koji su obilježili prve godine Druge republike, potrebno se osvrnuti na razdoblje neposredno prije početka rata.

3.1. Pitanje autonomnosti pokrajina

Društveno-politička situacija u Španjolskoj tijekom 1930.-ih godina je bila izrazito napeta. Sporno je bilo teritorijalno pitanje, odnosno pitanje državnog uređenja same Španjolske, jer su pokrajine Katalonija, Baskija i Galicija zahtijevale veću autonomiju unutar Španjolske republike, ali i priznavanje vlastitosti na području jezika i kulture. Gabrielle Ranzato ističe da su vlade između 1931. i 1936. pokušale „proširiti administrativnu autonomiju, a osobito osigurati posebnu administrativnu autonomiju područjima kao što su Katalonija, Baskija i Galicija“, a te pokrajine smatra „nacionalno diferenciranim“ od ostatka Španjolske.⁷² Pored toga postoji i separatistički pokret u Asturiji predvođen snažnim radničkim pokretom u najvećoj rudarskoj pokrajini Španjolske. Djelomičan uspjeh separatističkih pokreta odjeknuo je Španjolskom pa je došlo do pojave sličnih pokreta u Valenciji i Kastilji. Hugh Thomas novonastalu situaciju sažima sljedećim riječima: „Nekima se zacijelo činilo da bi se Španjolska mogla raspasti, što je među onima koji su smatrali da će takvim komadanjem biti oštećeni samo još pojačalo strah i sklonost prema primjeni sile.“⁷³ Separatistički i autonomistički pokreti pokrajina kulminirali su tijekom 1934. godine izbijanjem nereda u Kataloniji te, prije svega, u Asturiji. Oko 50 000 radnika pokrenulo je socijalistički ustanak, koji je, prema Thomasu, bio više „političkog nego ekonomskog karaktera“.⁷⁴ Ustanak je izazvao snažnu vladinu odmazdu u obliku ukidanja nedavno uvedene autonomije Kataloniji, uhićenjem oko 15 000 ljudi diljem zemlje, skupnom smrtnom presudom za nekoliko stotina asturijskih ustanika, ali zatvaranjem pučkih domova te cenzurom ljevičarskog tiska, čime se, kako tvrdi Thomas, „stvarala nova i još strašnija mržnja“.⁷⁵

3.2. Antiklerikalizam i ustavne promjene

Pored pitanja autonomije pokrajina ključno je bilo pitanje položaja Katoličke crkve u španjolskom društvu. Početkom 1930.-ih godina postojao je snažan antiklerikalni sentiment na

⁷² Skupina autora. Nav. dj., str. 211.

⁷³ Thomas, Hugh. *Španjolski građanski rat*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1980., str. 94.

⁷⁴ Isto, str. 126.

⁷⁵ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 131.; Skupina autora. Nav. dj., str. 218.

španjolskoj ljevici i desnici. Obje su strane kritizirale i osuđivale materijalno bogatstvo španjolskog klera. Antiklerikalizam je, dakako, bio snažniji među simpatizerima radikalno lijevih struja, pretežito anarho-sindikalista i marksista. Kulminacija opisanog sentimenta materijalizirala se tijekom mandata republikansko-socijalističkih vlada u obliku 26. Članka Ustava, koji je Katoličku i ostale crkve definirao kao „udruge“, čime im se uskratila mogućnost javnog financiranja. Uz to, crkvenim redovima se zabranilo organiziranje i provođenje obrazovanja, kao i sva gospodarska aktivnost. Nadalje, zabranjeno im je posjedovanje nekretnina, osim prijeko potrebnih, koje su mogle biti oduzete.⁷⁶ Španjolski je liberalizam, pojednostavljeno i pogrešno, crkvu krivio za sve probleme španjolskog društva, a novonastalu je situaciju pogoršala nesposobnost sekularne države da zamijeni ukinute škole, koje su, kako tvrdi Thomas, bile „najbolje osnovne škole u zemlji – za one koji su mogli platiti školovanje“, a Crkvin udio u osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju iznosio je oko 30%.⁷⁷ Nezadovoljstvo novim zakonskim položajem Katoličke crkve vidljivo je u žustrim parlamentarnim raspravama prilikom donošenja ustavnih izmjena, kao i u programu JONS-a (*Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* – Vijeća nacionalno-sindikalističke ofenzive) u kojemu se rimokatolička vjera naziva „'rasnim' utjelovljenjem španjolske tradicije“.⁷⁸ Zasiurno antiklerikalna politika nije smetala samo radikalno desnim strujama. Nezadovoljstva je bilo među građanskom klasom te baskijskom populacijom, kojoj je rimokatolička vjera bila važan identitetski čimbenik, a „crkve su bile središte društvenog života“.⁷⁹ Ranzato zaključuje da je „politika Republike prema Crkvi izgledala kao ekstremna točka na paraboli“ dugogodišnjih antiklerikalnih težnji građanskog društva 19. i 20. stoljeća te je laike, visoko i niže svećenstvo „obvezalo na žestoku borbu za njihovu vjeru“.⁸⁰

3.3. Seljaštvo, agrarna reforma i problem španjolske poljoprivrede

Uz zakonske reforme vezane uz teritorijalno i administrativno uređenje države i prevrednovanje materijalne i društvene moći Crkve, republikanska je vlada nastojali provesti

⁷⁶ Skupina autora. Nav. dj., str. 215-216.

⁷⁷ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 83.; Skupina autora. Nav. dj., str. 216.

⁷⁸ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 108-109.

⁷⁹ Isto, str. 92-94.

⁸⁰ Skupina autora. Nav. dj., str. 217.

ambicioznu agrarnu reformu. Dugogodišnje rasprave o poljoprivredi su, dakako, bile utemeljene na važnosti poljoprivrede kao ekonomske grane. Poljoprivreda je tijekom 1930.-ih godina bila glavna privredna grana Španjolske, činila je gotovo 2/5 nacionalnog dohotka, a više od polovice stanovništva živjelo je od obrade zemlje.⁸¹ Najveći su problemi španjolske poljoprivrede početkom 1930.-ih bili raspodjela zemlje i veličina posjeda, slaba infrastrukturna povezanost imanja, zaostali oblici zemljoradnje te neisplativost obrađivanja malih parcela. Thomas smatra da je „zbog udaljenosti polja od sela, slabog transporta, loših cesta, pomanjkanja gnojiva i nepoznavanja suvremenih metoda u poljoprivredi (...) prihod čovjeka koji obrađuje zemlju morao (...) biti nizak“.⁸² Tomu treba pridodati odjeke gospodarske krize koja početkom 1930.-ih stiže Španjolsku, što rezultira porastom nezaposlenosti među siromašnijim stanovništvom koje ne posjeduje vlastitu zemlju. Stoga je vlada nastojala provesti dugoočekivanu agrarnu reformu. Reformom se htjelo ekspropirirati dio zemljišta najimućnijih zemljoposjednika za koji bi bila isplaćena naknada, osim u slučajevima kad je zemlja stečena ilegalnim putem nakon ukidanja feudalnog sustava, to jest kad je zemlja dana na upravu evidentirana kao privatno vlasništvo upravitelja. Na novostečena imanja bi se zatim naselilo 60 000 – 75 000 seljaka godišnje koji bi zemlju obrađivali, pod uvjetom da ju ne smiju prodavati ili davati u zakup. Zemlja bi se nalazila u vlasništvu države, a planirano je osnivanje Instituta za agrarnu reformu koji bi osigurao pravilno provođenje reforme, ali i unaprijedio zemljoradnju putem stručnog obrazovanja, ulaganja i navodnjavanja.⁸³ Ranzato ističe da se reforma provodila „neprimjerenom strogošću kad je riječ o malim posjedima“ te izrazito sporo i neučinkovito na velikim posjedima.⁸⁴ Seljaci su za obrađivanje imali premale zemljišne parcele da bi se mogli uzdržavati, a veliki zemljoposjednici su svoje parcele često zapostavljali što je dovelo do katastrofalne situacije u španjolskoj poljoprivredi. Rezultat neuspjele reforme je seljaštvo koje je postalo neprijateljski nastrojeno prema državi. Shodno tomu su mnogi seljaci iz siromašnijih dijelova ruralne Španjolske gajili revolucionarne i, prije svega, antidržavne simpatije pa je raslo i članstvo seljaštva u anarhističkim sindikalnim organizacijama kao što su CNT (*Confederación Nacional de Trabajo* – Nacionalna konfederacija rada) i FAI (*Federación Anarquista Ibérica* – Federacija iberskih anarhista).⁸⁵

⁸¹ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 85.

⁸² Isto.

⁸³ Isto, str. 88-89.

⁸⁴ Skupina autora. Nav. dj., str. 214.

⁸⁵ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 92.

3.4. Anarhizam u Španjolskoj – CNT i FAI

Republikanska je vlada tijekom prvog mandata pokušala od Španjolske stvoriti modernu, „demokratsku državu francuskog ili anglosaksonskog tipa sa socijalno-ekonomskim kapitalističkim sustavom“.⁸⁶ Vrlo brzo je postalo jasno da određene brojnije društvene skupine takav društveno-ekonomski poredak uopće nisu prihvaćale. Ranzato ističe da su ga „prihvaćali samo neki dijelovi srednje klase i sloj urbanih intelektualaca“.⁸⁷ Dio seljaštva i radništva koji je zahtijevao promjene nije bio sklon socijalizmu reformatorskog tipa kakvog su zagovarali vladajući, već radikalnijim strujama anarho-sindikalizma i marksizma. Prevlast anarhizma i anarhosindikalizma u španjolskom radničkom pokretu rezultat je dugogodišnjeg djelovanja sljedbenika Mihaila Bakunjinina u sklopu Saveza socijalističke demokracije, a španjolski radnički pokret rijetki je primjer pobjede libertarijanske struje nad autoritarnom strujom iz vremena Prve internacionale.⁸⁸ Dolaskom ekonomske krize i masovne nezaposlenosti u Španjolsku radništvo se vraćalo u nedavno napuštena sela, što je uzrokovalo nezadovoljstvom, jer su sela bila zapuštena. Nagomilano nezadovoljstvo „se iskazuje u sve većem otporu prema državi i pokušajima podizanja ustanaka u različitim područjima države“.⁸⁹ Republikanska vlada ih guši izrazito snažnim represivnim mjerama, što je samo povećavalo netrpeljivosti između stanovništva i države.⁹⁰ Thomas spominje Castilblanco, Arnedo i Sallenta, kao mjesta na kojima dolazi do značajnijih sukoba između Civilne straže i nezadovoljnog stanovništva te ističe da je FAI (*Federación Anarquista Ibérica* – Federacija iberskih anarhista) „praktički ratovao protiv vlade i ruralne buržoazije sve do konca 1932. godine“, što je onemogućavalo obje strane da rade na rješavanju problema.⁹¹ Djelomična parlamentarna suradnja anarhista sa socijalistima i liberalima nije bila dugog vijeka. Socijaldemokratske, reformističke struje u vladi, kao i liberali nisu podržavali revolucionarne promjene koje su već 25 godina zagovarale organizacije CNT (osnovan 1910.) i FAI (osnovan 1927.). Uz to, milijunsko članstvo ovih dviju organizacija

⁸⁶ Skupina autora. Nav. dj., str. 212.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Brue, Pjer; Temim, Emil. *Revolucija i građanski rat u Španiji*. Beograd: IK Filip Višnjić, 2016., str. 19.

⁸⁹ Isto, str. 213.

Anarhističkim ustankom u Kataloniji 1932. te ustankom u Zaragozi 1933. zapovijedao je poznati anarhist i interbrigadist Buenaventura Durruti (vidi Skupina autora. Nav. dj., str. 218.)

⁹⁰ Poznat je slučaj kada je u andaluzijskom selu Casas Viejasu ubijena anarhistički orijentirana obitelj. Nakon cjelonoćne pucnjave se Civilna straža vratila sutradan, kuću polila benzinom i zapalila sve koji su se u njoj nalazili. Masakr u Casas Viejasu rezultirao je time da je sve veći broj seljaka i industrijskih radnika stvorio averziju prema republikancima, pa čak i prema socijalistima koji su ih podržavali u parlamentu. Rezultat je bila apstinencija glasanja od strane anarhista, što je rezultiralo izbornim porazom republikanaca na izborima u studenom 1933. Vidi: Woodcock, George. *Anarchism: A History Of Libertarian Ideas and Movements*. Cleveland, Ohio: The World Publishing Company, 1962., str. 384-386.; Skupina autora. Nav. dj., str. 213.; Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 103.

⁹¹ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 84-85.

predstavljalo je osnovu na temelju koje se vladajuće moglo držati u šahu organiziranjem generalnih štrajkova. Učestale tenzije između protudržavnih anarhističkih elemenata i vlade rezultirat će njihovim razilaženjem, što je rezultiralo time da su anarhisti izgubili vjeru u korjenite društvene promjene unutar okvira parlamentarne demokracije, a umjereniji socijalisti anarhiste smatrali preprekom za uspješno vođenje države. Dražen Šimleša smatra da su CNT i FAI učinili „poznati previd“ te da je njihovo vodstvo bilo očito naivno, jer su „prihvatili ulazak u vladu i revoluciju podredili 'antifašizmu“.⁹² Shodno tomu je bilo različitih stavova o kolektivizaciji zemljišta. Anarhisti su ju nastojali provoditi odmah, dok su se Komunistička partija i središnja vlada suprotstavljali tomu, pa čak nastojali poništiti kolektivizaciju gdje su ju anarhisti već proveli.⁹³ Nesloga među komunistima i anarhistima kulminira tijekom rata kada su mnogi anarhisti uhićeni i likvidirani putem neke od „staljinističkih represivnih skupina – takozvanih *čeka* – koje su djelovale i na republikanskom području“.⁹⁴

3.5. Španjolska nakon mandata prve republikanske vlade

Neuspjeli pokušaji modernizacije i promjene Španjolske za rezultat su imali vladu koja si je stvorila neprijatelje na svim stranama: seljake nezadovoljne neuspjelom agrarnom reformom, veleposjednike nezadovoljne oduzimanjem zemlje, radništvo nezadovoljno velikom nezaposlenošću, kler i velik dio građanstva nezadovoljan oduzimanjem imovine, prava na održavanje obrazovanja i ukidanjem državnog financiranja, radikalno lijeve skupine poput CNT i FAI nezadovoljne sporim društvenim promjenama i reformističkim socijalizmom vladajućih, tradicionalne i monarhističke krugove nezadovoljne neučinkovitošću parlamentarne demokracije i propašću nekad slavnog Španjolskog carstva te na kraju radikalno desne struje inspirirane sličnim pokretima u Njemačkoj i Italiji koja staje u obranu teritorijalne cjelovitosti domovine i vjere.⁹⁵ Ranzato tvrdi da je socijalna i ekonomska desnica nastojala onemogućiti provođenje bilo kakvih reformi te da su krupni zemljoposjednici, „poduzetnici i financijski magnati, velik dio vojne hijerarhije i Crkva čvrsto (...) zbili redove za borbu protiv svih mjera koje su mogle ugroziti njihove interese i ubrzo su započeli s urotama“.⁹⁶ Znamenit je vojni udar iz kolovoza 1932. godine pod vodstvom generala Joséa Sanjurja. Podijeljeno španjolsko društvo se sve češće fizički sukobljava pa tako nasilje desnih formacija radikalizira radničke

⁹² Šimleša, Dražen. *SNAGA UTOPIJE: anarhističke ideje i prakse u drugoj polovici 20. stoljeća*. Zagreb: Što čitaš?, 2000., str. 16.

⁹³ Hobsbawm, Eric. *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*. Beograd: 2002., str 63.

⁹⁴ Skupina autora. Nav. dj., str. 230-231.

⁹⁵ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 94.

⁹⁶ Skupina autora. Nav. dj., str. 214-215.

mase, koje se zatim bune ili osvećuju te nastavljaju krug nasilja koji je zahvatio zemlju prije izbijanja građanskog rata.⁹⁷

3.6. Nasilje, pobune i izbori 1936. godine

Nezadovoljstvo republikanskom vladom vidljivo je u izbornom porazu ljevice 1934. , dok pobjedu odnosi koalicija centra uz podršku CEDA-e (*Confederación Española de Derechas Autónomas* – Španjolska konfederacija autonomnih prava). Thomas kao glavni razlog poraza ljevice ističe njihovu razjedinjenost i činjenicu da su socijalisti odbili suradnju s „buržoaskom demokracijom“, a smatra da je žensko pravo glasa išlo u korist desnici.⁹⁸ Zastupnikom u parlamentu je postao, između ostalog, José Primo de Rivera, osnivač španjolske fašističke organizacije imenom *Falange Española* (Španjolska falanga).⁹⁹ Izborni uspjeh je važan za španjolski fašistički pokret jer se 1934. godine spajaju dvije najveće onovremene fašističke organizacije JONS i Falange. Antifašističkom dijelu španjolske se nije svidjelo što se članovi fašističkih organizacija nalaze u vladi, iako je fašistička stranka do izbora 1936. je bila „mala grupa bez stvarnog uticaja“.¹⁰⁰ Nova je vlada nastojala poništiti reforme prijašnje vlade pa je tako „zamjena crkvenih škola laičkima odgođena (...) na neodređeno vrijeme“ te je „prešutno (...) napuštena“ provedba agrarnog zakona.¹⁰¹ Vođa CEDA-a José María Gil-Robles je politiku novoizabrane vlasti, koja je rezultirala „smanjivanjem nadnica, podizanjem zakupnina i prisilnim deložacijama“, nazvao „samoubilačkim egoizmom“, a Thomas smatra da su nadolazeći nemiri djelomično rezultat takve politike.¹⁰² Stanje je dodatno zaoštrio sveprisutniji militarizam socijalista, kao i desničara jer obje struje počinju s vojnim obukama svojih pristalica te vojnim paradama po španjolskim gradovima.¹⁰³

Od nasilnih incidenata valja istaknuti ubojstvo mladog falangista u madridskom parku Casi Del Campote na što falangist Juanitu Rico ubija socijalistkinju koja je „oskvrnula mladićevo tijelo“.¹⁰⁴ Dolazi do nasilnih epizoda i od strane anarhista koji napadaju položaje Civilne straže, izazivaju iskakanje vlaka iz tračnica prilikom čega je poginulo 19 osoba, ali i

⁹⁷ Isto, str. 214.

⁹⁸ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 105.

⁹⁹ *Falange Española* (Španjolska falanga) bila je fašistička organizacija koju je 1933. osnovao José Antonio Primo de Rivera po uzoru na talijansku Fašističku stranku. Riječ *falanga* dolazi od grčke riječi *phalank*, koja je označavala ravne, zbijene taktičke formacije teško naoružanih pješaka. Vidi: falanga. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18892> . (Posljednji pristup 18.09.2020.)

¹⁰⁰ Brue, Pjer; Temim, Emil. Nav. dj., str. 14.

¹⁰¹ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 119.

¹⁰² Isto.

¹⁰³ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 120-121.

¹⁰⁴ Isto, str. 111.

putem anarho-sindikalističkog CNT-a podržavaju mnogobrojne štrajkove radnika u Madridu i Zaragozi te proglašavaju desetak anarho-komunističkih pokrajina.¹⁰⁵ Nasilja ima i na selu, kada kod mjesta Jeste Civilna straža ubija osamnaest seljaka.¹⁰⁶ Falangisti kreću s nasilnim akcijama po španjolskim ulicama nastojeći „da se nasiljem i terorom uništi radnički i revolucionarni pokret“, vrše atentate na socijalističke novinare, suce, predsjednika vlade itd.¹⁰⁷ U sve napetijoj situaciji monarhisti, karlisti i general Barrera odlaze u posjet Benitu Mussoliniju, koji im obećava pozamašne količine oružja i novčanu podršku u slučaju pobune.¹⁰⁸ S druge strane se održava generalni štrajk u Madridu te se na kratko proglašava katalonska država što dovodi do političkih uhićenja istaknutih radničkih vođa, uključujući i anarhističkog prvaka Buenaventure Durrutija.¹⁰⁹ Najznačajniji politički ustanak dogodio se u Asturiji gdje su rudari uz podršku anarhista, socijalista i komunista proglasili socijalističku republiku.¹¹⁰ Za gušenje ustanka zadužen je mladi i ambiciozni general Francisco Franco Bahamonde, koji se tada nalazio u Maroku, a uz redovnu vojsku poslani su i odredi Legije stranaca.¹¹¹ Ustanak je krvavo ugušen, s obje je strane poginulo između 1500 i 2000 ljudi (od čega 320 na strani vlade), a Franco je u medijima predstavljan kao spasitelj Španjolske.¹¹² Među uhićenima je bio i bivši predsjednik republike Azaña, ukinuta je autonomija Katalonije, a katalonski autonomisti su završili u zatvoru, kao i asturijski radnički aktivisti.¹¹³ Asturijski ustanak i njim izazvane represivne mjere ostat će u sjećanju radnika, socijalista, anarhista i komunista u nadolazećim godinama te će poslužiti kao velika motivacija za daljnje naoružavanje i radikaliziranje. Mandat novoizabrane vlade je među nezadovoljnim stanovništvom ostao zapamćen kao *bienio negro* (crno dvogodište), a Ranzato zaključuje da započetim progonima „završava proces polarizacije Španjolske u dva bloka“.¹¹⁴

3.7. Izbori 1936. i početak Španjolskog građanskog rata

Nestabilna situacija unutar vladajuće koalicije rezultira postavljanjem privremene vlade i raspisivanjem novih izbora 16. veljače 1936. Zbog borbe oko zastupničkih mjesta desna koalicija naziva Nacionalna fronta na izbore izlazi u oslabljenom sastavu, a u prilog im nije išlo

¹⁰⁵ Isto, str. 119.

¹⁰⁶ Brue, Pjer; Temim, Emil. Nav. dj., str. 39.

¹⁰⁷ Isto, str. 42.

¹⁰⁸ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 121.

¹⁰⁹ Isto, str. 125.

¹¹⁰ Isto, str. 127.

¹¹¹ Isto, str. 129-130.

¹¹² Isto, str. 131.

¹¹³ Brue, Pjer; Temim, Emil. Nav. dj., str. 16.

¹¹⁴ Skupina autora. Nav. dj., str. 218.

sjećanje na žestoke represivne mjere prilikom gušenja ustanaka u Asturiji i Barceloni. Na strani Nacionalne fronte istaknuo se antirepublikanac Calvo Sotelo, koji je španjolskom narodu govorio da glasaju za njih, ako ne žele da se u Španjolskoj vijori crvena zastava.¹¹⁵ Ljevica se za nadolazeće izbore okupila u veliku koaliciju pod imenom Narodna fronta, po uzoru na sličan pokret u Francuskoj, a na prijedlog bugarskog komunista Georgija Dimitrova na VII. kongresu Kominterne u Moskvi.¹¹⁶ U koaliciju ulaze socijalisti, komunisti i republikanci okupljeni oko Azaña, dok joj anarhisti pristupaju tek kad u izborni program ulazi amnestija političkih zatvorenika iz pobuna u Barceloni i Asturiji.¹¹⁷ Uz to, program se usredotočio na provođenje agrarne reforme započete 1933., isplatu odštete političkim zatvorenicima te stupanje na snagu Katalonskog statuta.¹¹⁸ Vlada je oformljena u veljači 1936. nakon pobjede na parlamentarnim izborima u kojima je, unatoč maloj prednosti u broju glasova, a temeljem tadašnjeg izbornog zakona, Narodna fronta osvojila apsolutnu većinu u španjolskom parlamentu.¹¹⁹ Za predsjednika republike izabran je Manuel Azaña, „predstavnik tradicionalne španjolske liberalne inteligencije“, koji je u javnosti predstavljen kao mučenik desne vlade nakon asturijskog ustanka.¹²⁰ Azaña nije uspio smiriti tenzije unutar vlastite koalicije, jer su radikalno lijeve struje unutar, ali i izvan vladajuće koalicije na čelu s pretežito anarhističkim sindikatom CNT-om te anarhističkom federacijom FAI očekivale socijalnu revoluciju uz ukidanje države, a komunisti su pristali na suradnju s građanskim strankama samo kao „privremeno rješenje te se nastavili pripremati za društvenu revoluciju i preuzimanje vlasti kada Narodna fronta ispuni svoju svrhu“, tj. kad Narodna fronta spriječi dolazak radikalno desnih struja na vlast u Španjolskoj.¹²¹ Uz to, do razilaženja unutar republikanskog bloka između anarhista i komunista dolazi još početkom 1920.-ih zbog širenja vijesti iz Rusije da boljševičke vlasti masovno progone i zatvaraju anarhiste te brutalno gušenje anarhističke pobune mornara u Kronstadtu.¹²²

Azaña nastojeći učvrstiti novoizabranu vladu postavlja republikance i socijaliste na ključne položaje u Civilnoj straži i vojsci, a generala Franca postavlja na nevažan položaj na Kanarskom otočju. U periodu prije i netom nakon izbora već su započeli dogovori oko mogućeg vojnog udara u generalskim krugovima predvođene generalima Franciscom Francom i Emiliom

¹¹⁵ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 139-140.

¹¹⁶ Isto, str. 138.

¹¹⁷ Isto, str. 139.

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Izborni zakon davao je koaliciji, koja u određenoj provinciji dobije više od 50% glasova, pravo na 80% zastupničkih mjesta. Shodno tomu je Narodna fronta dobila pravo da stvori apsolutnu većinu u parlamentu te s osvojenih 34.3% glasova dobila 263 od ukupna 473 zastupnička mjesta, odnosno 55.6% mjesta. Vidi: Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 140.; Skupina autora. Nav. dj., str. 219.

¹²⁰ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 21.

¹²¹ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 21.

¹²² Woodcock, George. Nav. dj., str. 375.

Molom. Vođa falangi Primo de Rivera nastojao je smiriti tenzije u redovima falangista u obliku cirkularnog pisma u kojemu poziva svoje pristaše da ne dođe do nasilnih incidenata usmjerenih ka novo izabranoj vlasti, ali ono nije donijelo željene rezultate.¹²³ Falangisti su naoružani hodali španjolskim ulicama, a ljevičarske radničke milicije nakon amnestije počinju s naoružavanjem, generalnim štrajkovima i prijetnjama poslodavcima.¹²⁴ Istovremeno su se događali redoviti sastanci pojedinih generala koji su, razočarani nemogućnošću opozicije predvođene Sotelom da u parlamentu iznudi kompromise koji odgovaraju desnici, jedino rješenje novonastale, lijeve španjolske stvarnosti vidjeli u vojnom udaru.¹²⁵ U Madridu je 15. travnja postalo jasno da će vrlo teško doći do mirnog rješenja situacije. Na proslavi četvrte godišnjice republike bačena je bomba na predsjedničku tribinu, a ubijen je vođa Civilne straže.¹²⁶ Na njegovom je sprovodu došlo do pucnjave između socijalista i falangista te je u jednom danu ubijeno dvanaestak ljudi. Thomas tvrdi da je „taj sukob bio (...) nagovještaj građanskog rata“.¹²⁷ Sukobi sad već oformljenih blokova poprimili su „istodobno i vjerski, i klasni, i regionalni karakter“.¹²⁸ Prijelomni trenutak, koji će se pretvoriti u povod rata, bilo je dvostruko ubojstvo u Madridu. Prvo je 12. srpnja ubijen socijalistički vođa Civilne straže poručnik José Castillo, a idućeg je dana došlo do odmazde ubojstvom vođe parlamentarne opozicije Calva Sotela, koji je par dana ranije u parlamentu ubijenog Castilla optužio za organiziranje atentata protiv jednog falangista.¹²⁹ Thomas ističe da su 14. srpnja u Madridu održana dva pogreba – „najprije poručnika Castilla u lijesu pokrivenom crvenom zastavom, što ga je stisnutim pesnicama pozdravila gomila socijalista, komunista i pripadnika Jurišne straže“, a zatim je tijelo Calva Sotela „u kapucinskoj mantiji i kukuljici (...) spušteno (...) u drugi grob okružen povelikom gomilom što je dizala ruke u fašistički pozdrav“.¹³⁰ Thomas zaključuje da je upravo ubojstvo Calva Sotela potaknulo pobunjenike na dizanje pobune, unatoč lošim izgledima u Madridu, Barceloni i Sevilli.¹³¹ Shodno tomu je Francisco Franco u noći sa 16. na 17. srpnja sjeo u brod koji ga je prevezao s Kanarskog otočja u Maroko gdje je započela oružana pobuna, a samim time i Španjolski građanski rat.¹³²

¹²³ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 144-145.

¹²⁴ Woodcock, George. Nav. dj., str. 387.; Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 145.

¹²⁵ Blue, Pjer; Temim, Emil. Nav. dj., str. 43.

¹²⁶ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 151.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Isto, str. 167.

¹²⁹ Blue, Pjer; Temim, Emil. Nav. dj., str. 49.

¹³⁰ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 176-179.

¹³¹ Isto, str. 178.

¹³² Isto, str. 180.

Cilj pobune bio je dokinuti vladavinu Narodne fronte i „nametnuti autoritarni režim pod privremenom upravom generala Sanjurja“.¹³³ Unatoč općeprihvaćenoj neutralnosti za koju su se izjasnile europske velesile, Njemačka, Italija i Portugal su u sukobu direktno podržavale nacionaliste, a upravo je pitanje vanjske pomoći bilo ključno za ishod rata.¹³⁴ U kritičnom trenutku na pobunjeničku stranu otvoreno staju nacistička Njemačka i fašistička Italija, „koje uspijevaju preko zračnog mosta dopremiti u Andaluziju cjelokupnu afričku vojsku“.¹³⁵ Nacistička Njemačka je za vrijeme rata nacionalistima „poslala vojne instruktore“, „poduzela podmorske akcije protiv republikanske flote“ te im na raspolaganje stavila „jezgru svojih zračnih snaga – legiju *Kondor* koju je koristila u borbama protiv vladinih jedinica“, a najpoznatiji je slučaj baskijskog grada Guernice u travnju 1937. kada je po prvi put iskorištena metoda tepih-bombardiranja.¹³⁶ Fašistička Italija je nacionalističkoj strani „poslala vojni odred od 50 000 ljudi, avione i drugo naoružanje“ uključujući vojne pilote i tenkove, a Brian R. Sullivan tvrdi da nacionalisti ne bi uspjeli pobijediti u ratu bez količine pomoći koju im je dala Italija¹³⁷ „Reakcionarni državni udar (...) postupno se transformira u režim fašističkog tipa, oponašajući snage koje su preuzele patronat nad njim“.¹³⁸ Iduće, 1937. godine Franco preuzima vodstvo fašističke stranke *Falange* „koja je postala političko tijelo pobunjenika“, a tim su činom iskristalizirao ideološki profil pobunjenika – spoj reakcionarnih, klerikalnih, tradicionalnih, karlističkih i monarhističkih ideja objedinjene u ideologiji frankizma, španjolske inačice talijanskog fašističkog pokreta.¹³⁹ Za simbole su preuzeli dotadašnje simbole *Falangi*, a to su „jaram i strelice katoličkih kraljeva, plavu košulju te rimski pozdrav“, a Franco inspiriran Mussolinijem predstavlja svoju socijalnu i ekonomsku doktrinu u dokumentu *Fuero del Trabajo* 1938. godine, što mu je stvorilo podršku širih narodnih masa i „jak temelj režimu“.¹⁴⁰ Na pobunjeničku stranu je, dakle, stao dio španjolskih vojnih snaga uključujući Civilnu stražu, Legiju stranaca, diviziju maorskih trupa iz španjolskog Maroka, četiri petine vojnih oficira te karliste i monarhiste s njihovim pristašama.¹⁴¹

Nacionalistima su se suprotstavljale republikanske i lijeve političke struje okupljene oko vladajuće koalicije, tj. Narodne fronte, uključujući organizacije UGT-a (*Unión General de*

¹³³ Skupina autora. Nav. dj., str. 219.

¹³⁴ Brenan, Gerald. Nav. dj., str. 317.

¹³⁵ Skupina autora. Nav. dj., str. 220.

¹³⁶ Isto, str. 221.

¹³⁷ Skupina autora. Nav. dj., str. 221.; Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 326.; Sullivan, Brian R. „Fascist Italy's Military Involvement in the Spanish Civil War“. // *The Journal of Military History*, 59/4(1995), str. 697-727., str. 697.

¹³⁸ Skupina autora. Nav. dj., str. str. 221.

¹³⁹ Isto, str. 220.

¹⁴⁰ Skupina autora. Nav. dj., str. str. 222.

¹⁴¹ Brenan, Gerald. Nav. dj., str. 316.

Trabajadores – Opći sindikat radnika), anarhistički sindikat CNT, anarhističku organizaciju FAI i trockistički POUM-a (*Partido Obrero de Unificación Marxista* – Radnička partija marksističkog ujedinjenja). Pavlaković tvrdi da se republikanska strana sastojala od „republikanaca, liberala, socijalista, komunista, kao i baskijskih i katalonskih nacionalista“.¹⁴² Političke struje okupljene oko vlade često se naziva republikancima, jer su branili nedavno uspostavljenu Španjolsku republiku, a često su nazivani „crveni“ radi privrženosti socijalističkim idejama te „lojalisti“ jer su ostali vjerni španjolskoj vladi.¹⁴³ Brenan ističe da je na republikanskom teritoriju Španjolske odmah nakon dizanja pobune središnja Azañova vlada izgubila skoro svaki autoritet, a „radnici su putem radničkih organizacija i sindikata postali pravi vladari zemlje i organizatori rata“.¹⁴⁴ U urbanim središtima se smjenjuju civilne institucije, a njihovu ulogu preuzimaju „narodni komiteti koji preuzimaju funkcije vlasti s izvanrednim ovlastima“.¹⁴⁵ Komiteti djeluju kao neovisna tijela, a „nadgledaju sve ekonomske sektore, sektore nabave i druge usluge, organiziraju narodne milicije“ koje izvršavaju policijsku dužnost i donose presude preko narodnih sudova.¹⁴⁶ Najveću su materijalnu podršku republikancima pružile susjedna Francuska i Sovjetski Savez. Blanka Matković ističe da su se po cijeloj Francuskoj „održavali masovni skupovi i mitinzi“, od vlade se tražilo „da se pruži pomoć republici Španiji, u oružju, novcu i materijalu“, a česte su bile povorke na pariškim ulicama.¹⁴⁷ Naposlijetku je u prvom mjesecu rata na republikanski teritorij stiglo 70-ak borbenih aviona „od kojih je četrdeset do pedeset poslala francuska vlada, a dvadeset do trideset nabavljeno je preko privatnih trgovaca oružjem i posrednika“.¹⁴⁸ Ni puna dva mjeseca nakon izbijanja rata Sovjetski Savez mobilizira „Kominternu, kao i njihove tajne i polušpijunske organizacije i agente“ da počnu pripremati pomoć Španjolskoj republici i to u obliku 70 000 tona nafte, stotinjak aviona, tenkova, oklopnih vozila, kamiona, protuavionskih mitraljeza te vojnih pilota.¹⁴⁹ Uz to, Sovjetski Savez šalje dio svog vojnog zapovjedništva u Španjolsku koji su „većinom bili »savjetnici« republikanskih komandanata na njihovim komandnim položajima“.¹⁵⁰ Ranzato ističe da je vojna pomoć SSSR-a „bila praćena jakim uplitanjem u politiku legitimne španjolske države“ putem komunističkih organizacija i istaknutih pojedinaca.¹⁵¹ Pavlaković smatra da su komunistički povjesničari dugo vremena njegovali mit

¹⁴² Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 20-21.

¹⁴³ Brenan, Gerald. Nav. dj., str. 316.

¹⁴⁴ Isto, str. 317.

¹⁴⁵ Skupina autora. Nav. dj., str. 225-226.

¹⁴⁶ Isto.

¹⁴⁷ Matković, Blanka. Nav., dj., str. 283.

¹⁴⁸ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 287.

¹⁴⁹ Isto, str. 342-345.

¹⁵⁰ Isto, str. 346.

¹⁵¹ Skupina autora. Nav. dj., str. 222-223.

o Staljinovoj podršci republikancima, ali da su nedavno objavljeni dokumenti Kominterne ukazali na nastojanje Sovjetskog Saveza da posovjeti Republiku te stvori staljinistički režim pod krinkom demokracije.¹⁵² Max Nettlau ističe da je dopremljeno oružje bilo niske kvalitete, da se iz Španjolske nastojalo izvući što više koristi u obliku prehrambenih proizvoda, žive i zlata te da je Staljin nastojao kontrolirati situaciju nastojeći ne dopustiti anarhistima i socijalistima prevlast.¹⁵³ Upoznavanje javnosti sa situacijom u Španjolskoj putem novina, pamfleta i skupova doprinijelo je velikom broju dobrovoljaca koji su otputovali u Španjolsku da bi stali u obranu demokracije i antifašizma. Ranzato i Thomas se slažu da je „organiziranje, promoviranje i usmjeravanje“ Međunarodnih brigada bila najvažnija zadaća Kominterne i ostalih odbora diljem Europe.¹⁵⁴ U tu svrhu je Kominternu svakoj komunističkoj partiji uputila direktivu da prikupi određeni broj dobrovoljaca, a mnogi od organizatora su kasnije postali važne ličnosti međunarodnog komunizma, poput Josipa Broza Tita, koji je u pariškom hotelu prikupljao dobrovoljce iz istočnoeuropskih zemalja.¹⁵⁵ Među dobrovoljcima je bilo anarhista, socijalista, liberala, republikanaca, demokrata i antifašista raznih ideoloških podloga, a 1936. bilo ih je oko 40 000 pripadnika 70 nacionalnosti te su najviše dolazili iz Francuske, Italije i Njemačke.¹⁵⁶ U Španjolskom građanskom ratu sudjelovalo je oko 1700 jugoslavenskih dobrovoljaca, a 48% njih su bili Hrvati.¹⁵⁷ Jugoslavenski su dobrovoljci većinom bili okupljeni u 129. međunarodnoj brigadi i to u bataljunima *Dimitrov* i *Đuro Đaković*.¹⁵⁸

¹⁵² Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 25-26.

¹⁵³ Nettlau, Max. *Povijest anarhizma*, poglavlje „Dodatak: šezdeset i pet godina anarhizma (1934.-1999.)“. Zagreb: DAF, 2000., str. 304-305.

¹⁵⁴ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 351.; Skupina autora. Nav. dj., str. 224.

¹⁵⁵ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 351

¹⁵⁶ Skupina autora. Nav. dj., str. 224-226.; Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 25.

¹⁵⁷ Pešić, Savo, *Španjolski građanski rat i KPJ*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1990., str. 78-79. Citirano prema: Pejić, Luka. *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj—fragmenti subverzije*. Zagreb: DAF, 2016., str. 162.

¹⁵⁸ Matković, Blanka. Nav. dj., str. 274.

4. Međunarodni značaj Španjolskog građanskog rata

Sve veći međunarodni interes za rat pretvorio ga je u „ideološku arenu“ jer je shvaćen kao sukob dvaju prevladavajućih onovremenih svjetonazora: fašizma i demokracije.¹⁵⁹ Da se rat može smatrati sukobom fašizma i demokracije potvrđuje i Ranzato, „usprkos različitosti političkih orijentacija koje nadahnjuju historiografska djela o toj temi i tumačenje te pojave“.¹⁶⁰ Hugh Thomas smatra da je rat posljedica „potpune suprotnosti nazora na svijet“ sukobljenih strana te posljedica „djelovanja općih europskih ideja na Španjolsku“.¹⁶¹ Shodno tomu je sastav dvaju suprotstavljenih blokova bio izrazito raznolik i u djelomičnoj ili potpunoj suprotnosti jedan s drugim. Poistovjećivanjem nacionalista s fašizmom, republikanci postaju „atraktivni pol za sve one koji se žele boriti za demokraciju protiv fašizma“.¹⁶² Dok su Njemačka i Italija pomagale nacionalistima, a Francuska, Sovjetski Savez i mnogobrojni dobrovoljci

¹⁵⁹ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 23.

¹⁶⁰ Skupina autora. Nav. dj., str. 210.

¹⁶¹ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 14. i 266.

¹⁶² Skupina autora. Nav. dj., str. 222.

republikancima, „zapadne demokracije vodit će politiku kolebanja, popustljivosti i dvoličnosti, koja će produžiti i produbiti agoniju naroda Španjolske“. ¹⁶³ Već 1936. godine potpisan je Pakt o nemiješanju stranih sila u prilike u Španjolskoj, a potpisale su ga sve velesile osim Sjedinjenih Američkih Država. ¹⁶⁴ Njime su se obvezale da neće izravno sudjelovati u španjolskom sukobu te da neće slati vojnu pomoć sukobljenim stranama, ali se ispostavilo da se Pakta nitko nije pridržavao. ¹⁶⁵ Uz to, rat je kao direktnu posljedicu imaju približavanje svjetskih sila u blokove. To potvrđuje činjenica da je Španjolski građanski rat „skovao savez Hitlera i Mussolinija“, koji će se kasnije pretvoriti u vojno-politički savez Sila Osovine. ¹⁶⁶ Thomas odvažno zaključuje da je tijekom Španjolskog građanskog rata počeo „konačni raspad evropskog poretka“. ¹⁶⁷

Velikom međunarodnom značaju rata doprinosi i velik broj stranih dopisnika u Španjolskoj. Thomas tridesete godine smatra „slavnim dobom stranih dopisnika“ te tvrdi da su se u Španjolskoj za vrijeme rata našla „najbolja novinarska imena“. ¹⁶⁸ Valentine Cunningham tvrdi da ni u jednom prijašnjem ratu sredstva propagande nisu iskorištena u toj mjeri kao tijekom Španjolskog građanskog rata. ¹⁶⁹ Uz velik interes europskih novinara i novinskih agencija, za internacionalizaciju rata je presudan bio interes europskih intelektualaca za događaje u Španjolskoj. Među njima su bili Bertolt Brecht, Pablo Neruda, Pablo Picasso, George Orwell, Ernest Hemingway i Heinrich Mann. ¹⁷⁰ Oni su svojim prisustvom na bojištima, tekstovima, slikama i pamfletima nastojali privući svjetsku pozornost na zbivanja u Španjolskoj, omogućili sukobu da bude shvaćen kao ključan svjetski događaj te budili simpatije javnog mišljenja prema Republici. ¹⁷¹

¹⁶³ Thomas, Hug. Nav. dj., str. 9.

¹⁶⁴ Skupina autora. Nav. dj., str. 222.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Thomas, Hug. Nav. dj., str. 279.

¹⁶⁷ Isto, str. 290.

¹⁶⁸ Thomas, Hug. Nav. dj., str. 279..

¹⁶⁹ Cunningham, Valentine. *Spanish Front: Writers on the Civil War*. Oxford: Oxford University Press, 1986., str. xx-xxi. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 24.

¹⁷⁰ Skupina autora. Nav. dj., str. 224.

* Slika *Guernica* Pabla Picassa, knjiga *Kataloniji u čast* Georgea Orwella i antologija *Peta kolona i prve 49 priče* Ernesta Hemingwayja su neka od najpoznatijih umjetničkih djela s tematikom Španjolskog građanskog rata, a stvorena su u Španjolskoj za vrijeme njegova trajanja. Spomen vrijedan je i boravak hrvatskog književnika i publicista Augusta Cesareca u Španjolskoj, koji se 1937. borio na strani republikanaca. Vidi: Stipetić, Zorica. *Argumenti za revoluciju, 'August Cesarec'*. Zagreb: naklada CDD, 1982.

¹⁷¹ Skupina autora. Nav. dj., str. 224.

5. Španjolski građanski rat u hrvatskom tisku

5.1. Hrvatski tisak i politički život za vrijeme Kraljevine Jugoslavije

Razdoblje nakon Prvog svjetskog rata je u Hrvatskoj povijesti obilježeno prelaskom „u novi politički i državni okvir djelovanja“.¹⁷² Razdoblje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevine Jugoslavije, odnosno Prve Jugoslavije je u početku obilježeno bitnim napretkom demokratizacije u obliku uvođenja općeg prava glasa za muškarce, a kasnije uvođenjem diktature 1929. godine.¹⁷³ U razdoblju neposredno prije diktature oživljava stranački tisak uz iznimku komunističkih listova koji se ukidaju 1920. godine *Obznanom*, zabranjuje se Komunistička partija, kao i sindikati te su zatvoreni radnički domovi 1921. godine *Zakonom o zaštiti države*.¹⁷⁴ Dana 6. siječnja 1929. ukida se Vidovdanski ustav, ograničava se djelovanje političkih stranaka te dolazi do stvaranja autoritarnog političkog sustava.¹⁷⁵ Magdalena Najbar-Agičić politiku novog režima prema onovremenom tisku smatra rigidnom, a Josip Horvat ističe da je režim posjedovao fašističke tendencije, što potvrđuje zabrana stranačkih listova, osnivanje Centralnog cenzorskog Presbira i zapljene tiskovina.¹⁷⁶ Unatoč diktaturi, Najbar-Agičić smatra da razdoblje 1920.-ih godina označava napredak novinstva u Hrvatskoj jer je ono „počinjalo pratiti svjetske trendove s razvojem popularnog informativnog tiska“.¹⁷⁷ Kontrola tiska u Hrvatskoj popušta nakon atentata na kralja Aleksandra 1934. godine pod Namjesništvom na čelu s knezom Pavlom jer vlastima postaje jasno da je za rješavanje hrvatskog pitanja nužna aktivna javna sfera kojom 1930.-ih godina dominira Hrvatska seljačka stranka i diskurs vezan uz državno-pravni položaj Hrvatske.¹⁷⁸ Međuratno razdoblje u hrvatskom novinarstvu obilježeno je, naposljetku, profesionalizacijom novinarskog zanimanja te djelovanjem Hrvatskog novinarskog društva i Jugoslavenskog novinarskog udruženja.¹⁷⁹ U razdoblju između 1934. i 1939. godine se, tvrdi Horvat, „lice novinstva Hrvatske nije izmijenilo“ u odnosu na 1920.-te godine, izuzev činjenice da su prihvaćeni novi europski novinski trendovi te ponovno dopušteni mnogi stranački listovi koji su se sve više obraćali narodnim masama kao odlučnim subjektima političkog i kulturnog zbivanja.¹⁸⁰

¹⁷² Najbar-Agičić, Magdalena. Nav. dj., str. 137.

¹⁷³ Isto.

¹⁷⁴ Isto, str. 138-139.; Horvat, Josip. Nav. dj., str. 351.

¹⁷⁵ Najbar-Agičić, Magdalena. Nav. dj., str. 144-145.

¹⁷⁶ Isto, str. 145.; Horvat, Josip. Nav. dj., str. 359.

¹⁷⁷ Najbar-Agičić, Magdalena. Nav. dj., str. 146.

¹⁷⁸ Isto, str. 145.

¹⁷⁹ Isto, str. 147.

¹⁸⁰ Horvat, Josip. Nav. dj., str. 361.

Josip Horvat tvrdi da je u razdoblju od 1918. – 1935. „informativno novinarstvo doseglo u Hrvatskoj vrhunac svoga razvitka i izživjela se kao specijalna kategorija novinstva“.¹⁸¹ Prateći svjetske novinske trendove, hrvatski tisak poprima tehničke i dizajnerske novitete svjetskog novinarstva nakon 1919. godine.¹⁸² Spomenute trendove obilježavaju dominacija nove vijesti koja se pruža preko cijele prve stranice koja „načinom kako je prikazana redovno izražava i političku misao“, popratne analize događaja kojima je cilj „utjecati na mišljenje“ te premještanje uvodnih članaka na drugu stranicu.¹⁸³ Znamenita je pojava novog tipa urednika čiji „politički (...) profil dolazi na drugo mjesto“, a njegova je uloga dirigiranje i usklađivanje rada „redaktora pojedinih rubrika“.¹⁸⁴ Cenzura tijekom diktature rezultirala je novim umijećem urednika koji su „domišljatim krstarenjem uspijevali“ propagirati političke ideje „u nepolitičkim rubrikama“, dok se „dio čitatelja (...) ponovo (...) navikao čitati između redaka“.¹⁸⁵ Političke ideje nisu samo sadržane u političkim komentarima, već je „izbor vijesti, njihov smještaj označavao (...) političko stanovište“.¹⁸⁶

Tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća na hrvatskom prostoru, slično kao i u Španjolskoj, polako dolaze na vidjelo ideološka razilaženja. Višeslav Aralica smatra da je sa zajedničkim neprijateljem, kraljem Aleksandrom, nestala i izvanjska jednoličnost koja je prikrivala ideološku raznolikost unutar hrvatskog društva.¹⁸⁷ Smatrati spomenutu ideološku raznolikost posebnim hrvatskim fenomenom bi bilo pogrešno. Ona je bila vezana „uz opće europska politička i ideološka gibanja tijekom tridesetih godina“.¹⁸⁸ Napad na ured Hrvatskog dnevnika na obljetnici smrti Ante Starčevića 28. veljače 1937. vrlo zorno dokazuje napetu situaciju ideološki suprotstavljenih struja u Hrvatskoj.¹⁸⁹ Ideološki spektar koji se jasno zrcalio u hrvatskom tisku se može podijeliti u tri skupine koje odgovaraju sličnim strujanjima u drugim europskim državama: seljačko-demokratsku struju koju predvodi HSS na čelu s Vladkom Mačekom, nacionalističku struju srodnu nacionalističkim totalitarnim pokretima međuratne Europe koja se javlja „u krugu mladih nacionalista na sveučilištu“, a kasnije evoluirala u ustaški pokret te, naposljetku, radikalno lijevu komunističku struju okupljenu oko ilegalne Komunističke partije.¹⁹⁰ Bitno je napomenuti da su sve suprotstavljene struje u hrvatskom

¹⁸¹ Horvat, Josip. Nav. dj., str. 357.

¹⁸² Isto, str. 358.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto, str. 359.

¹⁸⁵ Isto.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Aralica Višeslav, „Matica hrvatska u političkom životu Hrvatske 1935.-1945.“. *Časopis za suvremenu povijest*, 54/1(2009), str. 447-482., str. 451.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Isto, str. 455.

¹⁹⁰ Isto, str. 451-452.

društvu državno-pravni položaj Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji smatrale ključnim, kao i odnos seljaštva, radništva i građanstva u konstituiranju hrvatske nacije.¹⁹¹ Iako su španjolski i hrvatski seljaci činili brojčano najveću društvenu skupinu u svojim zemljama, njihova je uloga u političkim zbivanjima i položaj u javnosti bio drugačiji. Problem španjolskog seljaštva bio je od strane javnosti i ideologa shvaćen kao ekonomski problem, čemu svjedoči prihvaćenost anarhističke teorije o samoupravljanju i kolektivizaciji zemljišta od strane španjolskih seljaka. S druge strane, hrvatsko je seljaštvo bilo aktivan politički subjekt i od strane demokratsko-seljačkih ideologa shvaćen kao temeljni tvorbeni element hrvatske nacije. Politički značaj Komunističke partije oslabio je dugogodišnjom ilegalnom djelatnošću, uhićenjima čelnih ljudi i zabranom komunističkih tiskovina pa „opasnost“ od komunističke aktivnosti nije dominirala javnim diskursom, iako je KPJ pojačala aktivnost unutar legalnih sindikata nakon 1934. godine. Aralica zaključuje da je spajanjem različitih središta nacionalističke oporbe Mačekovom HSS- u tijekom 1938. godine pod utjecajem ustaške emigracije završeno konačno oblikovanje političke slike u Hrvatskoj pred Drugi svjetski rat.¹⁹² Hrvatskom politikom krajem 1930.-ih i 1940.-ih prevladavali su s jedne strane seljačko-demokratski HSS sa statusom najjače hrvatske stranke i javno shvaćen kao jedini pravi politički predstavnik Hrvata, a s druge strane nacionalistička politička struja, sklona „modernim europskim nacionalističkim autoritativnim pokretima“ i antiliberalizmu i antimarksizmu, za koju Pavlaković tvrdi da je pozdravljala „antikomunizam, antisemitizam i militantni katolicizam nacionalističke strane u Španjolskoj“.¹⁹³ Polarizirana politička stvarnost se reflektirala na onovremeni hrvatski tisak koji je tijekom tridesetih godina služio kao glavno propagandno sredstvo političkih stranaka i struja, a međunarodno praćeni događaji u Španjolskoj nisu mogli proći nezamijećeno u novom dobu informativnog tiska.

Pavlaković tvrdi da je rat u dalekoj Španjolskoj izazvao neobično emocionalnu reakciju hrvatskih političara, intelektualaca, studenata, radnika i seljaka, iako se politički život u Hrvatskoj odvijao oko vlastitih problema.¹⁹⁴ Rat je od strane međunarodnih medija i sudionika pojednostavljeno shvaćan kao sukob demokracije i fašizma, katolicizma i komunizma, a najčešće kao sukob između fašizma i komunizma, pri čemu hrvatski tisak nije odstupao od

* Za više informacija o radikaliziranju studenata na Sveučilištu u Zagrebu vidi: Pavlaković, Vjeran. „Radicalization at the University of Zagreb during the Spanish Civil War, 1936-1939.“ // *Historijski zbornik*, 62/2(2009), str. 489-510.

¹⁹¹ Banac, Ivo. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaka, NY: Cornell University Press, 1984., str. 214. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 35.

¹⁹² Aralica, Višeslav. Nav. dj., str. 457

¹⁹³ Isto.; Pavlaković, Vjeran. „Španjolski Siget: Simbolika Alcázara u hrvatskim novinama“. // *Časopis za suvremenu povijest*, 41/3(2009), str.735-749., str. 738.

¹⁹⁴ Pavlaković, Vjeran. *The Battle for Spain is Ours: Croatia and the Spanish Civil War, 1936-1939.*, str. 16.

takvog shvaćanja.¹⁹⁵ Simpatizeri obiju sukobljenih strana u Španjolskoj su se upuštali u gorke polemike u raznim novinama, časopisima i pamfletima, pri čemu su se često oslanjali na komentare fašističkih ili komunističkih propagandnih tekstova u svjetskim medijima.¹⁹⁶ Španjolski građanski rat je snažno odjeknuo u hrvatskom tisku, a simpatizeri obiju strana su Španjolsku smatrali modelom za rješavanje hrvatskog pitanja putem radikalnih političkih opcija. Ideološki podijeljeno društvo upuštalo se u polemike putem tiska iz dva razloga: prvi je bio da iskažu podršku upletenim stranim silama, tj. Njemačkoj i Sovjetskom Savezu, a drugi da zagovaraju primjenu sličnih metoda u Hrvatskoj.¹⁹⁷

5.2. Uzroci Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku

Uzroci Španjolskog građanskog rata višeslojni su i složeni, što je pokazano u trećem poglavlju rada. U ovom će poglavlju biti uspoređeni novinski izvještaji odabranih novina o uzrocima Španjolskog građanskog rata. Istražit će se u kojoj mjeri novine pišu o uzrocima sukoba, prikazuju li složene probleme španjolskog društva tijekom 1930.-ih godina te pripisuju li krivicu za izbijanje sukoba jednoj političkoj struji ili uzroke nalaze u općeprisutnim tendencijama onovremenog europskog društva.

Vinkovački *Hrvatski branik* tek 8. kolovoza 1936. na drugoj stranici u članku naslova „Alarm u Evropi“ prenosi izvještaj tršćanskog lista *Il piccolo (Mali)* koji krivicu za izbijanje Španjolskog građanskog rata pripisuje isključivo Trećoj internacionali koja je „počela spremati svjetski rat kako je spremila građanski rat u Španjolskoj“, a Španjolski građanski rat se smatra prvim pokušajem „komunista kome se ne može dogledati kraj“.¹⁹⁸ Još 1937. godine u ovom vinkovačkom listu nema detaljnije analize problema španjolskog društva, već je odgovornost za izbijanje rata pripisana isključivo komunistima, koji tijekom 1937. uopće nisu bili vodeća struja španjolske ljevice, nego su to bili anarhosindikalisti. Tomu u prilog ide i članak iz sredine lipnja 1938. godine naslovljen „Sistem provokacija“ u kojemu autor izbijanje rata pripisuje nastojanju Sovjetskog Saveza da u Španjolskoj osnuje novu „boljševičku središnjicu“ iz koje bi se „onda ta azijska kuga, uz pomoć marksističkih sumišljenika u Francuskoj, trebala unijeti u srce Europe“.¹⁹⁹ *Hrvatski branik* piše da prve intervencije stranih sila počinju već 1934. godine ruskim naoružavanjem milicija i huškanjem na krvoproliće.²⁰⁰ Važnost položaja

¹⁹⁵ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 24.

¹⁹⁶ Isto, str. 26.

¹⁹⁷ Isto, str. 28.

¹⁹⁸ „Alarm u Evropi“. *Hrvatski branik*, 8. kolovoza 1936., br. 32., str. 2.

¹⁹⁹ „Sistem provokacija“. *Hrvatski branik*, 18. lipnja 1938., br. 25., str. 4.

²⁰⁰ „Lakomišljena igra sa španjolskom vatrom“. *Hrvatski branik*, 10. srpnja 1937., br. 28., str. 6.

španjolskog seljaštva indirektno je spomenuta u obliku obilja statističkih podataka u članku naziva „Nekoliko cifara o Španiji“ u kojemu se, pored površine Španjolske, sastava stanovništva i ukupnog broja stanovnika, prenose brojke o udjelu velikih zemljoposjednika u sveukupnom broju seljaštva te se piše o tome koliko određeni sloj seljaka (bogati, sitni, siromašni itd.) posjeduju zemlje u odnosu na ostale slojeve.²⁰¹ *Hrvatski branik* u kasnijim brojevima piše o određenim problemima španjolskog društva. Shodno tomu se izvještava o problemima španjolskog izbornog sustava unutar kojeg je Narodna fronta, koju list naziva manjinskom vladom, dobila izbore „zbog izborno-tehničkih razloga“.²⁰² Na naslovnoj stranici 52. broja iz 24. prosinca 1936. autor članka piše da će se, unatoč tomu što je Božić vrijeme mira, „na krvavim horizontima negdje na jugu, u Španiji i dalje razvijati crni barjaci (...) Sve za interes onih iz sjajnih palača, koji su zaboravili na božićno drvce i na uzvišenu nauku Onoga što se rodio“.²⁰³ Autor izjavom vjerojatno tvrdi da se rat odvija za interese bogatih slojeva Španjolske. Ekonomski uzroci rata prvi put se spominju u 38. broju iz 18. rujna 1937. u članku u kojemu autor tvrdi da „ne treba tražiti željezo, bakar, živu .. po Aziji i Africi, kad je ima i u Španiji“, aludirajući na interes europskih kapitalističkih zemalja za iskorištavanjem rudnih bogatstava Španjolske.²⁰⁴ Detaljnija analiza važnosti španjolskih resursa u sukobu nastaje u ožujku 1939. Autor članka „Španija – predmet diplomatske borbe“ ističe da francuski ulagači imaju velik udio u španjolskim željeznicama, da se rudnici željeza i ugljena na sjeveru Španjolske, rudnici bakra na jugu, živa u Almadenu i rudnici željeza u Murciji svi nalaze u britanskom vlasništvu, što je rezultiralo time da su londonski ulagači neslužbeno stali na Francovu stranu jer je on otvoreno zagovarao kapitalistički način proizvodnje i snažnu međunarodnu trgovinu s europskim silama.²⁰⁵

Osječki *Hrvatski list* prije izbijanja rata izvještava o ubojstvu „vođe španjolskih monarhista“ Calva Sotela. U velikom članku na 5. stranici broja od 15. srpnja 1936. ističe se važnost Sotela u nacionalnim krugovima u Španjolskoj, ukazuje na neučinkovitost institucija te se izvještava o pokretanju vladine istrage.²⁰⁶ Idući dan, 16. srpnja 1936. *Hrvatski list* izvještava da se u Španjolskoj „neprestano (...) hapse desničari“ te da „zastupnički klub narodnog bloka napušta definitivno parlament, jer smatra vladinu većinu moralno suodgovornom za umorstvo narodnog zastupnika i vođe konzervativaca Calva Sotela“.²⁰⁷

²⁰¹ „Nekoliko cifara o Španiji“. *Hrvatski branik*, 14. kolovoza 1937., br. 33., str. 4.

²⁰² „Lakomišljena igra sa španjolskom vatrom“. *Hrvatski branik*, 10. srpnja 1937., br. 28., str. 6.

²⁰³ „Božić 1936. godine“. *Hrvatski branik*, 24. prosinca 1936., br. 52., str. 1.

²⁰⁴ „Svjetsko značenje kinesko-japanskog sukoba“. *Hrvatski branik*, 18. rujna 1937., br. 38., str. 3.

²⁰⁵ „Španija – predmet diplomatske borbe“. *Hrvatski branik*, 4. ožujka 1939., br. 9., str. 3.

²⁰⁶ „Slučaj a la Mateotti – Umorstvo vođe španjolskih monarhista“. *Hrvatski list*, 15. srpnja 1936., br. 194., str. 5.

²⁰⁷ „Španjolska opozicija napušta Cortese“. *Hrvatski list*, 16. srpnja 1936., br. 195., str. 1.

Hrvatski list pravovremeno uočava značaj spomenutih događaja u daljnjem razvoju Španjolskog građanskog rata, jer su oni bili okidač za pokretanje planirane pobune. Isti broj u članku o policajcima koji su ubili Sotela sadrži informacije da je „raspušteno (...) vodstvo ekstremnog sindikalnog marksističkog saveza“ te da je Sotel navodno ubijen kao osveta za ubojstvo poručnika Castiglia, „koga su navodno ubili neki desničari“.²⁰⁸ *Hrvatski list*, poput *Hrvatskog branika*, razlog za izbijanje rata pripisuje „krajnjim ljevičarima“. Shodno tomu u članku na naslovnoj stranici autori teksta tvrde „da je u Španjolskoj nastao jedan od najkrvavijih građanskih ratova“ jer su „ustaše saznali, da su krajnji ljevičari odlučili poubijati sve opozicione vođe, bez razlike stranaka“, a krajnji cilj im je „proglašenje Sovjetske Španjolske Republike, odnosno Udruženih Pirenejskih Sovjetskih Republika“.²⁰⁹ Stoga ne čudi da autori *Hrvatskog lista* Francov razlog za dizanje pobune („da spasi Evropu od boljševičke opasnosti“) prenose podebljanim i jasno istaknutim tekstom na lijevoj strani naslovnice. (Prilog 7). U daljnjem tekstu ističu da Franco „sam za sebe izjavljuje, da je republikanac“.²¹⁰

Prilog 7. Naslovnica 201. broja *Hrvatskog lista* od 22. srpnja 1936.

²⁰⁸ „Policajski agenti, koji su umorili Calva Sotellu“. *Hrvatski list*, 16. srpnja 1936., br. 195., str. 3.

²⁰⁹ „Najkrvaviji građanski rat“. *Hrvatski list*, 21. srpnja 1936., br. 200., str. 1.

²¹⁰ Isto.

Uz to, svojevrsnu privrženost radikalno desnim strujama u Španjolskom građanskom ratu i Europi autori iskazuju na 2. stranici 208. broja kratkim tekstom u kojem prenose vijest njemačkog lista *Angriff* (*Napad*) o izjavi Francovog suradnika generala Mole da je „cilj (...) sadanje pobune (...) da se učini kraj marksizmu u Španjolskoj, kao što je to učinio u Njemačkoj Adolf Hitler“.²¹¹ Krivce za sukob, prema *Hrvatskom listu*, jasno dočarava dosjetljiva ilustracija u 209. broju na 9. stranici prema kojoj je španjolski bik poludio nakon što je dugo vremena provociran crvenom zastavom (Prilog 8).²¹²

Prilog 8. Karikatura iz 209. broja *Hrvatskog lista* od 30. srpnja 1936.

Prva detaljna analiza društveno-političkih problema Španjolske nalazi se u broju 211. iz kolovoza 1936. Autor članka naslova „Krvavo rasplitanje i zaplitanje socijalno-političke drame u Španjolskoj“ u uvodnom dijelu ističe da se podijeljenost Španjolaca u dva neprijateljska tabora ne može protumačiti samo na temelju trenutnih događanja. Valjano se ističe da je Španjolska nakon 1918. doživjela naglu industrijalizaciju i „stvorila za kratko vrijeme brojno radništvo“ koje je dolazilo za sela. Autor u antimarksističkom tonu ističe da se nije stvorio novi proletarijat, već da je riječ o siromašnim seljacima koji su navikli živjeti u teškim životnim uvjetima većinom kao bijedno plaćeni seljaci na latifundijama. Prema autoru, nije se na vrijeme vodilo računa o tome što će se dogoditi kada španjolska proizvodnja ne bude bila kompetitivna

²¹¹ *Hrvatski list*, 29. srpnja 1936., br. 208., str. 2

²¹² „Revolucija u karikaturi“. *Hrvatski list*, 30. srpnja 1936., br. 209., str. 9.

na europskom tržištu. Rezultat su bile niske nadnice i radnici koji postaju „element nemira“ i „traže utočište u marksističkoj nauci“ te „prelaze idejno sve više u ekstrem“. Radikalizirani radnici gube „ravnotežu u gledanju i na one oblike duhovnog i materijalnog života, koji su osnovica poretka, a to su religija, obitelj i privatno vlasništvo“. Autor ističe, čime dobro reflektira cjelokupno stajalište *Hrvatskog lista* spram krivnje za Španjolski građanski rat, da su „krivi (...) oni, koji nisu shvatili duh nove ere čovječanstva, koji traži da se ukinu ostaci feudalnog doba; oni, koji nijesu proveli agrarnu reformu, a dali su maha kapitalu (...), ali je isto tako kriva i marksistička nauka, koja negira religiju, obitelj i privatno vlasništvo i time stvara borbu dvaju naziranja na svijet, koja se ne mogu izmiriti“. Kritizira se neodlučno provođenje nužnih reformi što je rezultiralo izbornom pobjedom marksista čime se Španjolska „pretvorila u državu, u kojoj nije bio siguran život ni imetak nikome“. Autor članka ističe politička ubojstva nacionalista, kao i ubojstvo Calva Sotela koji dokazuju da je „Španjolska (...) unatoč formalno-demokratskom režimu živjela pod strahovladom, koju je organizirala ulica“.²¹³ Članak dokazuje da je *Hrvatski list* bio upoznat s ključnim problemima španjolskog društva tijekom 1930.-ih godina, iako je zanemaren položaj Katoličke crkve, kao i nasilje radikalno desnih elemenata tijekom izbornih godina i pred samo izbivanje pobune. To potvrđuje i poduži članak naslova „Španjolska tragedija“ od 9. svibnja 1937. godine. U članku se kao razlog izbivanja rata izdvaja uloga Caballerovih socijalista, koji su po svom „revolucionarnom nastupanju u redovima radnika otišli pod utjecajem sindikalno radničkog pokreta toliko na lijevo, da su im stvarno mnogo srodniji ruski boljševici, nego ruski menjševici“, kao i uloga „anarhista, t. z. anarhosindikalista, sljedbenika Bakunjinina i Kropotkina, s posebnom španjolskom notom“.²¹⁴ U tekstu stoji da su „krajni ljevičarski elementi, u prvom redu anarhosindikalisti, te boljševici (...) stvorili (...) psihozu, u kojoj se inače najumjerenija stranka 'pučke fronte' (...) odlučila na prvi državni udar.“²¹⁵ Autor članka ističe heterogenu sliku krajnje španjolske ljevice ističući razlike između anarhosindikalista i boljševika, a zaključuje da sve dok radikalno lijevi, anarhistički element bude prisutan u Španjolskoj, država „nema uvjeta da dobije trajniji i izrazitiji demokratski režim“.²¹⁶

Za razliku od *Hrvatskog branika*, splitske novine *Novo doba* već 18. srpnja 1936. na prvom stranici ističu da je došlo do krvavih nereda u „nekim marokanskim gradovima,

²¹³ „Krvavo rasplitanje i zaplitanje socijalno-političke drame u Španjolskoj“. *Hrvatski list*, 1. kolovoza 1936., br. 211., str. 3

²¹⁴ „Španjolska tragedija“. *Hrvatski list*, 09. svibnja 1937., br. 126., str. 5.

²¹⁵ Isto.

²¹⁶ Isto.

pojediniosti nema, ali se čini ozbiljno“.²¹⁷ Prvu analizu uzroka rata *Novo doba* donosi nekoliko dana nakon izbijanja rata, točnije 21. srpnja 1936., u članku „Krvava Španjolska“ u kojemu se navode mnogobrojni uzroci sukoba. Prema pisanju *Novog doba* su česta unutardržavna previranja koštala Španjolsku međunarodni ugled, a rezultirali gubitkom kolonija i slabim ekonomskim napretkom. U članku stoji da je pobjeda ljevičara na izborima rezultirala dijeljenjem zemlje u dva neprijateljska i međusobno suprotstavljena tabora, pri čemu ljevičari žele kompletan preustroj zemlje na socijalnim principima, a desničari čuvanje „stare tradicije i da obrane pravo posjeda i vjerske običaje“. Autor teksta tvrdi da je seljaštvo u iščekivanju agrarne reforme koja ja potrebna te radnici traže ustavne promjene po uzoru na SSSR. Autor zaključuje da „nije lako u ovo doba općeg nezadovoljstva i previranja da se mirnim putem oživotvore ciljevi za kojima idu razne političke struje“.²¹⁸ Vidljivo je da je autor svjestan općeg nezadovoljstva koje vlada u Španjolskoj tijekom 1930.-ih godina te da u sukobima sudjeluje više političkih struja, a ne samo fašisti i komunisti. Novine vrlo rano daju širi prikaz problema španjolskog društva, a nastoje prenijeti motivacije obiju zaraćenih strana. U skladu s tim ističu da pobunu dižu oni koji se protive nametanju boljševičkog ustava, a da španjolski ljevičare „kažu da je ovo posljednji pokušaj monarhista i fašista da postanu gospodari u Španjolskoj“.²¹⁹ *Novo doba* čak navodi i povod sukobu, a to je ubojstvo Calva Sotela koje je izazvalo neredu diljem Španjolske i nagnalo Franca da krene u oružanu pobunu.²²⁰

Uz to, list 21. kolovoza 1936. u članku „Bivši legionar generala Franca u Splitu“ prenosi informacije o uzrocima rata koji se tiču separatističkog pokreta u Kataloniji. Prema spomenutom legionaru, počeci netrpeljivosti su sukobi Kastilje (monarhista) i Katalonije (republikanaca) 1920. godine jer su Španjolci izgubili velik dio marokanskog teritorija. On tvrdi da je gubitak Maroka potaknuo kasnijeg republikanskog predsjednika Azañu da održi govor u parlamentu u kojemu ističe da „Maroko pripada Marokancima“ te da „gospoda iz Madrida pošalje svoje sinove, ali da Katalonci neće ići u afričko klanje“.²²¹ Nakon govora su uslijedili sukobi i stvaranje legije stranaca po uzoru na Francusku za što je, između ostaloga, bio zadužen i Franco. Spominje se stvaranje republike 1934. i Francovo zatočeništvo nakon neuspjelog državnog udara 1935. godine.²²² Za razliku od *Hrvatskog branika*, *Novo doba* u nekoliko navrata naglašava problematičnost informacija koje dolaze iz Španjolske. Shodno tomu pišu da

²¹⁷ „Neredi u Maroku“. *Novo doba*, 18. srpnja 1936., br. 167., str. 1.

²¹⁸ „Krvava Španjolska“, *Novo doba*, 21. srpnja 1936., br. 169., str. 2.

²¹⁹ Isto.

²²⁰ „Tri armije napreduju prema Madridu“. *Novo doba*, 24. srpnja 1936., br. 172., str. 1.

²²¹ „Bivši legionar generala Franca u Splitu“, *Novo doba*, 21. kolovoza 1936., br. 195., str. 5.

²²² Isto.

su „vijesti koje dolaze iz Španjolske vrlo (...) kontradiktorne, pa je teško stvoriti tačan sud gdje imade uspjeha general Franco, a gdje vladine čete“, da stižu „kontradiktorne vijesti sa svih strana“ te da su informacije često proturječne i da postoji cenzura na obje strane.²²³

Varaždinske novosti krivicu za izbijanje Španjolskog građanskog rata pripisuju rastu i širenju fašizma u Europi, između ostaloga i u Španjolskoj, kojemu se suprotstavlja demokratski izabrana španjolska vlada. U dugačkim člancima u 347. i 348. broju autori daju povijesni pregled nastanka fašizma u Italiji, opisuju društveno-ekonomski poredak koji, prema njima, fašizam zagovara te ističu da je fašizam pokret koji odgovara višim društvenim slojevima, tj. kapitalistima i feudalcima.²²⁴ Nasuprot feudalcima i kapitalistima stoje radnici, seljaci i srednji sloj, odnosno narodne mase „koje se danas nalaze u jeku borbe protiv fašizma“.²²⁵ Autor članka „Fašizam i demokracija“ ističe da se „fašistička stvarnost u protudemokratskim, protunarodnim fašističkim državama, sastoji (...) u neograničenom izrabljivanju tih istih staleža po šaci krupnih kapitalista i feudalne gospode (...), koji svim silama nastoje da ovjekovječe, na izrabljivanju narodnih masa osnovani kapitalistički poredak ekonomske nejednakosti, gdje nekoliko parazita nesmetano pije narodnu krv“.²²⁶

Za suradnike *Varaždinskih novosti* se uzroci izbijanja rata ne nalaze u samoj Španjolskoj, već u razvoju i širenju fašizma kao obrambenog sustava kapitalističkog društveno-ekonomskog poretka. Shodno tomu se u članku naslova „Antikomunistički front“ iz 421. broja osuđuju „fašističke države Njemačka, Italija (...)“ da „bacaju Španiju u krvavi građanski rat“, da „fašizam isprobava najnovije izume svoje ratne tehnike na španjolskim i kineskim ženama i djeci“, a sve to „pod krinkom borbe protiv komunizma“.²²⁷ U izdanju od 13. kolovoza 1936. u broju 350. *Varaždinske novosti* donose članak naslova „Pozadina sadašnjih događaja u Španiji“ u kojemu se nastoji dati analiza razloga za izbijanje građanskog rata. Prenosi se izjava generala Mole koji „hoće da okupi nacionalističke redove za 'borbu protiv internacionalizma i marksizma'“, a autori ističu da je to „parola svih vrsti fašizma, kako bi pokrili svoje prave namjere“ te „samo otrcani (...) izgovor“.²²⁸ U nastavku se „fašističke krugove“ optužuje da su svoju zemlju bacili „u najgori kaos i u naručaj anarhije, da kolju svoje građane i da protiv svoje domovine upućuju crne arapske čete i plaćene legionare“ s ciljem da „nadalje održe većinu

²²³ *Novo doba*, 21. srpanj 1936., br. 169., str. 1-3.

²²⁴ „Fašizam i demokracija I.“. *Varaždinske novosti*, 23. srpnja 1936., br. 347., str. 1-2.

²²⁵ „Fašizam i demokracija II.“. *Varaždinske novosti*, 30. srpnja 1936., br. 348., str. 1.

²²⁶ Isto, str. 2.

²²⁷ „Antikomunistički front“. *Varaždinske novosti*, 24. prosinca 1937., br. 421., str. 1-2.

²²⁸ „Pozadina sadašnjih događaja u Španiji“, *Varaždinske novosti*, 13. kolovoza 1936., br. 350., str. 1.

španjolskog naroda u feudalnom ropstvu“.²²⁹ Autor članka u nastavku pokazuje da je upoznat s pokretom Prima de Rivere, kao i s pokretom za autonomna prava (CEDA), a povezuje ih s likom i djelom Juana Marcha, kao jednog od predvodnika ustanka.²³⁰ U nastavku se ističu londonske banke koje u vlasništvu imaju „španjolska poduzeća Rio Tinto, MZA“, rudnike u Asturiji i željeznice u Andaluziji.²³¹ Zaključno, autori lista se djelomično dotiču problema zemlje i španjolskog seljaštva, okrivljujući nesposobnost građanskih stranaka da učinkovito riješe situaciju: „Nesposobnost i nedoraslost tih stranaka dovela je njihovu domovinu u takvo žalosno stanje“.²³²

Imajući na umu predstavljene članke, jasno je da je uredništvo *Varaždinskih novosti* posjedovalo informacije o problemima španjolskog društva prije izbivanja rata, ali ih nije predstavilo u konzistentnom obliku. Izvještaji *Varaždinskih novosti* o Španjolskom građanskom ratu više su politički komentari događaja i pokušaji postavljanja istih unutar šire europske političke slike 1930.-ih, nego činjenične analize društveno-ekonomskih problema Španjolske, koji su kulminirali sukobom.

Katolička glasila *Katolički list i Hrvatska straža* kao glavnog krivca za izbivanja građanskog rata ističu međunarodni komunizam pod vodstvom Kominterne, kojemu je glavni cilj uništenje Katoličke crkve, temelja kršćanstva i svih moralnih vjerskih vrijednosti.²³³ U 35. broju *Katoličkog lista* iz 27. kolovoza 1936. objavljen je članak u kojemu su predstavljeni „uzroci i povod građanskome ratu“, pri čemu je naglašeno postupanje „komunista i anarhista prema crkvenom osoblju i civilima“.²³⁴ Španjolski antiklerikalci su predstavljeni kao „sotonska priprava“, koja je „potpalila i raspirila u susjednoj Španjolskoj onaj plamen mržnje i najokrutnijega progona svjesno priznanog i pripravljenog protiv Crkve i Katoličke Religije“.²³⁵ Alojzije Stepinac u *Katoličkom listu* piše da su „komunisti, koji su smatrali, da je došao čas da dignu revoluciju u katoličkoj zemlji Španjolskoj (...) htjeli (...) dati primjer cijelom svijetu, kako se dade srušiti utvrda najstarije katoličke kulture i civilizacije i kako tim putem treba poći i u ostalim katoličkim zemljama“.²³⁶ *Katolički list* sažeto tvrdi da „iza sviju strahota pomalja (...) krvavo lice Kominterne, koja je pravi začetnik nesreće današnje Španjolske“.²³⁷

²²⁹ „Pozadina sadašnjih događaja u Španiji“, *Varaždinske novosti*, 13. kolovoza 1936., br. 350., str. 1.

²³⁰ Isto.

²³¹ Isto.

²³² „Prilike u svijetu – Demokracija, fašizam, komunizam“, *Varaždinske novosti*, 17. rujna 1936., br. 355., str. 1.

²³³ *Katolički list*, 24. rujna 1936., str. 1. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 129.

²³⁴ *Katolički list*, 06. kolovoza 1936., br. 32., str. 401-402. Citirano prema: Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1039-1040.

²³⁵ *Katolički list*, 17. rujna 1936., br. 38., str. 473. Citirano prema: Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1040.-1041.

²³⁶ *Katolički list*, 21. siječnja 1937., br. 4., str. 489. Citirano prema: Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1041.

²³⁷ *Katolički list*, 27. kolovoza 1936., br.35., str. 437. Citirano prema: Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1040.

Komunističko djelovanje i antiklerikalizam izabrane vlade istaknuti su kao razlozi za izbijanje rata u 38. broju *Hrvatske straže*, gdje se tvrdi da „ministarstvo zastupa crvenu gomilu terorista, ubojica biskupa, svećenika i redovnica, razarača i oskrvnitelja crkava“.²³⁸ *Hrvatska straža* ističe da „u Evropi prodire napredovanje boljševičkih agenata u mirnom građanstvu“, što rezultira time „da se kršćanski narodi sami brane“, a kao primjer se navodi Irska koja se „mora naoružati kako bi suzbila ratna lukavstva komunizma“.²³⁹ Indikativno je i pismo uredniku *Hrvatske straže* naslova „Zašto smo protiv komunizma“ u kojemu se tvrdi da su „klanje u Španjolskoj započeli (...) Židovi“, a u drugom se broju ističe da Narodna fronta ne skriva samo „crvene“, nego i glavne inicijatore tog političkog konglomerata – slobodne zidare, koji opet iznova pripremaju masakre i ubijanja u Europi.²⁴⁰ Katolički tisak kao ključne probleme ističe prisutnost radikalno lijevih elemenata u Španjolskoj, kao i antiklerikalnu politiku vlade Narodne fronte, što rezultira nužnom obranom kršćanske zajednice od nadolazeće opasnosti.

S obzirom na temu rada potrebno je istaknuti već spomenuti polemički karakter *Hrvatske straže*. U skladu s tim postoji serija članaka u *Hrvatskoj straži* i *Varaždinskim novostima* u kojima se autori međusobno optužuju za pristrano izvještavanje o događajima u Španjolskoj, ali i osuđuju ideološka stajališta suparnika. Shodno tomu, varaždinski dopisnik *Hrvatske straže*, kao odgovor na članak *Varaždinskih novosti* „Fašizam ugrožava svjetski mir“ od 14. siječnja 1937. piše članak „'Varaždinske novosti' pučko frontaši komunistička larva“.²⁴¹ U članku autor tvrdi da mu smeta što ih se proziva da brane fašizam, a optužuju autora spornog članka u *Varaždinskim novostima* da mu „iz svakog retka viri pučkofrontaški, marksistički papak“, a izvještavanje varaždinskog lista naziva „pučkofrontaškim kokodakanjem“.²⁴² U nastavku se ističe da je Varaždin katolički grad te da je nedopustivo da u njemu izlazi list koji podržava Narodni front u Španjolskoj.²⁴³ Autor *Varaždinskih novosti* ističe da je dopisnik *Hrvatske straže* neodgojen, lažljivac i da „nema zdrave živce“, jer koristi riječi „lomatanje, krupne laži, marksistički papak, kokodakanje, piskaranje“.²⁴⁴ Autor zaključuje da su *Varaždinske novosti* antiklerikalni i antifašistički list, *Hrvatsku stražu* optužuje da zagovara klerikalizam i sve neistomišljenike pojednostavljeno naziva komunistima, a ističe „ako smo (...)“

²³⁸ *Hrvatska straža*, 13. rujna 1936., br. 38., str. 1. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 206-207.

²³⁹ Isto.

²⁴⁰ *Hrvatska straža*, 18. listopada 1936., str. 2. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 136.; *Hrvatska straža*, 30. kolovoza 1936., str. 3. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 137.

²⁴¹ „A kakvo je to izvješćivanje?“. *Varaždinske novosti*, 25. veljače 1937., br. 378., str. 2.

²⁴² Isto.

²⁴³ Isto.

²⁴⁴ „A kakvo je to izvješćivanje?“. *Varaždinske novosti*, 25. veljače 1937., br. 378., str. 2-3.

protiv pučke fronte (...) ne znači da smo prijatelji reakcije i fašizma“.²⁴⁵ Međusobno optuživanje nastavlja se u idućim brojevima.²⁴⁶

Komunistički je tisak krivio širenje međunarodnog fašizma za izbijanje rata u Španjolskoj, kao i imperijalne težnje nacističke Njemačke i fašističke Italije. List *Radnik*, koji je, prema Pavlakoviću u najvećoj mjeri izvještavao o događajima tijekom Španjolskog građanskog rata, prenosi nekoliko članaka na tjednoj razini između travnja i svibnja 1937. naslova „Iz španjolske prošlosti“.²⁴⁷ Unatoč nastojanjima za predstavljanjem pozadinskih informacija o sukobu u Španjolskoj, koji su bili ključni za razumijevanje podjele koja je rezultirala građanskim ratom, komunistički su listovi najčešće smatrali španjolski fašizam rezultatom širenja međunarodnog fašizma, a bojali su se da će Francova pobjeda rezultirati širenjem fašizma preko Pireneja.²⁴⁸ U skladu s tim su često naglašavali prisutnost njemačkih i talijanskih vojnika na španjolskom tlu, primjerice „da fašistička Njemačka i Italija stvarno vode rat protiv republikanske Španije i bez njegove formalne objave“.²⁴⁹ Kao odgovor na pisanje katoličkih glasila o antiklerikalnom nasilju u Španjolskoj, *Proleter* donosi članak u kojemu se tvrdi da pojačani antiklerikalizam i rat predstavljaju obranu španjolskog naroda od obnove srednjovjekovnog ropstva, kao i obranu od krvoločnih generala i plaćenika njemačkog i talijanskog fašizma.²⁵⁰ Vesović tvrdi da je u *Proleteru* objavljeno mnogo članaka koji su „objašnjavali uzroke španskog rata i analizirali političko-ekonomsku situaciju u Španiji“.²⁵¹ On izdvaja članak „Ekonomsko-socijalni uzroci građanskog rata u Španiji“, koji je sadržavao dio knjige *Španija u revoluciji* autora Eugena Varge, kao i članak Blagoja Parovića „Za pobjedu nad fašizmom“ u kojemu su „analizirani uzroci rata u Španiji“.²⁵² Shodno tomu u rujanskom broju *Proleter*a iz 1936. godine piše da je borba republikanaca „borba za odbranu slobode, hljeba i mira; to je borba protiv fašizma i rata“, a autor tvrdi da „španjolski borci daju svoje živote za stvar demokratije i slobode“.²⁵³ Spomen vrijedni su napadi *Proleter*a usmjereni *Hrvatskoj straži*, poput onih iz rujanskog broja 1936. u kojemu Rodoljub Čolaković u članku „Naša reakcionarna štampa i događaji u Španiji“, prema Vesoviću, „ukazuje na klevete i laži

²⁴⁵ Isto.

²⁴⁶ „I opet *Hrvatska straža*“. *Varaždinske novosti*, 4. ožujka 1937., br. 379., str. 2.; „Da završimo s *Hrvatskom stražom*“. *Varaždinske novosti*, 11. ožujka 1937., br. 380., str. 2-3.; „URS je kriv, da je nekoliko stotina radnika izgubilo kruh“. *Hrvatska straža*, 24. veljače 1937., br. 44.

²⁴⁷ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 174.

²⁴⁸ Isto; *Radnik*, 12. prosinca 1937., str. 1. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 177.

²⁴⁹ *Proleter*, srpanj 1937., br. 8., str. 555. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 206-207

²⁵⁰ *Proleter*, studeni 1936., sv. 12., br. 8., str. 8. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 171.

²⁵¹ Vesović, Milan. Nav. dj., str. 115-116.

²⁵² „Ekonomsko-socijalni uzroci građanskog rata u Španiji“. *Proleter*, rujan 1936.; „Za pobjedu nad fašizmom“. *Proleter*, studeni 1936. Citirano prema: Vesović, Milan. Nav. dj., str. 116.

²⁵³ „U pomoć španjolskom narodu!“. *Proleter*, rujan 1936. Citirano prema: Vesović, Milan. Nav. dj., str. 116.

koje objavljuju 'Hrvatska straža', 'Obzor' (...).²⁵⁴ Opisani članci potvrđuju da je komunistički tisak izvještavao o uzrocima španjolskog sukoba, ali i da se nastojalo povezati situaciju u Španjolskoj sa situacijom u Jugoslaviji.²⁵⁵

5.3. Prikaz sukobljenih strana Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku

Ranije je istaknuto da je rat od strane međunarodne zajednice pojednostavljeno shvaćen kao sukob dviju dominantnih ideologija fašizma i demokracije ili, u nekim slučajevima, fašizma i komunizma. U nastavku će biti obrađeni novinski navodi o sukobljenim stranama u građanskom ratu u Španjolskoj na temelju čega je moguće doći do određenih zaključaka vezanih uz ideološke pozicije političkih struja u Hrvatskoj javnosti između 1936. i 1939. godine. Prvenstveno su istraženi načini na koje su obrađene novine nazivale sukobljene strane u ratu, jer se već na temelju toga može zaključiti kakvo stajalište pojedine novine zauzimaju prema španjolskom sukobu.

Hrvatski branik Francovu stranu u više navrata naziva ustašama i pobunjenicima, aludirajući na njihovo dizanje oružanog ustanka.²⁵⁶ Najčešće se, doduše, koristi naziv nacionalisti.²⁵⁷ Rijetko se, međutim, upotrebljava naziv „junački branitelji“ ili „junaci“, kao u slučaju branitelja Alcázara, koje autor teksta uspoređuje s braniteljima Sigeta.²⁵⁸ Da su autori *Hrvatskog branika* pozitivno nastrojeni spram Francove strane dokazuje i činjenica da se njega „jedva može nazvati fašistom i reaktionarom“, a socijalnu će pravdu ostvariti u ljubavi i duhu razumijevanja, kao i činjenica da prenose njegovo viđenje buduće Španjolske u članku naslova „Programatske riječi generala Franca“.²⁵⁹ Republikance *Hrvatski branik* naziva internacionalcima, „vladinovima“, ali najčešće im pripisuje nazive vezane uz marksizam ili SSSR, poput „boljševici“, „crveni“, „marksisti“ i „komunistička milicija“.²⁶⁰ Uz to, autor članka „Alarm u Evropi“ ističe da u Španjolskom građanskom ratu postoje dvije strane, „koje

²⁵⁴ „Naša reakcionarna štampa i događaji u Španiji“. *Proleter*, rujna 1936. Citirano prema: Vesović, Milan. Nav. dj., str. 117.

²⁵⁵ Vesović, Milan. Nav. dj., str. 116.

²⁵⁶ „Građanski rat u Španjolskoj“. *Hrvatski branik*, 3. listopada 1936., br. 40., str. 3.; „Može li Engleska podići vojsku“. *Hrvatski branik*, 26. veljače 1938., br. 9., str. 3.

²⁵⁷ „Alarm u Evropi“, *Hrvatski branik*, 8. kolovoza 1936., br. 32., str. 2.; „Građanski rat u Španjolskoj“. *Hrvatski branik*, 3. listopada 1936., br. 40., str. 3.

²⁵⁸ „Građanski rat u Španjolskoj“. *Hrvatski branik*, 3. listopada 1936., br. 40., str. 3.; Vidi: Pavlaković, Vjeron. „Španjolski Siget: Simbolika Alcázara u hrvatskim novinama“. // *Časopis za suvremenu povijest*, 41/3(2009), str. 735-749.

²⁵⁹ „Programatske riječi generala Franca“, *Hrvatski branik*, 17. listopada 1936., br. 42., str. 4.; „Lakomišljena igra sa španjolskom vatrom“, *Hrvatski branik*, 10. srpnja 1937., br. 28., str. 6.

²⁶⁰ „Građanski rat u Španjolskoj“. *Hrvatski branik*, 3. listopada 1936., br. 40., str. 3.; „Lakomišljena igra sa španjolskom vatrom“, *Hrvatski branik*, 10. srpnja 1937., br. 28., str. 6.; „Zašto Pariz potpomaže Crvenu Španjolsku?“. *Hrvatski branik*, 22. siječnja 1938., br. 4., str. 8.; „Od tjedna do tjedna“. *Hrvatski branik*, 21. kolovoza 1937., br. 34., str. 1.; „Pobuna u Valenciji“, *Hrvatski branik*, 16. srpnja 1938., br. 29., str. 5.

se tuku ne samo za promjenu vlade, nego za promjenu političkog i društvenog poretka, koji treba cijelu Evropu postaviti na sasvim druge ekonomske temelje“.²⁶¹ Viđenje sukobljenih strana rata u *Hrvatskom braniku* sadržano je u rečenicama: „(...) jedna stranka želi obnovu Španjolske, a druga želi razoriti španjolsku narodnost“ te „nacionalisti žele da se Španjolska sačuva i udje kao jedna sila dočim komunisti namjeravaju da Španjolsku uokvire u internacionalnu komunističku organizaciju“.²⁶² Prepričavajući tekst tršćanskog lista *Il piccolo (Mali) Hrvatski branik* ističe da se u Španjolskoj odvija borba između „europskog reda i azijskog nereda, između kršćanske crkve i moskovskog barbarizma“, „ulančanih internacionalaca kozmopolita sviju boja“ i „zdravih nacionalnih snaga“, a u Španjolskoj se stvaraju dva suprotstavljena tabora: „nacionalni sa socijalnom podlogom i socijalno internacionalni na osnovi marksizma ili komunizma“.²⁶³ Vlada Narodne fronte je „nova marksistička smicalica“, demokracija „postala parola bez i najmanjeg sadržaja te sredstvo za opsenjivanje i prikrivanje uglavnom ličnih interesa“, a republikanci nacionalistima „prišivaju naziv kao i svugdje drugdje: fašisti“.²⁶⁴ Može se zaključiti da *Hrvatski branik* za Francovu stranu najčešće koristi pozitivne nazive, a nikad nazive poput fašisti, dok republikansku stranu isključivo poistovjećuje s komunistima te im pripisuje tomu pripadajuće nazive, isključivo s negativnim konotacijama.

Novo doba najčešće koristi općeprihvaćene nazive za sukobljene strane, a to su nacionalisti i republikanci.²⁶⁵ Nedugo nakon izbijanja rata koriste se nazivi kao i kod većine ostalih novina, a to su pobunjenici i vladine trupe ili čete.²⁶⁶ Uz to, autori *Novog doba* iskazuju svoje stajalište nazivajući pobunjeničku stranu nacionalsocijalistima te ističući da su neki članovi, koji se bore na strani nacionalista, članovi fašističkih organizacija.²⁶⁷ Da je uredništvo *Novog doba* temeljito upoznato sa situacijom u Španjolskoj dokazuje i činjenica da se u člancima jasno razlikuju razne političke struje na republikanskoj strani. Za primjer može poslužiti kratki članak naslova „Republikanci dobivaju pojačanja“ u kojemu autor ističe da se stvaraju „brigade isključivo od komunista zbog toga da bi ih odvojili od anarhosindikalista“.²⁶⁸ Autori *Novog doba* više pažnje pridodaju analizi republikanske strane u sukobu. Tomu u prilog

²⁶¹ „Alarm u Evropi“, *Hrvatski branik*, 8. kolovoza 1936., br. 32., str. 2.

²⁶² Isto.

²⁶³ Isto.

²⁶⁴ Isto; „Građanski rat u Španjolskoj“, *Hrvatski branik*, 3. listopada 1936., br. 40., str. 3.

²⁶⁵ „Suđenje fašistima u Madridu“. *Novo doba*, 03. kolovoza 1938., br. 180., str. 2.; „Oštećeni nacionalistički brodovi?“. *Novo doba*, 3. kolovoza 1938., br. 180., str. 1.; „Žestoke borbe kod Gandeze“. *Novo doba*, 30. srpnja 1938., br. 177., str. 2.

²⁶⁶ „Španjolski građanski rat - Rat u Španiji bit će dugotrajan“. *Novo doba*, 30. srpnja 1936., br. 177., str. 1.

²⁶⁷ „Najkrvavije borbe od početka građanskog rata“. *Novo dobar*, 1. travnja 1938., br. 77., str. 1.

²⁶⁸ „Republikanci dobivaju pojačanja“. *Novo dobar*, 1. travnja 1938., br. 77., str. 2.

ide i članak na naslovnici 191. broja za 4. kolovoz 1936. u kojemu se prenose izjave nacionalističkog generala Emilia Mole koji tvrdi da su „za vladu u Madridu (...) odgovorni revolucionarni odbori“ te da se nacionalisti više ne bore „protiv jedne jedinstvene vlade radikala i socijalista, nego protiv raznih grupa i to madridskih revolucionara, anarhista u Malagi, i separatista u Kataloniji“.²⁶⁹ Privrženost republikanskoj strani iskazuju i tako da komentare, koji republikance nastoje ocrniti nazivajući ih komunistima, prikazu u negativnom kontekstu. Za primjer služi kratki članak naslova „London o novoj madriskoju vladi“ u kojemu piše da „engleska desničarska štampa napada novog predsjednika španjolske vlade g. LARGU CABALERA i naziva ga boljševikom što je obrazovao vladu (...) socijalista i komunistu“.²⁷⁰ Opisani stav potvrđuje i činjenica da u članku prije toga pišu da je Caballera „istaknuti vođa španjolskih socijalista, i (...) vrlo žestoki protivnik ranije monarhije“.²⁷¹ Zaključno se može reći da je *Novo doba* naklonjeno republikanskoj strani, što dokazuju informacijama o raznim političkim strujama na republikanskom teritoriju, tekstovima protiv fašizma te isticanjem povezanosti Francovih snaga s nacističkom Njemačkom i fašističkom Italijom.²⁷²

Varaždinske novosti svoj antifašistički stav izražavaju vrlo rano i to 23. lipnja 1936. u 347. broju u članku „Fašizam i demokracija I.“. U spomenutom članku autor, nesumnjivo potaknut izbijanjem građanskog rata u Španjolskoj, dijeli svjetsku političku situaciju na dva fronta. Prvi je „front demokracije, nošen potrebama narodnih masa, koje (...) teže (...) osiguranju i proširenju političkih sloboda, pa time i svom što aktivnijem učešću u političkom životu“.²⁷³ Drugi je „front fašizma, koji teži potpunom isključenju narodnih masa iz političkog života i zavođenju jednog režima u kojem bi narod, lišen svih prava i sloboda, imao biti podesan materijal za ostvarivanje interesa malobrojne ali svemoćne klike vladalaca“.²⁷⁴ List se indirektno obraća i nekim hrvatskim novinama koje demokratsku struju u Španjolskom građanskom ratu poistovjećuju s komunizmom: „Fašističke države i njihovi simpatizeri u drugim državama svijesno iskrivljuju istinu kad trpaju u jednu vreću demokraciju i

²⁶⁹ „Pripreme za odlučnu bitku kod Madrida“. *Novo doba*, 4. kolovoza 1936., br. 181., str. 1.

* Emilio Mola (1887.-1937.) bio je frankistički general, koji je vodio sjeverni odred nacionalističke vojske tijekom rata. Najpoznatiji je po prvom korištenju izraza *peta kolona*, koji je iskoristio vezano uz zauzimanje Madrida, rekavši da će ga zauzeti s 4 kolone izvana te petom kolonom iznutra. Izraz se od tada koristi za „organizaciju, grupu i pojedince koji u korist agresora, unutar svoje države, izdajnički i protuzakonito djeluju propagandom, špijunažom, sabotажama, diverzijama, ali i borbenim djelovanjima radi potkopavanja njezina jedinstva i obrambene moći“. Emilio Mola pogubljen je na republikanskom teritoriju 3. lipnja 1937. Vidi: *peta kolona. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47836> (Posljednji pristup 19.09.2020.).

²⁷⁰ „London o novoj madridskoj vladi“. *Novo doba*, 5. rujna 1936., br. 208., str. 3.

²⁷¹ Isto.

²⁷² „Narodni seljaci protiv fašizma“. *Novo doba*, 3. rujna 1936., br. 206., str. 3.

²⁷³ „Fašizam i demokracija I.“. *Varaždinske novosti*, 23. srpnja 1936., br. 347., str. 1.

²⁷⁴ „Fašizam i demokracija I.“. *Varaždinske novosti*, 23. srpnja 1936., br. 347., str. 1.

komunizam.²⁷⁵ Nacionalisti su „sadašnji buntovnici“ i manjina koja je, ponukana izbornim porazom, „pograbila oružje da silom prigrabi vlast, koju joj je narod uskratio“.²⁷⁶ „Pobunjenici“ su, prema autoru članka „Fašizam i demokracija I.“, istomišljenici nacističke Njemačke i fašističke Italije.²⁷⁷ Republikanska strana je, slično kao i u *Novom dobu*, detaljnije opisana. Za primjer služi dio članka u kojemu autor kritizira „fašističke novine čitavog svijeta“ jer su madridsku vladu proglasile komunističkom, „makar se i predobro zna, da su španjolske vlade minulih mjeseci sačinjavale različite građanske stranke, pa socijaliste i konačno u posljednje vrijeme komuniste“.²⁷⁸ Simpatije *Varaždinskih novosti* spram marksizma vidljive su u stavu autora da je „marksizam (...) svagdje na svijetu reakcija na socijalne nepravde“ te će uklaňanjem nepravdi nestati i potrebe za marksizmom.²⁷⁹ U članku u kojemu se kritizira neučinkovitost međunarodne zajednice da spriječi aneksiju Sudeta autor djelomično kritizira sovjetske činovnike tvrdnjom da „veoma rasprostranjenom sovjetskom činovniku ne miriše ratne pustolovine“ te da će njihovo rješavanje prepustiti „raznim fantastima, trockistima, 'agentima fašizma', utopistima itd.“²⁸⁰ Spomenuta kritika sovjetskih činovnika predstavlja iznimku u tekstovima *Varaždinskih novosti* u kojima se većinom pozitivno govori o antifašizmu i komunizmu kao branama demokracije u naletu međunarodnog fašizma.

Netom nakon izbijanja ustanka u članku naslova „Revolucija u Španjolskoj“ autori *Hrvatskog lista* nacionaliste nazivaju pobunjene čete, a republikance vladine čete.²⁸¹ Nacionaliste se tijekom 1936. i 1937. najčešće naziva ustašama, pobunjenicima, „revolucionarcima“ i španjolskim nacionalistima.²⁸² *Hrvatski list* vrlo jasno iskazuje svoje simpatije spram Francove pobune, što je vidljivo po nazivima koje pridaje sukobljenim stranama. Nedugo nakon izbijanja sukoba u Španjolskoj, prema *Hrvatskom listu*, „Španjolska ima dvije vlade: revolucionarnu u Sevilji i legalnu u Madridu“.²⁸³ Nazivajući vođe pobunjenika vladom *Hrvatski list* legitimira pobunjenike kao vladajuću skupinu, iako su oni u manjini te vojnim udarom nastoje svrgnuti demokratski izabranu vladu.²⁸⁴ Uz to, Franco je prikazan kao osloboditelj Valencije jer su stanovnici izvjesili zastave i „oduševljeno pozdravljali ustaše“

²⁷⁵ „Prilike u svijetu – Demokracija, fašizam, komunizam“. *Varaždinske novosti*, 17. rujna 1936., br. 355., str. 1.

²⁷⁶ Isto.

²⁷⁷ Isto, str. 2.

²⁷⁸ Isto, str. 1.

²⁷⁹ Isto, str. 2.

²⁸⁰ „Minhenske varijacije“. *Varaždinske novosti*, 13. listopada 1938., br. 463., str. 1.

²⁸¹ „Revolucija u Španjolskoj“. *Hrvatski list*, 20. srpnja 1936., br. 199., str. 3.

²⁸² „Građanski rat bjesni“. *Hrvatski list*, 22. srpnja 1936., br. 201., str. 1.; „Građanski rat u Španjolskoj bjesni“. *Hrvatski list*, 26. srpnja 1936., br. 205., str. 1.; „Krvavo kolo Španjolske ne prestaje“. *Hrvatski list*, 31. srpnja 1936., br. 210., str. 1.

²⁸³ „Najkrvaviji građanski rat“. *Hrvatski list*, 21. srpnja 1936., br. 200., str. 1.

²⁸⁴ „Španjolska u krvavom kaosu“. *Hrvatski list*, 29. srpnja 1936., br. 208., str. 1.

nakon osvajanja grada.²⁸⁵ U broju 211. se indirektno tvrdi da je Crkva na Francovoj strani i to u obliku vijesti da su „jaki odredi omladinaca dobrovoljaca, članova katoličke Pučke akcije“ pristupili pobunjenicima.²⁸⁶ Sličan učinak ima i kratka vijest da je nadbiskup „Tetuana dao (...) pobunjenicima pola milijuna peseta“.²⁸⁷ U 211. broju se u podebljanom naslovu za pobunjenike tvrdi da su „vlada u Burgosu“, a izbacivanje pridjeva revolucionarna, koji se doduše pojavljuje u popratnom tekstu, ali ne u naslovu, ukazuje na to da *Hrvatski list* Francu daje veći legitimitet kako traje rat.²⁸⁸ Na sličan se način nastoji ublažiti program pobunjenika prenoseći izjavu generala Mole da će buduća vlast biti „autoritarni režim, ali republikanskog karaktera“ te izjavu generala Franca koji je „za korporativni sistem“, pri čemu je „diktatura (...) prelazna forma“.²⁸⁹ Potrebno je istaknuti da *Hrvatski list* jasno podržava Franca i bez ublažavanja njegova pokreta i programa, što je vidljivo na pozitivnom članku o Adolfu Hitleru u kojemu ga se opisuje kao „nekad siromašni nepoznati dekorativni slikar“ koji je „postigao je najveću čast, koju čovjek može postići u jednoj državi“, ali i na vijesti da general Mola u nacionalističke redove uvodi fašistički pozdrav „čime je dao znati fašistima, da moraju u prvom redu biti vojnici, a tek onda fašisti“.²⁹⁰ Ističe se komunistička struja na republikanskoj strani pa se tako u izvještajima sve se češće koriste nazivi poput „crvena milicija“, a tvrdi se da madridska „vlada pušta samo marksističke novinare u Španjolsku“.²⁹¹ Uz to, piše se o zabrani lista *A.B.C.* jer je objavio sliku „kako radnici dobrovoljci prodiru u jednu crkvu da bi se u njoj slikali, kako izvrgavaju ruglu svetinje“.²⁹² Izniman je slučaj članka „Predsjednik cortesa Barrios o pobuni“ u kojemu se prenose Barrios-ove riječi „da se pobunjenici ne bore ni protiv marksističke vlade, ni protiv marksističke vojske niti marksističke države, nego protiv španjolske države i njezinog zakonito izabranog državnog poglavara“ te da „je potrebno organizirati španjolsku demokraciju protiv pobunjenika“.²⁹³ List već 1. kolovoza 1936. daje sažet pregled sukobljenih strana u ratu: „U sadanjem krvavom građanskom ratu nalaze se na jednoj strani nacionalisti svih boja, a na drugoj ljevičari svih vrsti.“²⁹⁴ Vidljivo je da su autori *Hrvatskog lista* svjesni raznolikog sastava obiju

²⁸⁵ „Krvavo kolo Španjolske ne prestaje“. *Hrvatski list*, 31. srpnja 1936., br. 210., str. 1.

²⁸⁶ „General Queipodelano – zapovjednik pobunjeničkog zrakoplovstva“. *Hrvatski list*, 01. kolovoza 1936., br. 211., str. 1.

²⁸⁷ „Posljednje vijesti iz Španjolske“. *Hrvatski list*, 03. kolovoza 1936., br. 213., str. 2.

²⁸⁸ „Vlada u Burgosu opozivlja poslanike“. *Hrvatski list*, 01. kolovoza 1936., br. 211., str. 1.

²⁸⁹ „Izjava generala Mole“. *Hrvatski list*, 5. kolovoza 1936., br. 215., str. 2.; *Hrvatski list*, 12. kolovoza 1936., br. 222., str. 1.

²⁹⁰ „Osječki soboslikar, koji je nekoć radio s vođom Reicha“. *Hrvatski list*, 05. kolovoza 1936.; „General Mola uvodi disciplinu“. *Hrvatski list*, 10. kolovoza 1936., br. 220., str. 1.

²⁹¹ „Građanski rat u Španjolskoj bjesni“. *Hrvatski list*, 26. srpnja 1936., br. 205., str. 1.; „Madridska vlada pušta samo marksističke novinare u Španjolsku“. *Hrvatski list*, 30. srpnja 1936., br. 209., str. 1.

²⁹² „Uhićen ravnatelj lista A. B. C.“. *Hrvatski list*, 03. kolovoza 1936., br. 213., str. 1.

²⁹³ „Predsjednik cortesa Barrios o pobuni“. *Hrvatski list*, 03. kolovoza 1936., br. 213., str. 2.

²⁹⁴ „Krvavo rasplitanje i zaplitanje socijalno-političke drame u Španjolskoj“. *Hrvatski list*, 01. kolovoza 1936., br. 211., str. 3.

sukobljenih strana, ali su i dalje republikansku stranu svodili na marksiste i komuniste te pisali izrazito pozitivno o nacionalistima.

Hrvatska straža za republikansku stranu najčešće koristi nazive „španjolski komunisti“, „crveni“ i „marksisti“, a ističe da je „stvarna vlast u Španjolskoj u rukama anarho-sindikalista, komunista i socijalista“.²⁹⁵ *Katolički list*, slično *Hrvatskoj straži*, koristi izraze poput „moskovsko komunističko bezbožništvo“, „komunisti“ i „anarhisti“.²⁹⁶ Sukob je okarakteriziran kao sukob organiziranog bezbožnog komunističkog pokreta i moderno organizirane katoličke populacije, kao i borba između „nacionalnog katolicizma i boljševizma“.²⁹⁷ Za razliku od republikanske strane, Francovi nacionalisti i njihovi njemački i talijanski saveznici često su prikazivani u pozitivnom svjetlu, što predstavlja preokret od snažne kritike usmjerene nacionalsocijalizmu i fašizmu u crkvenim periodikama kasnih 1920.-ih i ranih 1930.-ih godina.²⁹⁸ Shodno tomu su nacionalisti predstavljani kao predvodnici reda i napretka u odnosu na bestijalne i divlje komuniste.²⁹⁹ Francove nacionaliste često nazivaju ustašama, a Pavlaković naglašava da termin najvjerojatnije ne koriste s namjerom da ga dovedu u vezu s ustaškim pokretom, već kao termin za pojedince koji se pobune protiv vlasti.³⁰⁰ Prema mišljenju autora, bezbožničkim komunistima suprotstavlja se moderno organizirana katolička populacija, probuđena i živa katolička svijest o katoličkoj akciji, koja stvara neslomljivu falangu koja može odbiti val komunizma.³⁰¹ Katolički tisak nastoji nacionalističku stranu u sukobu prikazati kao reakciju na širenje međunarodnog komunizma te kao nužnu branu antiklerikalnom sentimentu radikalno lijevih političkih struja na republikanskoj strani.

Komunistički tisak nastoji parirati prvenstveno katoličkom tisku te republikansku stranu predstavlja kao demokratsku branu širenju međunarodnog fašizma. Shodno tomu *Proleter* izravno proziva listove *Hrvatsku stražu* i *Slovenec* te piše da vlada opstruira tiskanje istine o Španjolskoj, a dopušta spomenutim listovima da na dnevnoj razini vrijeđaju legalnu španjolsku vladu.³⁰² Uz to, list *Proleter* ističe da se na republikanskoj strani nalaze španjolski narod,

²⁹⁵ *Hrvatska straža*, 28. veljače 1937., str. 2. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 143-144.; *Hrvatska straža*, 30. kolovoza 1936., str. 3. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 137.; *Hrvatska straža*, 13. rujna 1936., br. 28., str. 1. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 206.-207.

²⁹⁶ *Katolički list*, 27. kolovoza 1936., br. 35., str. 438. Citirano prema: Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1040.

²⁹⁷ *Katolički list*, 06. kolovoza 1936., sv. 87., br. 32., str. 402. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 143.; *Katolički list*, 21. srpnja 1938., str. 352. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 279.

²⁹⁸ Krišto, Jure. *Hrvatski katolički pokret. 1903-1945*. Zagreb: Glas koncila, 2004., str. 199.-203. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 151.

²⁹⁹ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 132.-133.

³⁰⁰ Isto.

³⁰¹ *Katolički list*, 06. kolovoza 1936., sv. 87., br. 32., str. 402. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 143.

³⁰² *Proleter*, 15. svibnja 1937., sv. 13., br. 6., str. 4. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 165.

španjolska demokracija i legalna španjolska vlada kojoj se suprotstavljaju fašistički pobunjenici koji se bore samo za vlastite ciljeve.³⁰³ Nastojeći približiti model Narodne fronte hrvatskoj javnosti te ga predstaviti kao pokret, koji nije nužno antinacionalan, Milan Gorkić u *Proleteru* ističe da se na strani republikanaca, zajedno s komunistima i socijalistima, nalaze i nacionalni pokreti Baska i Katalonaca.³⁰⁴ Španjolskim demokratima suprotstavljani su, prema autoru, krvoločni generali i plaćenici njemačkog i talijanskog fašizma, kao i fašistički interventi.³⁰⁵ Pavlaković ističe da su komunistički listovi nacionaliste, kao i većinu svojih ideoloških protivnika, uključujući i konzervativnu španjolsku vladu između 1933. i 1935., članove HSS-a i socijaliste, prvenstveno nazivali fašistima.³⁰⁶ Nacionalističku stranu nastojalo se ocrniti anegdotama, poput one objavljene u *Radniku*.³⁰⁷ U članku se izvještava o dvojici razbojnika, koji su preko Italije pobjegli u Španjolsku da bi se borili na strani nacionalista.³⁰⁸ Prema Pavlakoviću su opisane anegdote trebale pokazati da se samo kriminalci bore na strani nacionalista.³⁰⁹ U skladu s tim su nacionalisti nazivani „barbarima“ i „banditima“.³¹⁰ Rat je, pojednostavljeno, predstavljan kao sukob između fašizma i radničke klase, a republikanci su se borili za demokratsku i slobodnu Španjolsku.³¹¹

5.4. Bombardiranje Guernice u hrvatskom tisku

Bombardiranje baskijskog grada Guernice ne predstavlja samo „zločin protiv civila i kršenja Pakta o nemiješanju“, već je „(...) tragedija Guernice postala simbolom Građanskog rata“.³¹² Guernica je bio sveti grad Baska i „središte tradicionalne baskijske kulture“ s oko 7000

³⁰³ *Proleter*, studeni 1936., sv. 12., br. 8., str. 1. Citirano prema: Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 157.

³⁰⁴ Isto, str. 2. Citirano prema: Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 173.

*KPJ je na IV. kongresu (studeni 1928.) odlukom priznala „legitimnost težnji ka nacionalnom samoopredeljenju“ te nastojala odvojiti Hrvatsku, Sloveniju i Makedoniju iz sastava Jugoslavije te stvoriti nezavisne sovjetske republike. Uz to, prihvaćen je stav Kominterne da je Jugoslavija versajska tvorevina imperijalističkih sila. Opisani, netom izgrađeni nacionalni program se tijekom 1930-ih mijenjao nekoliko puta o čemu svjedoče mnogobrojni članci u *Proleteru*. Vidi: Vesović, Milan. *Ilegalna štampa KPJ 1929-1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1989., str. 105-106.

³⁰⁵ *Proleter*, studeni 1936., sv. 12., br. 8., str. 8. Citirano prema: Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 171.

³⁰⁶ Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 169.

³⁰⁷ *Radnik*, 28. svibnja 1937., str. 7. Citirano prema: Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 154.

³⁰⁸ Isto.

³⁰⁹ Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 154.

³¹⁰ *Radničke novine*, 14. kolovoza 1936., str. 1.; *Slobodna riječ*, 01. svibnja 1937., str. 2. Citirano prema: Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 180.

³¹¹ *Radnik*, 08. siječnja 1937., str. 7. Citirano prema: Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 177.

³¹² Pavlaković, Vjeron. „Španjolski Siget: Simbolika Alcázara u hrvatskim novinama“. // *Časopis za suvremenu povijest*, 41/3(2009), str.735-749., str. 746-747.; Skupina autora. Nav. dj., str. 234.

stanovnika te s oko 3000 do 5000 ratnih izbjeglica.³¹³ Bombardiran je 26. travnja 1937. godine novoosmišljenom taktikom „tepih“ bombardiranja koje je izvršilo zrakoplovstvo nacističke legije „Kondor“ pod zapovjedništvom pukovnika Wolframa von Richthofena.³¹⁴ Poginulo je oko 1650 ljudi, grad je srušen sa zemljom, a događaj je ovjekovječio Pablo Picasso na slici „Guernica“ čime je događaj postao simbolom Građanskog rata.³¹⁵ Bombardiranje predstavlja prvo primjenjivanje nove taktike bombardiranja nacističkog zrakoplovstva koje će biti korišteno tijekom Drugog svjetskog rata. Bombardiranje Guernice značajno je i iz razloga jer su nacionalisti odbijali prihvatiti odgovornost za napad, optužujući republikance da šire lažne informacije o nacističkom bombardiranju i tvrdeći da je grad uništen u požaru kojeg su podmetnuli „crveni“ s ciljem privlačenja svjetske pozornosti.³¹⁶ Christopher Holme smatra da je jedan od razloga za odbijanje odgovornosti činjenica da je razina uništenja šokirala njemačke pilote i Franca.³¹⁷ Pavlaković tvrdi da su se tijekom rata „rutinski objavljivale lažne informacije koje su svjetski mediji zatim revno prenosili – ovisno koju su stranu pojedine novine favorizirale – osiguravajući da čak i događaji poput Guernice (...) ostanu zbrkani i teško provjerljivi“.³¹⁸ John Corbin ističe Upravo iz tog razloga će biti istraženo izvještavanje o bombardiranju Guernice u odabranim novinama, jer će se na temelju izvještaja moći zaključiti simpatiziraju li pojedine novine jednu od zaraćenih strana.

Vinkovački *Hrvatski branik* ne izvještava o bombardiranju Guernice. U razdoblju od 24. travnja 1937. do 29. svibnja 1937. nema mnogo međunarodnih izvještaja, izuzev kratkih članaka o katastrofi Hindenburga.³¹⁹ Isto tako, *Varaždinske novosti* uopće ne sadrže međunarodne vijesti u razdoblju između 22. travnja 1937. i 20. svibnja 1937. godine.³²⁰

Osječki *Hrvatski list* sadrži mnogobrojne vijesti i izvještaje o bombardiranju Guernice. Već 27. travnja 1937. u članku naslova „Ofenziva na Bilbao“ prenosi se vojni izvještaj nacionalista za 26. travanj u kojemu se ne spominje Guernica, ali se implicitno negira odgovornost za bombardiranja.³²¹ Tvrdi se da „protivnik vuče za sobom neborce – na hiljade muškaraca, žena i djece – koje su silom evakuirali“, a ističe se da „naše zrakoplovstvo ne vrši

³¹³ Southworth, Herbert. *Guernica! Guernica!*. CA, Berkeley: University of California Press, 1977., str. 354; Holme, Christopher. „The reporter at Guernica“. // *British Journalism Review*, 6/2(1995), str. 46-51., str. 49.

³¹⁴ Corbin, John. „Images of war: Picasso's Guernica“. *Visual Anthropology*, 13/1(1999), str. 1-21., str. 1.

³¹⁵ Skupina autora. Nav. dj., str. 234.

³¹⁶ Skupina autora. Nav. dj., str. 234.

³¹⁷ Holme, Christopher. Nav. dj., str. 49.

³¹⁸ Pavlaković, Vjeran. „Španjolski Siget: Simbolika Alcázara u hrvatskim novinama“. // *Časopis za suvremenu povijest*, 41/3(2009), str.735-749., str. 746-747.

³¹⁹ *Hrvatski branik*, 24. travnja 1937. - 29. svibnja 1937., br. 17. – br. 22.

³²⁰ *Varaždinske novosti*, 22. travnja 1937. - 20. svibnja 1937., br. 386. – br. 390.

³²¹ „Ofenziva na Bilbao“. *Hrvatski list*, 27. travnja 1937., br. 115., str. 1.

bombardiranja, da ne bi bilo nevinih žrtava u tim kolonama“.³²² Ističe se da je grad Eibar s oko 20 000 stanovnika, „jedan od najvažnijih centara industrije bakra“, zapaljen od strane Baska prije njihova povlačenja te da su ga zauzeli nacionalisti.³²³ Piše se o nacionalističkom bombardiranju Madrida u kojemu nema velikog broja žrtava te o republikanskom bombardiranju Huesce prilikom čega je „šteta (...) velika“.³²⁴

Prvo spominjanje Guernice je u broju 116. od 28. travnja 1937. u članku naslova „Strahovit zračni napadaj na Guernicu“.³²⁵ Prenosi se vijest iz Pariza „da su nacionalistički aeroplani kroz puna tri sata bombardirali Guernicu, staru prijestolnicu Baska“, koji je „skoro pretvoren u ruševine“.³²⁶ Zaključuje se da se „poslije rata ne pamti (...) ovako strahovito bombardiranje, kakvo je doživio ovaj nesretni grad“.³²⁷ Zanimljiva je činjenica da se u istom broju na 6. stranici prenosi fotografija njemačkih bombardera s opisom da su „na velikoj izložbi u Berlinu (...) izloženi (...) ovi modeli najnovijih njemačkih zračnih bombardera“ na kojima „se vide i topovi i oklopljena bojna kola, koja izazivaju ne samo divljenje, nego i pravi užas“.³²⁸

Idući broj sadrži najviše informacija vezanih uz bombardiranje Guernice. Na naslovnoj stranici sadrži veliki naslov „Baski u kritičnoj situaciji“ uz podnaslov „Strahovito bombardiranje nezaštićenih baskijskih gradova“.³²⁹ Prenose se izvještaji da se Baski planiraju predati nacionalistima, ako vlada ne pošalje zračnu potporu, da su „komunistički vođe u zemlji Baska“ uputili međunarodni apel za pomoć te „da je položaj vrlo težak i ozbiljan“.³³⁰ Mali članak na naslovnici sadrži izjavu nacionalista da „pozivaju Baske na predaju i poriču da su oni zapalili Guernicu“.³³¹ Prenosi se „saopćenje generala Franca, u kojem se poriče, da je požar grada Guernice prouzročen bacanjem bombi iz nacionalističkih aeroplana“.³³² Desni rub stranice sadrži dva članka u kojima se prenose izvještaji engleskih novina koje „mnogo pišu o strahovitom bombardiranju grada Guernice“.³³³ Tvrdi se da su „nacionalistički aeroplani ovu bivšu baskijsku prijestolnicu kroz puna tri sata“ bombardirali „i skoro potpuno razrušili ovaj grad, koji Baski smatraju svojim svetim gradom“.³³⁴ Autor članka tvrdi da „opoziciona radnička

³²² Isto.

³²³ „Eibar gori“. *Hrvatski list*, 28. travnja 1937., br. 116., str 1.

³²⁴ „Topovski bombardement Madrida“. *Hrvatski list*, 27. travnja 1937., br. 115., str. 2.; „Huesca bombardirana“. *Hrvatski list*, 28. travnja 1937., br. 116., str 1.

³²⁵ „Strahovit zračni napadaj na Guernicu“. *Hrvatski list*, 28. travnja 1937., br. 116., str 1.

³²⁶ Isto.

³²⁷ Isto.

³²⁸ „Njemačko naoružavanje u zraku“. *Hrvatski list*, 28. travnja 1937., br. 116., str 6.

³²⁹ „Baski u kritičnoj situaciji“. *Hrvatski list*, 29. travnja 1937., br. 117., str. 1.

³³⁰ Isto.

³³¹ „Nacionalisti pozivaju Baske na predaju“. *Hrvatski list*, 29. travnja 1937., br. 117., str. 1.

³³² „Nacionalisti pozivaju Baske na predaju“. *Hrvatski list*, 29. travnja 1937., br. 117., str. 1.

³³³ Isto.

³³⁴ Isto.

i liberalna štampa“ iskorištava „ovaj slučaj, da još jače manifestira svoje neprijateljstvo prema generalu Francu“, ali ističe da i „konzervativni listovi u svojim naslovima i podnaslovima također ističu zgražanje, da se ovakvo strašno postupalo prema baskijskoj svetinji, to više, što taj grad u vojničkom pogledu nije predstavljao ništa naročito, a nije bio ni utvrđen“. ³³⁵ Iduća vijest ističe da „i pariški listovi osuđuju strahovito uništenje Guernice“, a *Petit Parisien (Mali Parižanin)* navodno tvrdi „da su bombardiranje izvršili njemački aeroplani“ koji su „kroz puna tri sata sipali (...) vatru iz strojnih pušaka i to bez prekida“. ³³⁶ Prenosi se i izjava predsjednika baskijske vlade Aguirre-a „da su Guernicu bombardirali njemački aeroplani u službi generala Franca“. ³³⁷ Prenosi se izvještaj iz Londona da je „u Donjem domu povedena diskusija o strahovitom bombardiranju baskijskog grada Guernice, koji je skoro potpuno srušen sa zemljom, a zaglavio je velik broj građanskog pučanstva“. ³³⁸ „Engleska vlada duboko žali što ovako stradava građansko pučanstvo“ te će „ispitati, da li je moguće u buduće spriječiti ovakove i slične nepoželjne mjere“. ³³⁹ Spomen vrijedan je i izgled predstavljene naslovne stranice, koja, iako sadrži nekoliko članaka o bombardiranju Guernice, u središtu ima fotografiju jedne crkve u Durangu „koju su komunisti i anarhisti pretvorili u skladište oružja i municije“, a stranicom dominira podnaslov „Eibar pretvoren u garište“ o gradu kojeg su navodno republikanci zapalili (Prilog 9). ³⁴⁰

³³⁵ Isto.

³³⁶ Isto.

³³⁷ Isto.

³³⁸ Isto.

³³⁹ Isto.

³⁴⁰ *Hrvatski list*, 29. travnja 1937., br. 117., str. 1.

Prilog 9. Naslovna stranica 117. broja Hrvatskog lista od 29. travnja 1937.

Idući broj donosi članak na naslovnoj u strani u kojemu se prenose optužbe predsjednika baskijske vlade da su nacionalisti krivi za strašni napad na Guernicu.³⁴¹ U svojoj izjavi stranim novinarima tvrdi da prosvjeduje „protiv nečuvenog cinizma, kojim se neprijatelj služi i tvrdi, da smo mi odgovorni za rušenje i požar naših gradova“ te se poziva na „svjedoke strane novinare i strane konzule, koji mogu (...) zajedamiti nedjela naših protivnika“.³⁴² Zaključno, Aguirre tvrdi „pred Bogom i historijom, koji će nam suditi, (...) da su puna tri sata trideset njemačkih aeroplana bacali bombe na nezaštićeno stanovništvo historijskog grada Guernice, i strojopuščanom vatrom gonili žene i djecu, koji su tražili spasa u bijegu“.³⁴³ Na drugoj stranici istog broja prenosi se rubni članak u kojemu se predstavlja druga strana priče. Nacionalistički izvještaj, potaknut inozemnim vijestima o bombardiranju Guernice, tvrdi: „Guernica nije za nas predstavljala nikakvu vojničku točku, a koliko su istinite vijesti, da smo mi proizveli požar toga grada, najbolje se to demantira činjenicom, da nacionalistički aeroplani posljednjih dana uopće

³⁴¹ „Predsjednik baskijske vlade optužuje nacionaliste“. *Hrvatski list*, 30. travnja 1937., br. 118., str. 1.

³⁴² Isto.

³⁴³ Isto.

nijesu djelovali zbog guste magle.“³⁴⁴ Članak završava tvrdnjom da „zarobljeni baskijski vojnici izjavljuju, da su same baskijske čete zapalile Guernicu“.³⁴⁵

Prvog svibnja 1937. na naslovnoj stranici se prenosi vijest o nacionalističkom zauzimanju Guernice.³⁴⁶ U popratnom se članku ponavlja izjava iz prethodnog broja da nacionalističke „zračne snage uslijed lošeg vremena uopće nijesu sudjelovale u ovim operacijama, ali su zato nacionalistički topovi bili vrlo aktivni“.³⁴⁷

Broj 121. sadrži tri članka koji govore o Guernici. Najveći članak tiče se izjava engleskog ministra vanjskih poslova Edena u Donjem domu. Engleska vlada ne zna tko je kriv za „zao udes baskijskog grada Guernice“, a čekaju se izvještaji od diplomatskih predstavništva Engleske u Španjolskoj.³⁴⁸ Idući članak nosi naslov „Nacionalisti optužuju komuniste“, a prenosi „izvještaj iz Salamance, u kojem se odbijaju sve optužbe, da bi nacionalistička vojska bombardirala Guernicu“ te da se u izvještaju tvrdi „da su Guernicu zapalili komunisti, pa se navodi čitav niz čina valencijskih četa o nehumanom ratovanju“, poput bombardiranja bolnica.³⁴⁹ Pariški desničarski listovi, nadalje, „objavljaju opširne izvještaje svojih posebnih dopisnika i nekih očevidaca, koji tvrde da Guernica uopće nije bombardirana, nego da su je zapalili elementi, koji su bježali iz grada“.³⁵⁰ Posljednji kratki članak piše o eventualnoj evakuaciji civila iz Bilbaa, kojoj se Franco suprotstavlja govoreći britanskim i francuskim dužnosnicima da Baski „žele evakuaciju Bilbaoa samo zato, kako bi razorili i Bilbao na način, kako su opustošili druge gradove u baskijskoj oblasti, kao Irun, Guernicu i t. d.“.³⁵¹

Broj 122. sadrži izjavu nacionalističkog generala Quelpo de Llanno-a na seviljskoj radio stanici u kojoj se „dotaknuo i bombardiranja Guernice“.³⁵² Autor prenosi da je „oštro (...) osudio one, koji tvrde, da su ta bombardiranja vršili nacionalistički aeroplani, pa je nadodao, da madridski aeroplani bombardiraju civilno stanovništvo bez obrane, koje se nalazi u gradovima na stotinu kilometara uza borbene linije“.³⁵³

Uz to, 123. broj od 6. svibnja 1937. prenosi izjavu njemačkog ambasadora u Engleskoj, a kasnijeg njemačkog ministra vanjskih poslova Joachim von Ribbentrop-a na sastanku

³⁴⁴ „Ratne operacije u Baskiji“. *Hrvatski list*, 30. travnja 1937., br. 118., str. 2.

³⁴⁵ „Ratne operacije u Baskiji“. *Hrvatski list*, 30. travnja 1937., br. 118., str. 2.

³⁴⁶ „Bilbao na udaru“. *Hrvatski list*, 01. svibnja 1937., br. 119., str. 1.

³⁴⁷ Isto.

³⁴⁸ „Važne Edenove izjave“. *Hrvatski list*, 04. svibnja 1937., br. 121., str. 1.

³⁴⁹ „Nacionalisti optužuju komuniste“. *Hrvatski list*, 04. svibnja 1937., br. 121., str. 1.

³⁵⁰ Isto.

³⁵¹ „General Franco odbija pomoć pri evakuaciji Bilbaa“. *Hrvatski list*, 04. svibnja 1937., br. 121., str. 1.

³⁵² „Osvetnička bombardiranja“. *Hrvatski list*, 05. svibnja 1937., br. 122., str. 1.

³⁵³ Isto.

pododbora za nemiješanje. On je „požalio bombardiranje nezaštićenih gradova u Španjolskoj, ali je bio protivan, da se u tom pravcu poduzmu ma kakve akcije, jer da su takva bombardiranja često iz taktičkih razloga potrebna“.³⁵⁴ Izjavu su podržali delegati iz Portugala i Italije, a izjava je „izazvala mučan dojam iznenađenja i zaprepaštenje kod ostalih delegata“.³⁵⁵

Iz priloženih članaka je vidljivo da je *Hrvatski list* prvih dana nakon bombardiranja prenosio informacije obiju sukobljenih strana, prvenstveno republikanske prenoseći točne informacije da su grad bombardirali ili španjolski nacionalisti ili njemački avioni. Početkom svibnja češći su izvještaji koji relativiziraju krivnju za bombardiranje, kao i članci koji ističu da je grad uništen od strane Baska tijekom povlačenja.

Splitski list *Novo doba*, kao i *Hrvatski list*, izvještavaju o povlačenju republikanskih trupa na sjevernom frontu prije samog bombardiranja grada. U 96. broju u članku naslova „Nacionalisti javljaju o uspjesima“ prenose informacije nacionalističkog zapovjedništva da se neprijatelj „povlači u neredu cestama prema Bilbao“, „vodi sa sobom i neboračko stanovništvo zbog čega naše vazduhoplovne snage ne bombardiraju protivnika (...) kako bi se izbjegle nevine žrtve“.³⁵⁶ Idući broj na naslovnici donosi vijest o zauzimanju Duranga i Eibara, a Guernica se spominje kao južna točna druge obrambene linije.³⁵⁷ Prvo spominjanje bombardiranja Guernice se spominje 29. travnja 1937. u dva kratka članka na naslovnoj stranici. U njima piše da „nakon bombardiranja svetog grada Guernica, ovdašnji listovi pišu s najvećim ogorčenjem o takvoj akciji neprijateljske avijacije“ te da postoje „protesti zbog bombardiranja svetog grada Gernica“.³⁵⁸ U članku piše da listovi iz Baskije ističu da bombardiranje „ne samo da nije utuklo stanovništvo, nego je što više pojačalo njihovo otporni duh“.³⁵⁹ U istoj skupini izvještaja nalazi se i izvještaj o Francovoj izjavi u kojoj negira bombardiranje Guernice. „Objavljena je nota vlade generala Franca u kojoj se demantuje bombardiranje Guernice“ i da se „pozivaju (...) Baskijci da napuste svoje pokvarene vode i da se prisajedine nacionalistima, gdje im je jedino mjesto.“³⁶⁰ Isti broj na idućoj stranici donosi članak naslova „Apel Baska na civilizirano stanovništvo“ u kojemu se prenosi isti govor predsjednika baskijske vlade Aguirre-a koji je dostupan u *Hrvatskom listu*.³⁶¹

³⁵⁴ „Von Ribberntrop o bombardiranju nezaštićenih gradova“. *Hrvatski list*, 06. svibnja 1937., br. 123., str. 1.

³⁵⁵ Isto.

³⁵⁶ „Nacionalisti javljaju o uspjesima“. *Novo doba*, 26. travnja 1937., br. 96., str. 3.

³⁵⁷ „Durango i Eibar u rukama nacionalista“. *Novo doba*, 27. travnja 1937., br. 97., str. 1.

³⁵⁸ „Demantira se pad Durangoa“. *Novo doba*, 29. travnja 1937., br. 99., str. 1.

³⁵⁹ Isto.

³⁶⁰ Isto.

³⁶¹ „Apel Baska na civilizirano stanovništvo“. *Novo doba*, 29. travnja 1937., br. 99., str. 2.; „Von Ribberntrop o bombardiranju nezaštićenih gradova“. *Hrvatski list*, 06. svibnja 1937., br. 123., str. 1.

Krajem travnja, točnije 30. travnja *Novo doba* prenosi vijest da je „stara baskijska prijestolnica Gernica“ zauzeta.³⁶² Uz to, na naslovnoj stranici se prenosi svjedočenje kanonika Alberta Anaindia, koji je bio u Guernici tijekom bombardiranja. On tvrdi da se na dan bombardiranja u gradu održavao veliki sajam te su se uslijed toga „ogromne mase stanovništva slegle (...) na tržište“.³⁶³ „Najprije se pojavio na horizontu jedan lovački avion, zatim tri bombardera i najzad šest ogromnih transportnih bombardera“ koji su „izvršili rušilački posao, a potom se udaljili“.³⁶⁴ Kanonik tvrdi da je bombardiranje trajalo od 16:30 do 17:45 sati, da je „počelo najprije mitraljezima, onda bombama i konačno zapaljivim bombama“ te da se „od velikog dima nije (...) vidilo niti jedne kuće“.³⁶⁵

Autori *Novog doba* zasigurno su bili svjesni propagandnog izvještavanja vezanih uz bombardiranje Guernice. To dokazuje članak od 04. svibnja 1937. naslova „Krvava Španjolska“ u kojemu autori moguće nadolazeće uništenje Bilbaa uspoređuju s nedavno uništenom Guernicom i Eibarom.³⁶⁶ Autori tvrde da je „tu (...) propalo mnoštvo historičkih spomenika i industrijskih poduzeća u kojima je do nedavna kipio život u okviru divnih prirodnih panorama, punih historijskih uspomena“ te da je stradao „sveti grad Guernica, glasovito baskijsko zavjetno mjesto, zbog kojega se sada vodi ogorčena diplomatska borba, jer se neprijatelji optužuju među sobom zbog uništenja ovog grada“.³⁶⁷ Pod „glasovito baskijsko zavjetno mjesto“ autor se referira na činjenicu da se u Guernici kao političkom središtu Baska još od srednjeg vijeka sastajala skupština „od predstavnika svih muškaraca starijih od dvadeset i jedne godine“ pod jednim hrastom, štovanje kojega je preneseno i na politički život.³⁶⁸ Idućeg dana *Novo doba* prenosi isti izvještaj kao i *Hrvatski list* u kojemu se prenosi von Ribbentropova izjava „da je bombardiranje otvorenih gradova neki put potrebno“ s čime su se složili portugalski i talijanski delegati na sastanku odbora za nemiješanje.³⁶⁹ Autor članka tvrdi da politički krugovi naglašavaju „da je ovaj novi stav on Ribbentropa, te njegova potpora sa strane delegata Italije u vezi s nedavnim sastankom koji je u Rimu održan između gg. Mussolinija i Goeringa“.³⁷⁰ Opravdano je tvrditi da je splitski list *Novo doba* detaljno izvještavao o bombardiranju Guernice. Pisani su članci u kojima se bombardiranje predstavlja kao humanitarna i civilizacijska katastrofa. Uz to, postoji članak koji prenosi izjavu svjedoka

³⁶² „Borbe za Bilbao se nastavljaju“. *Novo doba*, 30. travnja 1937., br. 100., str. 1.

³⁶³ Isto.

³⁶⁴ Isto.

³⁶⁵ Isto.

³⁶⁶ „Krvava Španjolska“. *Novo doba*, 04. svibnja 1937., br. 102., str. 2.

³⁶⁷ Isto.

³⁶⁸ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 92.

³⁶⁹ „Stav von Ribbentropa u odboru za nemiješanje“. *Novo doba*, 05. svibnja 1937., br. 103., str. 2.

³⁷⁰ „Stav von Ribbentropa u odboru za nemiješanje“. *Novo doba*, 05. svibnja 1937., br. 103., str. 2.

bombardiranja te se ističe diplomatska borba potaknuta suprotstavljenim izvještajima o bombardiranju od strane sukobljenih strana. Ne izvještava se da su njemački zrakoplovi i piloti izvršili bombardiranje, ali se spominje sastanak Mussolinija i Goeringa, koji je na Nürnberškom suđenju potvrdio da su jedinice njemačkog ratnog zrakoplovstva izvršili bombardiranje, čime je indirektno spomenuto sudjelovanje nacističke Njemačke, ako ne u bombardiranju, onda barem u oblikovanju narativa i javnog mišljenja o bombardiranju.³⁷¹

Izvještaji katoličkih i komunističkih novina o bombardiranju Guernice nisu uključeni u rad jer su preuzeti isključivo iz sekundarne literature u kojoj tema bombardiranja Guernice nije obrađena. Krajnje je vjerojatno da su komunistički i katolički listovi pisali o događaju.

5.5. Osvrti na zločine počinjene u Španjolskom građanskom ratu u hrvatskom tisku

Prije izbijanja građanskog rata, a pogotovo tijekom rata, obje sukobljene strane izvršile su mnoštvo zločina nad zarobljenicima i civilima. Nasilje na nacionalističkom teritoriju je, prema Thomasu, izvršavano sustavno kao dio razrađenog plana „vladavine terora“ jer su nacionalisti bili malobrojniji pa se nastojalo stanovništvo držati u strahu.³⁷² Izvršitelji smaknuća bili su uglavnom „vojnici, članovi starih desničarskih stranaka, obični pravni funkcionari i oficiri civilne straže“, kao i falangisti koji nisu bili na zapovjednim položajima.³⁷³ Uz to, Thomas ističe da su se smaknuća ponekad događala spontano, odnosno „bez odobrenja, ili ovlaštenja, vojske“.³⁷⁴ Na nacionalističkom teritoriju ubijani su najčešće antifašisti, komunisti, anarhisti, članovi sindikalnih organizacija i simpatizeri republikanskog ustroja države. Uz to, stradao je i velik broj civila uslijed učestalog bombardiranja republikanskih gradova poput Guernice, San Sebastiana i, prije svega, Madrida. S druge strane, nasilje na republikanskom teritoriju prvenstveno je bilo usmjereno protiv Francovih simpatizera, fašista te članova Katoličke crkve. Thoma ističe da je „Crkva je napadnuta zbog razloga koji su vjeru pretvorili u kritičko političko pitanje još 1931 zbog pokornosti mase klera gornjim staležima, zbog izazovna bogatstva mnogih crkava i zbog starih predrasuda o tajnama što ih kriju bratstva i ženski samostani.“³⁷⁵ Važan razlog bio je i vrlo snažan antireligijski i antiklerikalni sentiment sadržan u marksističkoj i anarhističkoj društveno-političkoj teoriji. Thomas zaključuje da se „u povijesti Europe, a možda i svijeta“ nikad nije kanalizirala tolika količina mržnje „prema religiji

³⁷¹ Skupina autora. Nav. dj., str., 234.

³⁷² Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 212-214.

³⁷³ Ist., str. 215-216.

³⁷⁴ Isto, str. 212-214.

³⁷⁵ Thomas, Hugh. Nav. dj., str. 219-220.

i svemu što joj pripada“, kao što je to bilo na republikanskom teritoriju tijekom Španjolskog građanskog rata.³⁷⁶ Smaknuća su najčešće izvršavale strane radničke milicije, dok su glavni izvršitelji nasilja nad katolicima i crkvenom imovinom bile male skupine anarhista.³⁷⁷ Poznato je tumačenje da je antiklerikalizam anarhističkog pokreta u Španjolskoj tijekom 1930-ih poprimio karakteristike zakašnjelog reformatorskog pokreta, koji je u Španjolskoj tijekom 16. stoljeća bio ugušen.³⁷⁸ Većina uništenih crkava uništeno je u srpnju i kolovozu 1936.³⁷⁹ Brenan tvrdi da su anarhisti, napose stanovnici ruralne Andaluzije, Crkvi najviše zamjerali ignoriranje socijalnog učenja sadržanog u Starom i Novom zavjetu.³⁸⁰ Uz to, smatra da je izrazita religioznost španjolskog naroda, zajedno s militantnom poviješću španjolske Crkve, rezultirala osjećajem da je Crkva u ključnom trenutku izdala siromašne i prešla na stranu bogatih.³⁸¹ Nasilje, koje je prethodilo izbijanju rata, obrađeno je u prethodnim poglavljima, a u ovome poglavlju će se prvenstveno pisati o izvještajima odabranih hrvatskih novina o zločinima počinjenim tijekom rata. Izvještavanje o zločinima izabrano je kao relevantna tema jer se, prema Thomasu, „u propagandne svrhe izmišljalo (...) svašta, i u republikanskoj Španjolskoj i u inozemstvu“, a hrvatski je tisak prenosio mnogobrojne izvještaje o smaknućima na nacionalističkom i republikanskom teritoriju, pokazujući time simpatiju ili averziju spram jedne od sukobljenih strana.

Hrvatski branik izvještava isključivo o zločinima počinjenim na republikanskom teritoriju, dok se nacionalistički zločini jedino pojavljuju u člancima koji negiraju odgovornost nacionalista. U skladu s tim autori *Hrvatskog branika* 1937. godine tvrde da „u boljševičkoj Španjolskoj ne postoji ustavna demokracija, već tamo šta više vlada pravi pakao“ te ističu da je od početka sukoba „poklano (...) hladnokrvno uz najstrašnije muke 350 000 neboraca, žene i djece (...)“.³⁸² „To je kod poštenih Španjolaca morao da izazove pravi križarski rat, koji je u prah oborio sve ionako nikada velike izgleda boljševika.“³⁸³ *Hrvatski branik* prenosi izvještaj o pokušaju biološkog ratovanja. Izvještava se da su nacionalisti uhvatili dva Francuza, koji su iz Francuske pokušali unijeti tifus i kugu na nacionalistički teritorij.³⁸⁴ Da *Hrvatski branik* odbija pripisati odgovornost za bombardiranja republikanskih gradova nacionalistima

³⁷⁶ Isto, str. 222.

³⁷⁷ Woodcock, George. Nav. dj., str. 381.

³⁷⁸ Isto, str. 381-382.

³⁷⁹ Langdon-Davies, John. *Behind the Spanish barricades*. London, 1936. Citirano prema: Brenan, Gerald. Nav. dj., str. 189.

³⁸⁰ Brenan, Gerald. Nav. dj., str. 189-190.

³⁸¹ Isto, str. 191.

³⁸² „Lakomišljena igra sa španjolskom vatrom“, *Hrvatski branik*, 10. srpnja 1937., br. 28., str. 6.

³⁸³ „Lakomišljena igra sa španjolskom vatrom“, *Hrvatski branik*, 10. srpnja 1937., br. 28., str. 6.

³⁸⁴ „Kratke vijesti“. *Hrvatski branik*, 31. srpnja 1937., br. 31., str. 5.

potvrđuje i članak u kojemu se tvrdi da Rusija „avionima maskiranim“ u nacionalističke avione bombardiraju područja na francuskoj granici.³⁸⁵ Spomen vrijedan je izvještaj u kojemu se spominje spaljivanje „svih crkava osim katedrale“ u Barceloni za što se krivi republikansku vladu, iako su crkve najčešće uništavale anarhističke radničke milicije.³⁸⁶ U izvještajima u kojima je *Hrvatski branik* prizna odgovornost Francovoj strani za počinjene zločine, nastoji se relativizirati i umanjiti počinjena šteta. Kao primjer služi izvještaj o molbi Svete Stolice koja Franca „u prijateljskom tonu“ moli da se suzdrži od bombardiranja gradova i civila na republikanskom teritoriju.³⁸⁷ Uz to, napredovanje nacionalista na fronti pri čemu je ubijeno nekoliko tisuća republikanaca *Hrvatski branik* formulira da nacionalisti „bilježe (...) zadnjih dana lijepe uspjehe“.³⁸⁸ Izvještaje *Hrvatskog branika* na temu počinjenih zločina obilježava malo faktografskih podataka, a republikanski zločini se najčešće spominju u općenitom kontekstu, kao primjeri antiklerikalnih elemenata na republikanskoj strani.

Osječki *Hrvatski list* svakodnevno prenosi izvještaje o događajima u Španjolskoj, iako je, o pitanju počinjenih zločina, usredotočen isključivo na zločine počinjene od republikanske strane. Shodno tomu ubrzo nakon izbijanja rata u kratkom izvještaju piše da „ljevičari pale samostane i crkve i kuće desničarskih pristaša, a svjetina pljačka dućane onih trgovaca, za koje sumnja, da su na strani ustaša“.³⁸⁹ Idući dan u izvještaju piše da na Malagi „komunisti pljačkaju trgovine, a nekoje su i zapalili“.³⁹⁰ U *Hrvatskom listu* se često spominje uništavanje crkava od strane anarhista, čime list pokazuje određenu informiranost s događajima u Španjolskoj jer jasno razlikuje različite struje na republikanskoj strani. Kao primjer služi izvještaj da su „anarhisti (...) zapalili i uništili gotovo sve crkve, među ostalim i glasovitu crkve sv. Ane“.³⁹¹ Uništavanje crkava spominje se i 30. srpnja 1936. uz riječi da „su ljevičari opustošili kuće pristaša desničarskih stranaka i nekoje crkve“, a ističe se i da su „dva (...) samostana već pretvorena u škole“.³⁹² Brojni su zorni izvještaji o zločinima protiv klera, poput onog s naslovnice 216. broja u kojemu stoji da u Barceloni, tvrdi *Times*, „komunisti nabijaju svećenike na kolac“.³⁹³ Osim antiklerikalnih zločina spominju se i zločini protiv imovine, poput članka „U Barceloni obrazovani sovjeti? i konfiscirana engleska i američka poduzeća?“ u kojemu se tvrdi „da su poduzeća automobilskih tvrtki General-Motors i Ford konfiscirana od

³⁸⁵ „Sistem provokacija“, *Hrvatski branik*, 18. lipnja 1938., br. 25., str. 4.

³⁸⁶ „Od tjedna do tjedna“, *Hrvatski branik*, 12. lipnja 1937., br. 24., str. 1.; Woodcock, George. Nav. dj., str. 389.

³⁸⁷ „Vijesti“, *Hrvatski branik*, 26. ožujak 1938., br. 13., str. 3.

³⁸⁸ „KRATKE VIJESTI“, *Hrvatski branik*, 09. srpnja 1938., br. 28., str. 5.

³⁸⁹ „Najkrvaviji građanski rat“, *Hrvatski list*, 21. srpnja 1936., br. 200., str. 1.

³⁹⁰ „Građanski rat bjesni“, *Hrvatski list*, 22. srpnja 1936., br. 201., str. 1.

³⁹¹ „Barcelona poslije uličnih borbi“, *Hrvatski list*, 28. srpnja 1936., br. 207., str. 1.

³⁹² „Guadalajara znatno oštećena“, *Hrvatski list*, 30. srpnja 1936., br. 209.

³⁹³ „Krvoproliće u Barceloni“, *Hrvatski list*, 6. kolovoza 1936., br. 216., str. 1.

komunističkih sovjeta“ te „da su engleske banke u Barceloni (...) tamošnji komunisti jednostavno zaplijenili“. ³⁹⁴ Zapljena imovine spominje se i 4. kolovoza u 214. broju gdje se tvrdi da će se „zaplijenit (...) poduzeća“ te da se „neće (...) isplaćivati mirovine“ na republikanskom teritoriju. ³⁹⁵ Isključivo se prenose vijesti o strijeljanjima na republikanskom teritoriju, poput u članku „Strijeljanja na veliko“ u kojemu se prenose izjave posade njemačkog parobroda Delon „da je stanje u Dijonu neizdržljivo“, da je „svaka osoba, na koju se posumnja, da je protiv vlade, izvrgnuta (...) raznim progonima“, da je „jučer (...) već oko 100 osoba ubrzanim postupkom osuđeno na smrt i strijeljano“ te da se „puškaranje (...) neprestano čuje sa svih strana“. ³⁹⁶ Sličan ton sadrži i izvještaj u kojemu piše da „komunisti u Barceloni ubijaju protivnike kao zečeve, naročito industrijalce“. ³⁹⁷

U slučaju da je *Hrvatski list* prenio vijest o zločinima počinjenim od strane nacionalista, nastojalo se izborom riječi ublažiti težinu počinjenog zločina, a često se uz izvještaj nalazi pokušaj opravdavanja. U skladu s tim je strijeljanje civila od strane nacionalista opisano tako da su „odredi generala Franca uništili jednu grupu vladi vjernih građana, koji su vršili patrolnu službu na konjima“. ³⁹⁸ Iznimku u izvještajima *Hrvatskog lista* činilo je usporedo prenošenje shvaćanja istog događaja od strane obiju sukobljenih strana, a to je „srdačan susret“ generala Franca i posade njemačkih ratnih brodova u Tangeru. ³⁹⁹ Dva su teksta vizualno odvojena okomitom crtom, s lijeve je strane percepcija događaja od strane vojnih krugova, a s desne je strane percepcija događaja od strane vladinih krugova. U vojnim krugovima je spomenuta gesta njemačkih mornara „izazvala veliku senzaciju, a kod vladinih krugova zaprepaštenje“. Na sličan se način u *Hrvatskom listu*, što nije slučaj u drugim obrađenim novinama, nastoji iskazati simpatija spram nacionalističke strane koristeći drugu veličinu fonta i slova za vijesti. U skladu s tim se u 215. broju na kraju članka prenose dvije informacije. Prva izvještava o bombardiranju Granade od strane vladinih snaga, prilikom čega je nastala velika šteta, a druga o napredovanju nacionalističke vojske. ⁴⁰⁰ Indikativno je da je snažno i najvjerojatnije učinkovito republikansko bombardiranje Granade napisano malim slovima, dok je uspješno napredovanje nacionalističke vojske prema Malagi napisano velikim slovima (Prilog 10). Opisani članci vrlo zorno prikazuju način na koji su izgledali pojedini izvještaji hrvatskih novina o Španjolskom građanskom ratu,

³⁹⁴ „Krvavo kolo Španjolske ne prestaje“. *Hrvatski list*, 31. srpnja 1936., br. 210., str. 1.

³⁹⁵ „Vlada rekvirira tvornice“. *Hrvatski list*, 04. kolovoza 1936., br. 214., str. 1.

³⁹⁶ „Strijeljanja na veliko“. *Hrvatski list*, 01. kolovoza 1936., br. 211., str. 1.

³⁹⁷ „Izjava generala Mole“. *Hrvatski list*, 05. kolovoza 1936., br. 215., str. 7.

³⁹⁸ *Hrvatski list*, 24. srpnja 1936., br. 203., str. 1.

³⁹⁹ „Njemački ratni brodovi u Tangeru“. *Hrvatski list*, 05. kolovoza 1936., br. 215., str. 2.

⁴⁰⁰ „Njemački ratni brodovi u Tangeru“. *Hrvatski list*, 05. kolovoza 1936., br. 215., str. 2.

jer su listovi nastojali iskazati simpatije prema jednoj od suprotstavljenih strana izvještavajući odabrane vijesti i nastojeći prikazati favoriziranu stranu u dobrom svjetlu.

Prilog 10. Hrvatski list, 05. kolovoza 1936., br. 215., str. 2.

Splitski list *Novo doba*, za razliku od *Hrvatskog branika*, donosi informativnije izvještaje o počinjenim zločinima. Tomu u prilog ide izvještaj o pekidanju crkvenog vjenčanja na republikanskom teritoriju. U izvještaju piše da su „organi antifašističke brigade upali (...) u jednu kuću u momentu kad se u njoj obavljalo crkveno vjenčanje“, svi prisutni su uhićeni i zajedno sa mladencima, svećenikom i svatovima „predani prijemom sudu“.⁴⁰¹ Činjenica da su kao počinitelji navedeni organi antifašističke brigade, a ne komunisti ili crveni, ukazuje na temeljitije poznavanje uključenih skupina. Uz informativno izvještavanje, autori *Novog doba* nastoje prenijeti informacije o zločinima obiju zaraćenih strana. Tomu u prilog idu izvještaji u 197. broju u kojemu se prenosi izvještaj ministarstva unutarnjih poslova da „u svim gradovima

⁴⁰¹ „Započelo izigravanje odredbe o kontroli uvrštavanjem talijanskih vojnika u Legiju stranaca“. *Novo doba*, 25. veljače 1937., br. 47., str. 2.

koje drže trupe generala Franca vlada najveći teror“, ali i da se „u San Cechu pobunila (...) građanska garda, koju su radnici dobrovoljci satrli“ te je ubijeno 13 ljudi.⁴⁰² U skladu s tim se izvještava o strijeljanju 1600 ljudi u Badajozu od strane nacionalista, od kojih su samo neki osuđeni kao borci, ali i o smaknuću 700-tinjak ljudi od strane republikanaca, među kojima su neki navodno razapeti na križeve i zapaljeni benzinom, a ubijen je i jedan 81-godišnji biskup.⁴⁰³ Za strijeljanja u Badajozu *Novo doba* okrivljuje vojnike stranačke legije, odnosno marokanske trupe generala Franca.⁴⁰⁴ Da *Novo doba* ne prenosi samo republikanske zločine dokazuje i prenošenje izvještaja jednog izbjeglice koji tvrdi da su nacionalisti u jednom mjestu strijeljali 1000 republikanskih pristaša, kao i izvještavanje o ubijanju preko 200 ljudi od strane nacionalista na Malagi, gdje se „dešavaju (...) najstrašnija zvjerstva“.⁴⁰⁵ Opravdano je tvrditi da *Novo doba* nastoji izvještavati o zločinima počinjenim s obje zaraćene strane, bez pokušaja njihova relativiziranja ili negiranja odgovornosti.

Varaždinske novosti ne izvještavaju puno o pojedinim događajima u Španjolskom građanskom ratu, poput ofenziva, proglašenja i zločina. List prvenstveno piše o sukobu smještajući ga u kontekst međunarodnih odnosa. Izvještavanje o počinjenim zločinima odvija se na sličan način. U naslovnom članku „Pozadina sadašnjih događaja u Španiji“ autor teksta spominje zločine koji se događaju u Španjolskoj te tvrdi da „u to kratko vrijeme krvave revolucije potocima teče španjolska krv“.⁴⁰⁶ U članku piše: „Pale se crkve, ruše se umjetnine, kolju se ljudi, ubijaju žene i djeca, strijeljaju najneviniji ljudi, a bombama i granatama uništava na mnogim mjestima i gradovima ono, što je čovječja ruka i kultura podigla za zajedničko dobro svih Španjolaca.“⁴⁰⁷ U daljnjem tekstu se spominje nacionalistički general Mola kao jedan od predvodnika španjolskog fašizma te se upravo fašisti smatraju glavnim krivcima za počinjene zločine jer „kolju svoje građane i (...) protiv svoje domovine upućuju crne arapske čete i plaćene legionare (...)“.⁴⁰⁸ Autor sažeto tvrdi da su „začetnici svih krvoprolića u Španiji i strahota koje ih prate, zapravo (...) plemići-feudalci i velekapitalisti“.⁴⁰⁹ Shodno tomu se u 429. broju ističe da „artiljerija i bombarderi španjolskog ustaše generala Franca prosto poklaše djecu, žene i starce u Barceloni“ te da je „dosadanji rezultat tog bombardiranja u par zadnjih dana (...)“

⁴⁰² „Teror u centrima pobunjenika“. *Novo doba*, 24. kolovoza 1936., br. 197., str. 2.

⁴⁰³ „Akcioni plan generala Mole protiv Madrida“. *Novo doba*, 18. kolovoza 1936., br. 192. str. 4.; „Nejasno stanje na frontovima“. *Novo doba*, 19. kolovoza 1936., br. 193., str. 3.

⁴⁰⁴ „Protiv stranačke legije vlada će upotrijebiti otrvone gasove“. *Novo doba*, 20. kolovoza 1936., br. 194., str. 1.

⁴⁰⁵ „50.000 žrtava u građanskom ratu“. *Novo doba*, 20. kolovoza 1936., br. 194., str. 3.; „Pred odlučnom bitkom vladinih i pobunjeničkih trupa“. *Novo doba*, 23. srpnja 1936., br. 171., str. 1.

⁴⁰⁶ „Pozadina sadašnjih događaja u Španiji“. *Varaždinske novosti*, 13. kolovoza 1936., br. 350., str. 1.

⁴⁰⁷ Isto.

⁴⁰⁸ „Pozadina sadašnjih događaja u Španiji“. *Varaždinske novosti*, 13. kolovoza 1936., br. 350., str. 1.

⁴⁰⁹ Isto.

strašan: 1.800 mrtvih i preko 2.000 ljudi ranjenih“.⁴¹⁰ Zločini počinjeni na republikanskom teritoriju se, s druge strane, svode na izjave poput one da „ima nesumnjivo mnogo ljudi, koji bi željeli otvoreno ispovijedati svoju katoličku vjeru, što je javno zabranjeno.“⁴¹¹ *Varaždinske novosti* zastupaju antiratni stav po pitanju Španjolskog građanskog rata jer autori ističu da „u građanskom ratu u Španiji i u japanskom zavojevanju Kine ocrta se u malom slika svih strahota budućeg totalitarnog rata, poslije kojega ne će trebati mirovnih ugovora, jer će cijela zemlja biti groblje i ruševina“.⁴¹²

Hrvatska straža i *Katolički list* najviše izvještavaju o nasilju počinjenom nad vjernicima i crkvenom imovinom na republikanskom teritoriju. Kao primjer služi kratki izvještaj da „anarhisti vrše brojna umorstva“, što je rezultiralo time da „je vlada zabranila proklamacijom da se vrše premetačina kuća, hapšenja i streljanja bez naređenja vlasti“ te je „na osnovu te naredbe već streljano osam ekstremista“.⁴¹³ Ne optužuje se samo anarhiste za zločine, što potvrđuje i izvještaj da se u Španjolskoj provodi krvavi boljševički teror.⁴¹⁴ *Katolički list* u članku naslova „Rusija. Kongres bezbožaca u Moskvi“ prenosi brošuru Georgija Dimitrova u kojoj se poziva na uništenje religije na čijim će se ruševinama izgraditi socijalističko društvo.⁴¹⁵ U 35. broju *Katolički list* ističe da su u Španjolskoj prisutni „rušilački bijes protiv katolicizma“ i mržnja prema kleru kakvih nije bilo od Francuske revolucije.⁴¹⁶ Vrlo zorni opisi zločina u Barceloni nalaze se u 35. broju *Katoličkog lista* od 27. kolovoza 1936. godine.⁴¹⁷ U članku piše da su komunisti i anarhisti „prisvojili (...) sve novine, oduzeli sve automobile i na njima postavili automatske puške s kojih je 15.000 dobrovoljaca nasumce pucalo krećući se ulicama grada“, da su strijeljali „one koji su odbijali proklinjati Boga“ te da su „redovnice i redovnici bili (...) izvrgnuti poniženjima i seksualnom zlostavljanju“.⁴¹⁸ Ističe se da je „katedrala (...) pretvorena u komunistički stožer“, pa čak i da „su iz grobova vađeni leševi i izvrgavani poruzi“.⁴¹⁹ Članak se nastavlja tvrdnjama da su „ulice i gradske četvrti postale klaonica“, da „nitko nije pokapao mrtve“ te da je „strahovita mješavina ljudske krvi, mrtvih tjelesa, zavijanje i urlik ranjenih (...) natjerao općinu, da je dala spaliti sve te ostatke komunističkog divljanja“.⁴²⁰

⁴¹⁰ „'Patriotske' izjave nakon - klanja nevine djece“. *Varaždinske novosti*, 17. veljače 1938., br. 429., str. 2.; „Bilješke – rat u Španiji“. *Varaždinske novosti*, 07. travnja 1938., br. 436., str. 1.

⁴¹¹ „Dvogodišnjica Građanskog rata u Španiji“. *Varaždinske novosti* 28. srpnja 1938., br. 452., str. 2.

⁴¹² „Mirovni ugovori“. *Varaždinske novosti*, 11. kolovoza 1938., br. 454., str. 1.

⁴¹³ *Hrvatska straža*, 13. rujna 1936., br. 38., str. 1. Citirano prema: Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 206-207.

⁴¹⁴ Isto.

⁴¹⁵ *Katolički list*, 21. siječnja 1937., br. 4., str. 48. Citirano prema: Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1041-1042.

⁴¹⁶ *Katolički list*, 27. kolovoza 1936., br. 35., str. 437-438. Citirano prema: Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1039.

⁴¹⁷ Isto.

⁴¹⁸ *Katolički list*, 27. kolovoza 1936., br. 35., str. 437-438. Citirano prema: Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1039.

⁴¹⁹ Isto.

⁴²⁰ Isto.

Članak završava zaključkom da je na djelu „izvođenje nacrtu moskovskog komunističkog bezboštva“.⁴²¹ O zločinima počinjenim od strane nacionalista i fašista se gotovo ne izvještava, a iznimku čini izvještaj da *Hrvatske straže* „da je u Granadi strijeljan od pobunjenika španjolski pjesnik Garcia Lorga“, odnosno Lorca.⁴²² Krišto smatra da katolički tisak nije predviđao nacionalističke zločine, „ali ih se na neki način 'opravdavalo' činjenicom da su protukatoličke akcije započele i prije izbijanja građanskog rata“.⁴²³ Pavlaković tvrdi da je Katolička crkva u Hrvatskoj rat okarakterizirala kao vjersku borbu te da je uslijed toga establišment Katoličke crkve u Kraljevini Jugoslaviji bio najjači zagovornik Franca i nacionalista u španjolskom sukobu.⁴²⁴ Prema Pavlakoviću je većina podupiratelja nacionalista u Španjolskom građanskom ratu kasnije podržavala ustaški režim, a ističe da knjige Marija Jareba i Rory Yeomansa ukazuju na to da se velik broj desno orijentiranih intelektualaca aktivnih 1930.-ih približio ilegalnom ustaškom pokretu te su potom zauzeli ključna mjesta u političkim i kulturnim institucijama tijekom Drugog svjetskog rata.⁴²⁵ Pavlaković smatra da je poslijeratna desna historiografija negirala utjecaj Španjolskog građanskog rata na ustaški pokret da bi se on distancirao od europskih fašističkih i nacističkih režima.⁴²⁶

Komunistički je tisak nastojao prikazati nacionaliste kao kriminalce i krvožedne agresore, a sve s ciljem da se probude simpatije čitateljstva za Republiku. Sukladno tomu *Proleter* donosi tvrdnju da se u Španjolskoj događa „rušenje i ubijanje mirnih stanovnika, žene i djece“ od strane nacionalista.⁴²⁷ Snažnijom se retorikom optužuje Francove neslužbene saveznike nacističku Njemačku i fašističku Italiju „da ruše nebrojene gradove, ubijaju i mrcvare nezaštićeno stanovništvo“.⁴²⁸ Uz to, smatra Pavlaković, Komunistička partija Hrvatske nastojala je reagirati na česte optužbe usmjerene komunistima od strane katoličkog tiska. Shodno tomu nastojalo se distancirati komuniste od antiklerikalnih zločina u Španjolskoj, ističući da su zločine izvršavali anarhisti, a komunisti i socijalistička vlada ih strogo osuđivali.⁴²⁹ U *Radniku* je objavljen intervju sa španjolskim svećenikom Jesusom Jernandezom u kojemu tvrdi da su nacionalisti crkve koristili kao oružarnice te su stoga napadnute.⁴³⁰

⁴²¹ Isto.

⁴²² *Hrvatska straža*, 13. rujna 1936., br. 38., str. 1. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 206-207.

⁴²³ Krišto, Jure. Nav. dj., str. 1043.

⁴²⁴ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 171.

⁴²⁵ Jareb, Mario. *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1931. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.; Yeomans, Rory. *Visions of Annihilation: The Ustasha Regime and the Cultural Politics of Fascism, 1941-1945*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2013. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 27.

⁴²⁶ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 28.

⁴²⁷ *Proleter*, srpanj 1937., br. 8., str. 555. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 206-207.

⁴²⁸ *Proleter*, srpanj 1937., br. 8., str. 555. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 206-207.

⁴²⁹ *Proleter*, listopad 1936., sv. 12., br. 7., str. 6. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 172.

⁴³⁰ *Radnik*, 12. veljače 1937., str. 5. Citirano prema: Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 172.

Pavlaković zaključuje da je, obzirom na količinu profrankovske propagande prisutne u katoličkom tisku, prvenstveno članaka koji su prenosili dnevne zločine počinjene nad klerom, Komunističkoj partiji Jugoslavije bilo vrlo teško pridobiti vrlo religiozno hrvatsko stanovništvo.⁴³¹ Na sličan se način izvještavalo o protivljenju kolektivizaciji zemljišta od strane španjolskih komunista, a sve s ciljem da se pridobiju simpatije hrvatskog seljaštva, koje je putem HSS-ovog i katoličkog tiska bilo informirano o revolucionarnim agrarnim promjenama na republikanskom teritoriju.⁴³²

6. Zaključak

U prvom je poglavlju pokazano da novine mogu služiti kao valjani povijesni izvori, ako se njihovi izvještaji ne koriste kao izvori faktografskih podataka o događajima, već kao prikazi društveno-političkih zbivanja i političke slike određenog vremena i prostora. Usporednom metodom se može doći do relevantnih povijesnih zaključaka. U istom je poglavlju ukazano na

⁴³¹ Pavlaković, Vjeran. Nav. dj., str. 172.

⁴³² Isto, str. 170.

slabu istraženost teme u dosadašnjim istraživanjima, što je djelomično rezultat dugogodišnjeg naglaska na sudjelovanju jugoslavenskih, a među njima i hrvatskih dobrovoljaca u Španjolskom građanskom ratu, pri čemu je dominirao komunistički narativ. U drugom poglavlju je prikazano da su uzroci Španjolskog građanskog rata složeni i mnogobrojni te da sežu još u 1920.-te godine španjolske povijesti. Shodno tomu su i sukobljene strane, iako ujedinjene u dva glavna ideološka tabora nacionaliste i republikance, bile izrazito raznolike pa su se u sklopu nacionalističkog bloka borili fašisti, monarhisti, karlisti, klerikalci i vjernici, dok su se u sklopu republikanskog bloka borili socijalisti, anarhisti, komunisti, trockisti, katalonski i baskijski nacionalisti, antifašisti i pripadnici međunarodnih brigada. Uz to, istaknuto je da su u sukobu izravno ili neizravno sudjelovale europske sile, poput nacističke Njemačke, fašističke Italije i Portugala na strani nacionalista te Sovjetskog Saveza i Francuske na strani republikanaca. Španjolski građanski rat je od strane inozemnih promatrača najčešće pojednostavljeno shvaćen kao sukob dviju dominantnih ideologija, najčešće fašizma i demokracije ili fašizma i komunizma te je upravo iz spomenutog razloga bio vrlo zastupljen u onovremenom tisku. Tomu valja pridodati pojavu informativnog tiska, kao dominantne vrste onovremenih novina te velik interes intelektualaca i stranih korespondenta u Španjolskoj za vrijeme sukoba. Ukazano je na postupnu demokratizaciju društvenog i političkog života u Kraljevini Jugoslaviji nakon 1934. godine, kao i na prihvaćanje modernih novinarskih trendova od strane onovremenih urednika. Novinama se nastojalo utjecati na javno mišljenje, propagirati političke ideje, a često se za to služilo indirektnim metodama, poput pomnog biranja veličine slova, izborom objavljenih vijesti, kao i njihovim položajem na stranici i sl. Zaključeno je da su sve obrađene novine pristrano izvještavale o događajima u Španjolskoj, što je vidljivo u izboru izvještaja, upotrijebljenim riječima, predstavljanju političkih programa jedne od sukobljenih strana, relativiziranjem odgovornosti za počinjene zločine i sl. U skladu s tim je opravdano tvrditi da su vinkovačke novine *Hrvatski branik*, osječki *Hrvatski list* te zagrebački katolički listovi *Katolički list* i *Hrvatska straža* podržavali Francisca Franca i nacionalističku stranu u sukobu, što je vidljivo na skoro isključivo pozitivnim tekstovima i izvještajima o nacionalistima, dok se republikance najčešće pojednostavljeno poistovjećivalo s komunistima i isticalo njihove zločine. Najmanje informacija o samom sukobu je objavljivao vinkovački *Hrvatski branik*, a najviše osječki *Hrvatski list*, koji je svakodnevno donosio informacije o stanju bojišnica, broju stradalih, međunarodnom značaju rata i sl. *Katolički list* i *Hrvatska straža* bili su usredotočeni na odnos dviju sukobljenih strana i Katoličke crkve u Španjolskoj, s naglaskom na nasilju počinjenom nad klerom i crkvenom imovinom na republikanskom teritoriju. *Hrvatska straža* je često ulazila u žustre polemike s onovremenim listovima lijeve političke orijentacije poput

Proleter i *Varaždinskih novosti*. Nasuprot tome je izvjesno da su varaždinske novine *Varaždinske novosti*, splitski list *Novo doba* te komunistički listovi *Proleter*, *Radnik* i *Radničke novine* podržavale republikansku stranu u sukobu, što je vidljivo na tekstovima u kojim se kritizira fašizam i ističe demokratičnost republikanaca. Uz to, izvještavalo se češće o zločinima počinjenim od strane nacionalista, dok se zločine nad klerom ili nacionalistima pripisivalo isključivo anarhistima. *Novo doba* donosi najviše informacija o događajima u Španjolskoj na dnevnoj razini, a izvještavanje je izrazito nepristrano u odnosu na druge novine obrađene u ovom radu. *Proleter*, *Radnik* i *Radničke novine* rat gledaju s isključivo marksističkog gledišta, a nastoji se opravdati republikansku stranu i potaknuti domaće stanovništvo na provođenje sličnih metoda, poput Narodne fronte u Španjolskoj.

Sve obrađene novine su bile svjesne da je sukob posljedica dugotrajnih i korjenitih problema španjolskog društva, što potvrđuju pokušaji usustavljenog prikazivanja uzroka rata, ali su ipak rat i sukobljene strane najčešće prikazivane pojednostavljeno kao sukob između fašizma i demokracije ili fašizma i komunizma. Vidljivo je na temelju predstavljenih i analiziranih izvještaja da su sve obrađene novine nastojale opravdati postupke nacionalista ili republikanaca, zagovarale moralnu ispravnost favorizirane strane te predstavljali protivnike u isključivo negativnom svjetlu izvještavajući samo o počinjenim zločinima ili osuđujući ideologiju povezanu s drugom stranom. Korespondencija i međusobno spominjanje *Hrvatske straže*, *Varaždinskih novosti* i *Proletera* dokazuju da je Španjolski građanski rat izazvao polemike između ideološki suprotstavljenih domaćih listova, koji su rat u Španjolskoj koristili kao polazišnu točku za rasprave i sukobe o različitim svjetonazorskim pitanjima.

Radom je obuhvaćena tek nekolicina novina s hrvatskog prostora, s tim da neke od njih (*Katolički list*, *Hrvatska straža*, *Proleter*, *Radnik*, *Radničke novine*) nisu obrađene u arhivu, već parafrazirane iz sekundarne literature. Samim time je jasno da je glavna prepreka daljnjem istraživanju Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku nedostupnost određenih tiskovina, jer nije sva novinska građa digitalizirana, iako je njihov broj svake godine sve veći. Uz to, neki od listova važnih za temu, poput *Srpa i čekića*, nisu sačuvani u razdoblju između 1936. i 1939., jer je list puno puta zaplijenjen. Uspoređivanje događaja u Španjolskoj s domaćim političkim zbivanjima putem novina nije obrađeno u radu. Uz to, nije obrađeno pisanje hrvatskih novina o ulozi i uplitanju međunarodnih velesila u sukob u Španjolskoj. Budući se radovi, dakle, mogu usredotočiti na analizu drugih listova, poput *Dimitrovca*, lista kojeg su jugoslavenski dobrovoljci tiskali za vrijeme rata u Madridu, ali se može istraživati tisak određenog grada na temu Španjolskog građanskog rata. Neupitno je da novine predstavljaju izvrstan izvor za

shvaćanje društveno-političke dinamike određenog razdoblja i područja te je stoga sigurno da temu Španjolskog građanskog rata u hrvatskom tisku treba dodatno istraživati.

7. Popis literature:

Monografije:

1. Banac, Ivo. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaka, NY: Cornell University Press, 1984.
2. Brennan, Gerald. *The Spanish Labyrinth – An Account of the Social and Political Background of the Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1960.

3. Brue, Pjer; Temim, Emil. *Revolucija i građanski rat u Španiji*. Beograd: IK Filip Višnjić, 2016.
4. Cawdell Irwing, David John. *The Rise and Fall of the Luftwaffe: The Life of Field Marshal Erhard Milch*. Boston: Little, Brown and Company, 1974.
5. Cunningham, Valentine. *Spanish Front: Writers on the Civil War*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
6. Hobsbawm, Eric. *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*. Beograd: 2002.
7. Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. Zagreb: Golden marketing, 2003.
8. Jareb, Mario. *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1931. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
9. Langdon-Davies, John. *Behind the Spanish barricades*. London, 1936.
10. Najbar-Agičić, Magdalena. *Povijest novinarstva – Kratki pregled*, Zagreb: Ibis grafika, 2015.
11. Nettleau, Max. *Povijest anarhizma*, Zagreb: DAF, 2000.
12. Novak, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing, 2005.
13. Krišto, Jure. *Hrvatski katolički pokret. 1903-1945*. Zagreb: Glas koncila, 2004.
14. Pavlaković, Vjeran. *The Battle for Spain is Ours: Croatia and the Spanish Civil War, 1936-1939*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
15. Pešić, Savo. *Španjolski građanski rat i KPJ*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1990.
16. Pejić, Luka. *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj — Fragmenti subverzije*. Zagreb: DAF, 2016.
17. Roksandić, Drago. *Srbi u Hrvatskoj*. Zagreb: Vjesnik, 1991.
18. Stipetić, Zorica. *Argumenti za revoluciju, 'August Cesarec'*. Zagreb: Naklada CDD, 1982.
19. Skupina autora. *Povijest 17 – Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936. – 1945.)*. Zagreb: Europapress Holding, 2008.
20. Southworth, Herbert. *Guernica! Guernica!*. CA, Berkeley: University of California Press, 1977.
21. Šimleša, Dražen. *SNAGA UTOPIJE: anarhističke ideje i prakse u drugoj polovici 20. stoljeća*. Zagreb: Što čitaš?, 2000., str. 16.
22. Thomas, Hugh. *Španjolski građanski rat*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1980.

23. Vesović, Milan. *Ilegalna štampa KPJ 1929-1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1989.
24. Vinaj, Marina. *Povijest osječkih novina 1848. – 1945*. Osijek: Muzej Slavonije Osijek, 1998.
25. Woodcock, George. *Anarchism: A History Of Libertarian Ideas and Movements*. Cleveland, Ohio: The World Publishing Company, 1962.
26. Yeomans, Rory. *Visions of Annihilation: The Ustasha Regime and the Cultural Politics of Fascism, 1941-1945*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2013.

Članci

1. Aralica, Višeslav. „Matica hrvatska u političkom životu Hrvatske 1935.-1945.“ // *Časopis za suvremenu povijest*, 54/1(2009), str. 447-482.
2. Baumgartner, Joseph. „Newspapers as historical sources“. // *Phillipine Quarterly of Culture and Society*, University of San Carlos Publications, 9/3(1981), str. 256-258., Preuzeto s <http://www.jstor.org/stable/29791732> (Posljednji pristup 13.09.2020.)
3. Corbin, John. „Images of war: Picasso's Guernica“. // *Visual Anthropology*, 13/1(1999), str. 1-21.
4. Erjavec, Karmen. „Kako proučavati povijest novinarstva? Krićka razmatranja o smjerovima povijesti novinarstva“. // *Medijska istraživanja*, 14/1(2008), str. 21-34.
5. Holme, Christopher. „The reporter at Guernica“. // *British Journalism Review*, 6/2(1995), str. 46-51.
6. Kuić, Ivanka. „NOVO DOBA – NAJVAŽNIJI SPLITSKI I DALMATINSKI LIST IZMEĐU DVA RATA“. // *Kulturna baština*, (39)(2013), str. 113-138. Preuzeto s <https://hrcaak.srce.hr/129885> (Posljednji pristup 19.09.2020.)
7. Matković, Blanka. „Svjedočanstva o Dalmatincima u Španjolskom građanskom ratu“. // *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 54 (2012), str. 273-303.
8. Pavlaković, Vjeran. „Radicalization at the University of Zagreb during the Spanish Civil War, 1936-1939.“ // *Historijski zbornik*, 62/2(2009), str. 489-510.
9. Sullivan, Brian R. „Fascist Italy's Military Involvement in the Spanish Civil War“. // *The Journal of Military History*, 59/4(1995), str. 697-727.

Novine

Hrvatski branik, (Vinkovci, 1935.-1942.)
Hrvatski list (Osijek, 1921-1945.)
Novo doba (Split, 1918-1941.)

Internetski izvori

peta kolona. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47836> (Posljednji pristup 19.09.2020.)

falanga. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18892> (Posljednji pristup 18.09.2020.)

Katolička akcija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30900> (Posljednji pristup 18.09.2020.)

Katolički list. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=30904> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

Obznana. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44663> (Posljednji pristup 18.09.2020.)

političke stranke, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49237> (Posljednji pristup 13.09.2020.)

Popis priloga

Prilog 1: Naslovna stranica *Novog doba* od 22. srpnja 1936., br. 170.

Prilog 2: Naslovna stranica 216. broja *Hrvatskog lista* od 6. kolovoza 1936.

Prilog 3: Naslovna stranica 350. broja *Varaždinskih novosti* od 13. kolovoza 1936.

Prilog 4: Naslovna stranica *Hrvatskog branika* od 22. kolovoza 1936., br. 34.

Prilog 5: Naslovna stranica *Proleter*a, srpanj 1937. Preuzeto iz Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 206-207.

Prilog 6: Naslovna stranica *Hrvatske straže* od 13. rujna 1936., br. 38. Preuzeto iz Pavlaković, Vjeron. Nav. dj., str. 206-207.

Prilog 7: Naslovnica 201. broja *Hrvatskog lista* od 22. srpnja 1936.

Prilog 8: Karikatura iz 209. broja *Hrvatskog lista* od 30. srpnja 1936.

Prilog 9: Naslovna stranica 117. broja *Hrvatskog lista* od 29. travnja 1937.

Prilog 10: *Hrvatski list* od 05. kolovoza 1936., br. 215., str. 2.